

N. IORGA

FEMEILE ÎN VIAȚA NEAMULUI NOSTRU



CHIPURI, DATINE, FAPTE, MĂRTURII

* * * * * 1912 * * * * *

242.575

N. IORGA

FEMEILE ÎN VIAȚA NEAMULUI NOSTRU

— CHIPURI, DATINE, FAPTE, MĂRTURII. —



VĂLENIÎ-DE-MUNTE

TIPOGRAFIA «NEAMUL ROMÂNESC», SOCIETATE PE ACȚIUNI

1911.

42

Sublet
67428

BUC	DATA
Cat:	67428 Sublet
Inven. nr.	416515

RC 74/02

B.C.U. Bucuresti



C416515

P R E F A Ț Ă.

În 1910 strîngeam o parte din articolele și studiile mele privitoare la istoria noastră și la cultura noastră veche, mai ales în legătură cu partea pe care femeile au avut-o în trecut, și le publicam sub titlul: „Viața femeilor în trecutul românesc”. Adăugiam felurite ilustrații menite a face mai bine primită această carte, care era să fie întrebuințată și în școli.

Ea s'a desfăcut foarte răpede, și o a doua ediție a ajuns îndată de nevoie.

Mă gîndiam să o și dau, în legătură cu cel d'întăiu congres al unei societăți care-și hotărăște ca scop a pune din nou în strînsă legătură viața femeilor României și poporului românesc cu datina religioasă și națională. Aduceam astfel, ca unul dintre cei d'întăiu cari au ținut conferințe la societatea doamnelor romîne — și cartea era alcătuită în cea mai mare parte din aceste conferințe —, un omagiu datorit acestei opere folositoare, începută cu credință și urmată cu statornicie de persoane care poartă numele celor mai mari din familiile noastre și-și dau seamă pe deplin cîte datorii față de neam li impun aceste nume.

La tipărire însă, mi-am dat mai bine seamă ca multe din paginile cărții ce aveam de gând să reti-păresc nu erau — cum se întâmplă totdeauna la adunarea de scrieri răslețe sau alcătuite cu alte scopuri — în legătură strînsă cu titlul și cu scopul ce se urmăria și pe care buna primire întîmpinată din partea unei anume categorii a publicului, cetitoarele, trebuie să-l facă a fi și mai bine lămurit spre folosul lor.

Deci am făcut o lucrare nouă, fără să fi adaus prea multe lucruri inedite. Numai ce privește viața femeiască și-a aflat locul aici. Și aceasta mi-a îngăduit să adaug materialul bogat de „mărturii“, scrisori, foi de zestre ș. a. care mîntuie cartea. Și ilustrația a fost redusă la margini mai firești.

Astfel cred că această lucrare va fi vrednică de a fi și mai mult cetită și mă va îndemna a da ediții nouă, și mai bune.

Această carte va avea întregire a ei peste cîteva zile chiar. În legătură cu conferința ce mi s'a făcut onoarea de a mi se cere pentru congres, „Valoarea tradițiilor naționale în educația femeii“, se vor da toate scrisorile de doamne și jupănese ce le-am aflat până acum și o alegere de foi de zestre din toate clasele sociale, precum și cîteva „dicți“, testamente, care ni îngăduie. mai mult decît și scrisoarea cea mai intimă și mai sinceră, să vedem cel mai desăvîrșit adevăr al sufletelor.

N. IORGA.

I.

DOAMNELE ROMÎNILOR.

I.

Generalități.

Despre Domnii ce au stăpînit aceste țeri, despre luptele, isprăvile și nenorocirile lor, s'a vorbit destul, și bine și, mai ales, rău. Viața întregii țeri se cuprinde în faptele lor, care s'au făcut în numele ei. Din potrivă, o uitare nedreaptă a acoperit totdeauna, ca o buruiană de părăsire, mormintele Doamnelor, ce au stat alături de soții lor, în mijlocul furtunilor unui traiu așa de zbuțuit, încît abia ni-l putem înfățișa astăzi. Figurile viteze, figurile dureroase, figurile binefăcătoare și sfinte, modestele figuri blînde se împărtășesc de aceeași nepăsare din partea scriitorilor. Și ca și Doamnele sînt date uitării Domnițele, a căror copilărie și tinereță a trecut mai totdeauna printr'un lung șir de pribegii și rătăcirii și pe care nunta le-a strămutat în locuri foarte depărtate de noi, de unde adesea n'au mai venit niciodată să-și vadă părinții și țara.

Despre Doamnele noastre se poate vorbi din două puncte de vedere: întâiu din acel al *originii* lor și apoi din acela, nu mai puțin însemnat, al *rostului* pe care-l aveau la Curtea petrecerilor sau la Curtea afacerilor. Ici și colo se prind de la sine în această bătătură de idei florile strălu

citoare, vii ale caracterelor, isprăvilor și suferinților acestor Doamne.

În cea ce privește originea, neamul și rangul înainte de căsătorie al Doamnelor Terii-Romănești și Moldovei, trebuie să se ție seamă de cele *trei epoce* în care se desface, din punct de vedere politic, și nu numai din acesta, trecutul nostru. Cea d'întăiu e a neatîrnării de fapt, cea de-a doua a unei supunerii cinstite și crutătoare față de Turci, cea de-a treia se deosebește prin ascultarea desăvîrșită de acești stăpîni. Anii 1550 și 1720 ar fi punctele de despărțire. Iar după 1850 începe, firește, epoca a patra, de neatîrnare nouă, în care trăim.

În cea d'întăiu epocă, originea Doamnelor variază după cum bărbații lor erau Domni în Scaun, Domni legiuiți sau fii ai unor stăpînitori, ori numai niște tineri copii din flori, cari nu știaū dacă vor ajunge să domnească și ei vre-odată. Fără îndoială că aceștia din urmă se însuraū mai rău decît cei d'întăiu, Domni sau fii din căsătorie ai Doamnelor. Bieții oameni trăiaū din greu, crescuți cu frică mare de mamele lor, feriți de ochii tuturor, arătați, la orice prilej, ca feciori de boieri sau chiar de oameni de rînd, ca odrasle ale soțului cu care le măritase Domnul, iubitul lor. În sărăcia și teama lor ei se făceaū călugări, negustori de blănuri, de stridii, ciobani, adecă vînzători de turme multe, și poporul, care nu uita ce fuseseră ei mai înainte, li zicea și ca Domni: Călugăarul, Ciobanul, Stridiagiul.

De foarte multe ori, un astfel de om, care jertfia toate numai pentru slaba nădejde nesigură a Domniei, nici nu-și mai făcea păcatul să se însoare. Cînd însă el își lua nevastă în zilele grele, se înălța odată cu dînsul în tronul țerii o biată femeie fără nicio pregătire pentru mărirea de acestea. Altfel era însă cu Domni și tinerii Voevozi pe cari-i însurau părinții lor, Domni. Aceștia-și căutați soții între neamurile mari ale țerilor vecine și, dacă se poate, între neamurile stăpînitoare ale lor.

Neapărat că se cerea ca mireasa să fie de aceeași lege: ortodoxă decî, și nu catolică. În această privință, Domni munteni aveau alegerea mai ușoară. Dincolo de Dunăre erau, în adevăr, pînă la 1500, o mulțime de dinastii ortodoxe, mai vechi decît aceia de la Argeș sau de la Tîrgoviște și București, așa încît pentru ai noștri era o cinste să se încuscrească cu ele. Pe vremea cînd se închiagă Marele-Voevodat al Țerii-Românești (1300-1350), erau trei neamuri de Țari bulgărești, în cele trei Bulgarii ce se făcuseră pe atuncea: una la Marea-Neagră, alta la Tîrnova și o a treia la Vidin; erau apoi neamurile regale sîrbești din Serbia și din Bosnia, mai târziu și din Herțegovina; veniau apoi o mulțime de stăpînitori mai mici, tot dintre Sîrbi, în Macedonia și lîngă Marea Adriatică; în sfîrșit, ceva mai departe, străluci încă pînă la 1453 familia împărătească a Constantinopolei, cu multe ramuri laterale.

Numele se lua de cei din alte vremi după norme care nu se mai țin în seamă astăzi: uneori se da copilului acela al sfîntului serbat în

ziua cînd el era născut, dar de obiceiul al unei rude, și anume al rudei care boteza saul al celei mai însemnate prin vrîsta saul prin rangul ei. Domniile vechi de peste Olt, cari n'aveau înrudiri luminate, se cheamă *țerănește* Litovoiu, Bărbat; unul de dincoace de Olt are numele de Seneslav, doi județi, căpetenii de județe, se numesc Ioan și Fărcaș. La Domniile Voevodatului celui mare întîlnim nume ca Alexandru, care e al unui Țar bulgăresc, ca Mircea, care e al unui domnitor de la Avlona la Marea Adriatică (Mreșă), ca Mihail, al altui Țar bulgăresc, ca Vladislav (Vlaico), care aminteste Bani și Voevozi bosniaci. Înrudirea dinastiei noastre s'a făcut deci neapărat cu Bulgarii din Vidin și cu Sîrbi. Multe neamuri boierești au venit împreună cu Doamnele de peste Dunăre.

II.

Doamnele muntene pînă la Neagoe (Basarab).

Numele tuturor acestor d'întăiu Doamne muntene s'a pierdut, afară de al *Calinichiei* — care pare să fie Greacă —, soția lui Radu și mama lui Mircea, dacă nu și a fratelui său Dan. Nu se cunosc decît puține Doamne muntene de legea Răsăritului din veacul al XV-lea. Știm pe *Eupraxia*, soția lui Vlad Călugărul; dar aceasta pare să nu fi fost de neam mare, ci să se fi călugărit odată cu soțul ei înainte ca acesta să fi ajuns, în 1481, la Domnie. O fată a Eupraxiei, purtînd numele drept românesc de *Caplea*, luă întăiu pe boierul Staico Logofătul și, rămîind văduvă, tatăl



Doamna Maria a lui Radu-cel-Frumos, soția lui Ștefan-cel-Mare (perdea la Putna.)

ei despărți de nevestă pe favoritul său Bogdan Vornicul, din Moldova, însurându-l cu Caplea, care muri în 1511, fiind îngropată la mănăstirea din Deal.

Înaintașul și dușmanul acestui bătrîn călugăr, Basarab-cel-Tînăr, era însurat și el cu o femeie de rînd, *Maria*. Despre dînsa se știe că a stat prinsă o bucată de vreme la Brașov. Acel ce pusesese mîna pe dînsa era tatăl lui Basarab, Basarab-cel-Bătrîn, și se știe că el a ținut două soții, dintre care însă niciuna de neam mare: pe fata unei *Maria* (*această* soție a fost mama celui de-al doilea Basarab) și pe fiica unui Grec, Sinadinos al Căpitanului. Bătrînul avea și o fată cu această soție, și, în ciuda lui, Basarab-cel-Tînăr prinse și ținu în robie pe sora sa vitregă.

Soția lui Radu-cel-Frumos se chema tot *Maria* sau *Maria-Despina*, și era tot din rîndurile fetelor de boieri: ea a întovărășit pe fiica ei, care ajunse soția lui Ștefan-cel-Mare; acesta o luase în robie la 1473. Ajungînd soacra biruitorului și a pierzătorului soțului ei, ea muri în anul 1500, la 11 Maiu, fiind îngropată în necropola domnească a Putnei.

În mănăstirea Govora se vede, lîngă chipul lui Radu-cel-Mare, fiul lui Vlad Călugărul, o Doamnă cu coroana pe cap, benzî de fier pe piept și lungi cercei cu pietre scumpe. E Doamna *Cătălina*, ceia ce înseamnă Ecaterina. De și Radu se căsătorii ca fiu de Domn, ea pare să fi fost tot mlădiță a unei familii boierești. Crudul Mihnea ținu pe o *Voica*, ce rămase văduvă tînără pe urma lui, după uciderea-i în Sibiiu, la 1510; de la dînsa avem și o scrisoare către Brașoveni și altele pe

care i le scrie un fiu al lui Mihnea, numit Mircea; pe el și pe o fată, *Ruxanda*, măritată atunci cu Bogdan, fiul lui Ștefan-cel-Mare, Voica-i iubia ca pe fiii ei adevărați. La căsătoria Ruxandei cu Bogdan, tînărul, dar urîtul Domn moldovenesc, se trimeseră cu mireasa 24 de „cești de argint suflute cu aur“, lucrate în Ardeal, care i se dăduseră de zestre. Craioveștii, boierii ce stăpîniau Oltenia și făceau Domnii, dădură creațiunii lor, copilandrul Vlăduță, o tînără Doamnă *Anca*.

Astfel ajungem la căsătoria împărătească a lui Neagoe Basarab.

III.

Doamnele catolice în Țara-Românească.

Cele de mai sus sînt Doamnele ortodoxe, născute în Țară sau străine, ale Țerii-Românești.

Întîmplător însă, pentru anumite scopuri politice, Domnii munteni, cari îngăduiau, ba chiar sprijiniau, din același motiv, propaganda catolică, își luau și Doamne de legea Apusului. Regii Ungariei erau, din partea lor, bucuroși de asemenea încuscării, așa de folositoare din atîtea puncte de vedere.

Încă din veacul al XIV-lea se făcuse o astfel de legătură de familie. Nicolae Alexandru-Vodă, care avusese cu altă soție, ortodoxă, pe Vladislav, urmașul său, luă pe la 1350 pe o coborîtoare a vechilor Bani de Severin, Romîni unguriți și trecuți la religia catolică. Această Doamnă, *Clara*, avu două fete, care arată însă a fi fost ortodoxe

amîndouă: una, *Anca*, luă pe Strașimir, „Țarul“ bulgăresc al Vidinului, iar alta, *Slava*, ajunse stăpînitoare în Serbia.

Și Țepeș se învrednici de o soție catolică. Ea era chiar ruda regelui unguresc de atuncea, Matiaș Corvinul, și căsătoria se săvîrși, cu toată împotrivirea Turcilor, la începutul anului 1462 sau în cele din urmă zile ale anului precedent, odată cu încheierea unui tratat între Țara-Românească și Ungaria. Nu știm cum o chema pe Doamna catolică a acestui om strașnic. Cu dînsa avu Vlad doi fii: unul stătu pe lîngă cel de-al doilea Ioan Corvin, fiul lui Matiaș, iar cellalt muri în slujba episcopului de Buda. Mihnea-Vodă nu era fiul catolicei, dar și lui i se impuse, la Curtea ungurească, o nevastă de această lege, culeasă printre multele rude *românești*, dar catolice (fiindcă erau nobile) ale regelui.

IV.

Cele d'întăiū Doamne ale Moldovei.

Intemeietorul Moldovei, Bogdan-Vodă, va fi venit de peste munți cu soția sa, o fată de Voevod de acolo, fără îndoială, și cu acel fiu Lațcu, care-i urmă. După un vechiū pomelnic, Mitropolitul Dosofteiu dă, în versurile sale adause la *Parimiile* (Proverbele lui Solomon) din 1683, numele acestei d'întăiū Doamne a Moldovei: *Maria*.

Lațcu ținu, de sigur, pe o Romîncă, și poate să fi fost și el însurat la coborîrea din Maramurăș. Cînd se făcu a trece la catolicism, nevastă-sa

nu-l urmă pe această cale, și despre dînsa se vorbește într-o scrisoare pe care Papa o îndreaptă către noul convertit, în 1372.

Din căsătoria lui Lațcu cu această ortodoxă îndărătnică se născu o fată, *Anastasia*, care muri abia în anul 1420. Ea păstră legea mamei sale și dădu marea moșie a Coțmanului mănăstirii din Rădăuți. Cînd muri Lațcu, ei i se cuvenia moștenirea Moldovei

Boierii îi căutară un soț, și-l găsiră în singura țară vecină unde erau neamuri mari de legea Răsăritului, în Litvania rusească, cu care se mărgenia Moldova de Miazănoapte. Un tînăr principe din vestitul neam al Coriatovicilor, Iuga, veni deci în țară, se cunună cu Domnița și stăpîni, dar numai puțin timp, căci fu ucis.

Acei cari luptaseră cu el găsiră însă o altă femeie din neamul lui Bogdan întemeietorul, poate o soră a lui Lațcu. O chema *Mușata*, dar, fiindcă trecuse la catolicism, i se zicea Margareta. Ea luase de bărbat pe un Ștefan-Vodă, cu care avu trei fii: Petru, Roman și Ștefan. Aceștia se războiră întâi, apoi domniră pe rînd. Un act al lui Roman pomenește pe mamă-sa *Mușata*, la 1392. Petru era ortodox, dar mamă-sa clădi, în Siretiu, biserica Sfintului Ioan Botezătorul, unde fu și îngropată.

Nu știm de unde venia *Anastasia*, soția lui Roman, care fu înmormîntată în orașul și în biserica făcută de soțul ei, la Roman. Am bănui că era fiica lui Iuga și a celei d'întăi *Anastasiu*.

V.

**Doamnele lui Alexandru-cel-Bun
și ale urmașilor lui.**

Obiceiul înrudirii cu străinii urmează și mai departe, căutîndu-se principese litvane sau chiar polone, catolice. Cea d'întăi Doamnă a lui Alexandru-cel-Bun, îngropată la 1410, supt baptisteriul bisericii latine din Baia, e catolica *Margareta*, cu care el se căsătorise încă din Polonia, fiind pretendent numai la Coroana Moldovei. A doua soție a marelui Voevod poartă numele de *Neacșa* sau — cum o talmăciau cărturarii — *Ana*, și era poate o fiică a lui Mircea-cel-Bătrîn: ea născu la 20 Iulie 1409 pe moștenitorul tronului, Ilie, iar, la o dată următoare, pe acea *Chiajna*, care muri abia în 1479, nemăritată, căci nu găsisse un bărbat de potriva ei. Mormîntul Anei se vede și astăzi în mănăstirea Bistriței, lîngă părăretele din stînga: data morții, însemnată acolo, e 2 Novembre 1418. Îndată stăpînitorul moldovean, care era destul de bătrîn acum, pețește pe o rudă, o vară a regelui Poloniei, *Ryngalla*, care era și ruda lui „în al treilea grad“, de pe buinică-sa, Mușata, fiică a vre unei Polone. Căsătoria se desfăcu, fără copii, în 1421, după cerea Ryngallei, care arătase că soțul ei nu vrea în ruptul capului să se facă și el catolic.

Dar, peste puțin, o altă nuntă cu mireasă venită de peste hotare se serbă în Suceava. Vladislav, regele Poloniei, se căsătorise a doua oară

cu fata unui duce litvan, Sofia, și Alexandru ceru pentru moștenitorul său Ilie pe *Marinca*, sora reginei. Mitropolitul cel d'întăiū al Moldovei, Iosif, o rudă a Domnului, făcea slujba nunții la 23 Octombrie 1426. Marinca fu o bună și credincioasă soție pentru bietul Ilie Voevod, care muri orbit de fratele său, și o mamă plină de îngrijire pentru fiii săi, Roman și Alexandru, cari se luptară mult timp pentru Coroană și muriră amîndoi otrăviți. Fata lui Ilie și a Marincăi — care era ortodoxă — se numi *Anastasia*, ca și bunica ei. O soră mai mare a ei a fost soția lui Vlad Dracul, și aceasta e cea d'întăiū căsătorie sigură între cele două Case domnitoare românești.

Doamnele urmașilor lui Ilie nu ni sînt cunoscute. Dar se știe că unul dintre ei, Petru Aron, luă pe bătrîna soră a lui Ioan Corvinul, o femeie de cincizeci de ani, și o Romîncă din Ardeal, de lege catolică. Decî aceasta e a doua căsătorie princiară între Romîni din țeri deosebite.

VI.

Doamnele lui Ștefan-cel-Mare.

Ștefan-cel-Mare era fiul lui Bogdan, fiū el însuși al lui Alexandru-cel-Bun și al unei *Oltea* (în călugărie poate: *Maria*), care se mărită după scurta ei iubire cu Domnul și avu două fete (Maria, soția lui Șendrea, și Sorea) și trei fii, Ioachim călugărul, Ioan și Petru, ce sînt astfel frații vitregi ai marelui Domn.

El luă puterea în 1457, neînsurat, și-și căută nevastă la Ruși ca și Ilie. Dar Ștefan merse până la Chiev și de aici îi sosi mireasa, *Evdochia*, fiica lui Olelco și sora lui Simion cnejii, cu care făcu nuntă la 5 Iulie 1463. Viața ei a fost nenorocită și scurtă. Ea muri în 1466, lăsând numai o fată, *Elena*, pe când alte femei dădură băieți lui Vodă.

Elena ajunsese nevasta moștenitorului tronului moscovit, Ioan. La 1484 i se năștea un fiu, Dimitrie, merit să iea moștenirea bunicului său, Marele-Principe, căci soțul Elenei murise. Dar soția cea de-a doua a bătrînului Principe, Sofia, din neamul împărătesc al Grecilor, care și ea era mama unui fiu, se puse împotriva. Elena și Dimitrie fură aruncați în temniță la 1502 și nu trăiră multă vreme după ce-și căpătară libertatea. Fiica lui Ștefan-cel-Mare se stînsese în durere la 1505, la un an după marele ei părinte.

A doua soție a lui Ștefan veni din Mangup, un orașel pe stîncă, în Crimeia, unde stăpîniă o ramură a Comnenilor împărătești din Trapezunt. *Maria Comnena* fu cununată cu Ștefan la 14 Septembrie 1472, de sigur în mănăstirea cea din noș zidită a Putnei. Ea n'avu niciun fel de noroc: cei doi frați ai săi se luptară între sine, cel mai mic ucise pe cel mai mare; Turcii luară în 1475 Mangupul și nu lăsară în viață, din tot neamul, decît un copil, care trecu la legea lor. Maria simți zguduirile primejdiei din 1475, cînd Ștefan bătu pe Turci la Podul-Innalt, și ale nenorocirii din 1476, cînd el fu învins la Războieni și cîtăva vreme Doamna nu știu nici dacă el mai trăiește.

Cu câteva zile înaintea Crăciunului din 1477, ea muria, și trupul, acoperit cu un giulgiu împărătesc, fu coborât în gropnița Putnei. Piatra ei de mormânt poartă această inscripție: „În anul 6985 (1477), luna lui Dechemvrie 19, a răposat blagocestiva roaba lui Dumnezeu Maria, Doamna blagocestivului Io Ștefan Voevod, Domn al țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod“.

Pe atunci creștea la Curtea lui Ștefan-cel-Mare, lângă mama lor, două roabe domnești, fetele lui Radu-cel-Frumos, care li lăsase ca zestre marea lui frumuseță. Ștefan nu fu cel din urmă care să vadă aceasta, și încă din 1480 el luă pe *Maria*, ca a treia soție a lui. Ea-i dădu un fiu, Bogdan, care rămase singurul în viață și moșteni Domnia, precum și o fată, *Maria*, care se stîNSE, nemăritată, ca și Chiajna, în 1518¹. *Maria* Doamna însăși, care trăise douăzeci și patru de ani cu gloriosul ei soț, se mai învrednici de șapte ani de viață, murind abia în Februar 1511. Mormîntul ei se vede până astăzi în necropola domnească a Putnei.

VI.

Doamna *Milița* a lui Neagoe-Vodă.

Neagoe Basarab, Domnul Țerii-Românești, luă, de sigur după suirea sa pe tron, pe acea „*Despina*“, adică fată de Despot sîrbesc, *Milița*, care e unul din cele mai curate chipuri de Doamne

¹ O fată a lui Ștefan luă pe un nobil ortodox din Rusia, Teodor Vișnieviețchi (Sanguszko), și el avură urmași cari rîvniră Domnia Moldovei. Familia Sapiha se coboară din această Domniță.

romîne. Foarte evlavioasă, iubind ca și Neagoe clădirile, juvaierele, cărțile prețioase — aceste două însușiri sînt întrunite de închipuirea poporului în legenda care o face să-și vîndă podoabele ca să se poată mîntui clădirea mănăstirii de la Argeș —, bună soție și duioasă mamă, ea nu-și desminția neamul înalt din care se cobora. Tatăl său era numit de Sîrbi „Țarul Lazăr Despot“, și era unul dintre cei din urmă represintanți ai neamului ce stăpînise două sute de ani asupra Serbiei. Un văr al ei, Maxim, adăpostit în Țara-Românească, al cărui Mitropolit ajunsese, făcu lui Neagoe scumpul dar al acestei femei alese.

Nici Despina însă n'avu zile fericite. Doi fii ai ei, Ioan și Petru, o fiică, *Anghelina*, muriră în vîrstă fragedă. După nouă ani de căsătorie, se stîngea și soțul ei, încă tînăr. Singurul fiu al ei rămas în viață, Teodosie, desbrăcat de moștenirea lui, muria la Constantinopol, fără să fi putut avea măcar mîngîierea că i-a adormit pe brațe. Apoi ea fugi în lume, rătăcind multă vreme prin Ardeal, desbătîndu-se cu datornicii unui soț risipitor pentru lucrurile frumoase. Două fete ale ei se aflau lîngă dînsa, *Stana* și *Ruxanda*; și cea mai mică era așa de frumoasă și înțeleaptă, încît amîndoi Domnii romîni de atunci începură — ca în poveștile cu fata de Împărat — războiul pentru dînsa, în 1525.

Fu învins Moldoveanul, Ștefan-cel-Tînăr, fiu al lui Bogdan Orbul și nepot de fiu al lui Ștefan-cel-Mare (mamă-sa însă nu era Doamna lui Bogdan, *Ruxanda*, nici altă Doamnă, *Anastasia*, îngropată în 1512 la Dobrovăț, ci numai iubita lui,

Stana, pe care o îngropă totuși în Putna ¹⁾). Solii munteni veniseră la Sibiiu încă de la 17 Ianuar 1526 pentru a lua pe frumoasa Domniță Ruxanda. Nunta ei cu biruitorul, Radu dela Afumați, fu zăbovită puțin de războiul, și ea nu se făcu decît în Maiu-Iunie următor.

Doamna Milița nu trecu însă în țară, cu toate că ginerele ei ceruse pentru aceasta și învoirea regelui unguesc. Încă în 1528, ea stătea tot în Sibiiu, trimetînd numai din cînd în cînd ștafete în țara unde domnise. Fiica ei cea mai mare fusese măritată cu Ștefăniță Moldoveanul. Încă din 1527 însă acest ginere era ucis și se bănuia că Doamna Stana, înțeleasă cu boierii, i-ar fi pregătit sfîrșitul. Ea dispărea însă peste puțin, la 1531. Cu doi ani înainte, ginerele muntean era ucis și el de ucigași, de neam mare, împreună cu un fiu al lui din întăia căsătorie.

„Băsărăbeasa“ rătăci deci și mai departe între străini. Abia în 1535 tronul muntean era căpătat de Radu Paisie, care luă de soție pe *Ruxanda*, cred. Radu făcu nunta la 1541; copilul lui cu fata lui Neagoe primi numele de Marcu, așa de obișnuit în baladele sîrbești. Bătrîna Doamnă veni și ea în țară, unde o găsim, stînd în București, la 17 Novembre din acest an chiar. Dar căderea, în 1545, a lui Radu o aruncă iarăși în pîrbezie. Acolo muri ea peste vre-o zece ani, la Sibiiu, unde-î plăcuse totdeauna să petreacă. Numele ei din urmă fu, se pare, acela, călugăresc, de Platonida. Mitropolitul țerii, Anania, merse de-î aduse

¹ Bogdan incurcase, înainte de a lua pe Anastasia, Moldova într'un greul război cu Polonia pentru că regina-mamă nu voia să-l dea pe fiica ei Elisaveta.



Neagoe-Vodă (Basarab), Doamna Milița și copiii lor
(pictură la Argeș).

oasele la 1554, punându-le în gropnița Argeșului, de unde de curînd le-a dat afară „restauratorul“ clădirii, d. Lecomte de Nouÿ.

VIII.

**Doamna lui Petru Rareș și fetele ei: Chiajna
lui Mircea Ciobanul și Ruxanda lui
Alexandru Lăpușeanu.**

O nepoată a Despinei, *Elena*, fata „Țarului Ioan Despot“, fu măritată prin 1530 cu Domnul moldovenesc Petru Rareș, a cărui soție d'întăiū, fata vre-unui boier, *Maria*, murise în 1529, fiind îngropată la Putna. Elena, căreia i se mai zicea și Ecaterina — saū Cătălina —, fu o Doamnă după chipul Despinei. Ea a ridicat bisericile Sf. Gheorghe și Ospenia din Botoșani și o bisericuță în Suceava și a dăruit atâtea odăjdii lucrute cu mîna ei, dintre care una, un aier, se păstrează încă la Putna. Și ei îi era păstrată o viață bogată în multe primejdii și nenorociri. Năvălirea, în 1538, a Sultanului Soliman o sili să fugă cu băiețașii Ilie și Ștefan și fetele *Chiajna* și *Ruxanda*, în cetatea ardeleană a Bistriței, unde multă vreme ea nu știu dacă soțul ei mai trăiește. Cînd Petru se duse la Constantinopol să ceară iertarea Sultanului și Domnia, ea avu iarăși lungi zile de strașnică nesiguranță, și la începutul anului 1541 cineva cerea știri despre „Măria Sa Petru-Vodă, pentru că Măria Sa Doamna Măriei Sale mă

roagă să întreb de dînsul, căci mult se întristează“.

În Domnia sa cea de-a doua, Petru mai trăi cinci ani. Doamna, rămasă singură în 1546, avu durerea să vadă că fiul ei cel mare, Ilie, se făcu Turc. Peste doi ani, cel mic, Ștefan, era omorît de boieri, la 1-iu Septembrie 1552. Doamna avuse și două fete. O altă Domniță, poate din întâia căsătorie a lui Petru-Vodă, fusese soția Domnului muntean Vlad, un bețiv care se înneacă în Dîmbovița. Cea mai mare din fetele Elenei, Chiajna, luă, cu puțin timp înaintea morții tatălui ei, pe noul Domn muntean, urmașul lui Radu Paisie, Mircea Ciobanul.

Cu dînsul avu ea, în 1550, un fiu pe care-l numi Petru, după Petru-Vodă Rareș, apoi alți doi, cari primiră numele muntene de Radu (Mircea se zicea fiul lui Radu-cel-Mare) și de Mircea, după tată. Ea avu și mai multe fete: una din ele, *Maria*, fu căsătorită, în 1566, cu străbunul Cantacuzinilor, Mihail, zis Șaitan-Oglu saŭ „Fiul Dracului“, dar, mirele fiind bătrîn și urît, ea fugi de lîngă dînsul în calea spre Constantinopol. O alta, *Alexandra*, și o a treia fură măritate după boieri, iar a patra căzu pradă ambiției mamei sale și trecu în haremul Sultanului Murad. Pe una din ele Chiajna voise s'o mărite cu ciudatul Grec Iacob Heraclidul Despotul, care luase Domnia Moldovei și — interesant amănunt — ea trimese acestuia portretul miresei lui.

Condeiful lui Alexandru Odobescu a făcut din Chiajna un tip de răutate îndrăzneată. De fapt, soția cumplitului Mircea Ciobanul va fi căpătat ceva din însușirile soțului ei. Dar din ceia ce

săvîrșește ea, într'o viață neobosită, după moartea acestui soț, se desface numai o nestînsă patimă de a stăpîni. Plătind, uneltind, făgăduind, vicle-nind, ea face ca plăpîndul Petru Șchiopul să capete moștenirea lui Mircea, apoi tot ea îl pune Domn în Moldova, ea cumpără o clipă tronul muntean pentru un Vlad Voevod, care luase în căsătorie pe o nepoată a ei. Ea se luptă în 1587 pentru ca Turcii să ajute pe un concurent la Coroana Poloniei, pe care dînsa îl crescuse. Moare pe la 1588 abia, după ce cunoscuse toate cele bune și cele rele ale vieții, de la Domnie până la negustoria cu mărunțișuri pe care o făcu pentru a trăi, în surgunul ei de la Alep, în 1575. Lăasă Domn în Moldova pe fiul ei Petru, care numise *Chiajna* pe o copilă a lui, născută în 1588. Ceilalți doi fii se turciseră de mult. Locul unde e îngropat acest zbuciumat trup de femeie nu se cunoaște.

Deci în 1552 lîngă Doamna Elena se afla numai fata cea mică, Ruxanda. Maică-sa o mărită răpede cu un anume Joldea, care luă Domnia ca Ioan-Vodă. Dar pribeagul Alexandru Lăpușneanu, fiul lui Bogdan Orbul și al frumoasei *Anastasia* din Lăpușna, iubita lui, năvăli în țară și cuceri și Scaunul și mireasa. Elena fu zugrumată din porunca lui și rămășițele ei încăpură supt piatra ce-și săpase de multă vreme lîngă soțul ei iubit. Ruxanda, o femeie evlavioasă ca și mamă-sa, făcu loc în mănăstirea Pobrata și fratelui ei ucis.

Și ea putea să deprindă de la bărbat — ca și sora din Țara-Românească — toate tainele răutății.

Legenda o învinuiește că s'ar fi învoit la uciderea prin otravă, în 1568, a soțului. Cînd acesta muri, fiind acum, de frica Satanei, călugărul Pahomie, ea îngriji de trebile Domniei supt fiul ei, Bogdan. El era singurul care-î rămăsese, căci urma altuia, Petru, se pierduse, iar fetele ei se măritaseră cu boieri romîni și greci saū, ca *Teofana* și *Teodora*, trecuseră supt lespezile de mormînt ale Slatinei, ori, în sfîrșit, ca *Sultana*, se călugăriseră. Bogdan mai mărită și el două dintre dîsele cu Poloni, cari-î plăceaū mai mult decît orice neam pe lume și între cari — ca și Despot — își peți Doamna.

Până să se însoare, el fu atacat însă peste Nistru de un nobil polon căruia îi făgăduise pe una din aceste surori ale sale fără să se ție de cuvînt. Ruxanda nu trăi însă să vadă isprăvile nebune ale acestui cocon răū crescut din prea multă iubire: ea murise la 12 Novembre 1569, și în astfel de împrejurări nu se găsi cine să-î scrie cîteva rînduri de pomenire pe mormînt.

IX.

Doamna lui Mihai Viteazul.

La Munteni, Mihnea-Vodă, fiul lui Alexandru și nepotul de fiū al lui Mircea Ciobanul, iea pe o Romîncă, Neaga, fiica unui Logofăt din părțile Buzăului, și mama Domnului scrie unei surori că o asemenea legătură nu scade pe fiul ei, căci „bărbatul dă preț femeii“ și, orice ar fi fost înna-
inte, Neaga va fi de-acum Doamna țerii.

Pătrașcu-cel-Bun, tatăl lui Mihaï Viteazul¹, după moartea Doamnei sale *Voica*, cu care avea o fată *Maria*, ce se mărită în țară, iea, ca Domn, pe o altă fată de Logofăt, *Stana*, care pribegi multă vreme prin lume, după moartea soțului ei.

Doamna lui Mihaï Viteazul, fiul lui Pătrașcu, *Stanca*, fusese întâiū nevasta altui boier, anume Dumitru. Si ea era Olteancă, și bărbatul ei cest d'întâiū: mama Stancei se chema Maria și ea avea și un fiū, Dragomir. Căsătoria era făcută acum la 1588, și jupăneasa lui Mihaï ca boier îl văzu la 1593 ajungînd Domn. Ea fugi la 1595, cînd cu năvala cea mare a lui Sinan-Pașa, în Ardeal, dar nu întovărăși pe soțul ei cînd el năvăli, la 1599, în această țară, ci rămase la București și Tîrgoviște, lîngă fiul ei Nicolae Pătrașcu, pe care Mihaï îl lăsase aici ca Domn. Stanca veni dincolo de munți numai în 1600, cînd, după înfrîngerea sa de către Nemți și Ungurî, nenorocitul erou avea nevoie să dea zăloage ca să fie lăsat să-și apere tronul muntean. De atuncî ea n'a mai văzut pe Mihaï, care peri ucis în anul următor. Întoarsă în țară la 1603, Stanca muri de ciură, și numai alții putură să se îngrijească de rămășițele Domnului ei, pe care le așezară la Dealu Radu Buzescul și soția lui, Preda. Fata lui Mihaï, *Florica*, și fratele ei, Nicolae, înmormîntău la 1605-6 pe bunica lor după tată, călugărița Teofana. Peste puțin, Domnița luă pe Preda din Greci, și o vedem ceva mai

¹ Mihaï fusese născut cu o *Teodora* (călugăriță: *Teofana*). Dacă ar fi fost fiū legiuit, nu putea ocupa boierul la dușmanii neamului său, nici nu putea să jure, cu marturî, că Pătrașcu nu-l e tată. Și el a făcut și una și alta.

târziu purtînd judecătî cu *Marula*, fata din flori a lui Mihaî.

X.

Doamne muntene după Mihaî Viteazul

Urmaşul lui Mihaî, Radu-Vodă Şerban, îşi trăgea drepturile de Domnie de la bunică-sa, *Anca*, fiica Banului Şerban şi soţia Banului Neagoe, unul din cei de pe urmă dintre Craioveşti. Ea stătea în Ilfov, unde şi astăzi se văd de-asupra Argeşului, la Coeni, rămăşiţele strălucitului ei castel pe care-l lăasă ficei, Maria, şi fiului. Şerban Postelnicul. Şerban, fiind încă boier, luase pe *Elena*, care, din partea ei, foarte bogată, îşi trăgea neamul din vechii boieri de la Mărgineni, la capătul cărora se pomenia Udrişte bătrînul. Cînd Radu-Vodă muri, pribeag şi lipsit, la Viena, în 1620, Doamnă-sa era încă în viaţă. Fata ei mai mare, numită *Anca* după bunică-sa, fu măritată apoi cu un tovarăş de pribegie, fiul lui Mihaî Viteazul, şi copilul lor, care muri ca tînăr viteaz şi vestit, primi gloriosul nume al acestui bunic. Pe la 1640 numai, fata cea mai mică, *Elina*, care purta unmele Doamnei, ajunse soţia lui Constantin Postelnicul Cantacuzino.

Viaţa acestei Domniţe e un curat tablou de patriarhală bunătate. Bună gospodină, mamă a mulţi copii, fii şi fete, — cari toţi, afară de pătimaşul Şerban, cel mai mare, care ajunse Domn în 1678, se îndreptaū după sfaturile ei cuminiţi,

cînd moartea soțului zugrumat o lăasă stăpînă a casei—, miloasă cu casnicii și țeranii ei, ea se desface ca un chip blînd din Scripturi în mijlocul unor aspre vremi viclene și răzbunătoare. În Domnia lui Șerban, ea făcu drumul la Ierusalim și la muntele Sinai, întovărășită de fiul ei Mihaï, ctitorul mănăstirii românești a Sinaii. Moartea o prinse la o vrîstă foarte înnaintată, în ziua de 2 Mart 1687, și îngroparea ei lîngă soțul răposat de multă vreme, „în tinda bisericii den a dreapta“, la Mărgineni, se făcu cu o cinste și o durere adevărată care nu se vedeau adesea.

XI.

„Doamna lui Ieremia.“

Doamne deoscbit de pătimașe sînt ale Movileștilor. *Elisaveta*, soția lui Ieremia, a fost fata unui nemeș ungur cu numele de Csomortány. Fetele ei se măritară toate în Polonia. *Regina-Chiajna* luă pe Mihail Wiszniewiecki, înrudit cu vechea dinastie moldovenească și fu bunica unui al doilea cu acest nume, care ajunse rege al Poloniei. *Maria* fu soția lui Ștefan Potocki, *Ecaterina* a lui Samuil Korecki, iar *Ana*, o femeie care se amestecă în multe, stăpîni pe rînd, cu desăvîrșire, patru bărbați. O altă fată, *Zamfira*, murise încă din 1596: mormîntul ei se vede la Sucevița.

Ana sămăna bine cu mamă-sa, care nu era o femeie obișnuită, ci se poate alătura cu Chiajna cea veche în ceia ce privește energia sălbatecă. Murind Ieremia, fratele acestuia luă puterea, pe

cînd Doamna gătise moștenirea fiului ei Constantin. Pentru a face Domn pe acest copil, ea ar fi otrăvit pe Simion și, oricum, începu o luptă înviersunată cu cumnată-sa, *Marghita*, — după nume, Unguroaică și ea —, care înălțase acum pe fiul ei, Mihăilaș. Acesta fu gonit și muri în Țara-Românească, unde Radu Șerban, care voiă să-î dea pe fiică-sa *Anca*, îi făcu loc la 1608 în necropola Dealului. Cînd Turcii scoaseră peste trei ani pe Constantin, ea năvăli cu acesta, care muri înneecat, apoi cu fiul ei cel de-al doilea, Alexandru, și cu cel mai mic, Bogdan, cari fură prinși în 1615 de Schender-Pașa și turciți. Doamna suferi atunci cea mai mare rușine din partea păgînilor, și-și desfăcu de jale și părul, închinîndu-l mănăstirii Sucevița, unde se văd și astăzi, spune cineva care a fost acolo: „două codițe castanîi-deschis, lungi de o palmă și jumătate, împletite la partea de sus, fiecare în deosebî, și legate la un loc cu un fir de sîrmă de argint“.

Elisaveta muri la Turci: „aû căzut“, scrie Miron Costin, „după un Agă turc, până la moartea ei“. Cumnata văduvă se învrednici de mai multă și mai lungă fericire. Ea izbuti să facă pe fiul ei Gavriilaș Domn al Țerii-Românești, unde domnise o clipă și soțul ei mort, Simion-Vodă, și, aducînd lîngă dînsa pe copiii ceilalți, stăpîni din mijlocul lor. Dar Gavriilaș fugi la 1628 în Ardeal, cu fratele său Ioan, și pierdu pentru totdeauna nădejdea Domniei. Marghita, care dădea porunci în numele ei, intitulîndu-se „Io Doamna Marghita, soția răposatului Io Simion Voevod“, trecu atunci în Polonia, la Lemberg, cu cei doi coconî ce-î mai rămăseseră supt îngrijire. Moise Movilă ajunse

mai târziu, de două ori, Domn în Moldova, iar Pătrașcu se călugări și înaintă până la înalta treaptă arhierescă de Mitropolit al Chievului, unde dădu o îndreptare nouă Bisericii răsăritene. Și ea petrecu în veșmînt călugăresc cei din urmă ani ai vieții, numindu-se astfel Melania.

Marghita avuse o singură fată, *Teodosia*, care se stinse în copilărie: piatra ei de mormînt, la Sucevița, a păstrat data morții: 1596. Decî Simion și Ieremia pierdură în același an două fetițe, cărora singure li era lăsat să se odihnească în pămîntul strămoșilor lor.

Alte femei din neamul Movileștilor se întîmpină însă pe lîngă Elisaveta, în zilele ei de pribegie la Poloni, cînd ținea Curte' aproape domnească la moșia ei, Ustie. Astfel, Maria Postelniceasa, văduva lui Chiriță Paleologul — care murise luptînd pentru Movilești —; această Marie sau Măricuța, care se numește în 1614 „Maria de Lojna, din neamul Curicin“, era însăși cumnata Doamnei, pe care o întovărășise în nenorocirea ei. Apoi Logofeteasa Ileana, altă soră a lui Ieremia, care Ileană pare să fi fost văduvă după încă un sprijinitor al Movileștilor, mort pe cîmpul de luptă: Vasile, fiul lui Luca Stoicî, și în sfîrșit mama lui Ieremia-Vodă, Maria, — o rudă a Ruxandei Lăpușneanului, se pare —, care avea și un fiu din căsătoria cu Balica bătrînul.

Altă tovarășă de pribegie, altă văduvă era *Elena* Barnovschi, care moșteni mai târziu acest bogat adăpost din Ustie. Ea pare să fi fost o vară a lui Ieremia. Fiul ei, Miron, însurat cu o fată a lui Radu Mihnea, ajunsese Domn în Moldova, fugi La Hotin, fu chemat din nou și merse pentru

întărire la Constantinopol, unde Turcii îl tăiară, în 1633, ca să se învețe boierii Moldovei a nu mai alege Domni. Durerea făcu din Elena o călugăriță, monahia Elisaveta, și casele din Ustie se umplură iarăși de jalea unei mame nenorocite. Dar sora lui Miron, Scripca, rămase poate în Moldova, unde fiica altei surori (Marica), Safta, luă pe Costin, tatăl lui Miron Costin, pe cînd o a doua fiică, Eftimia, se căsătorii cu unul din bogații și puternicii Cantacuzinești, Toma.

Cu dînsa se mîntuia încă un neam de Doamne cărora soarta nu li-a cruțat durerile cele mai mari ale vieții ¹.

XII.

Doamne străine în amîndouă țerile.

De-acuma, timp de 250 de ani, încep Domniile de străini sau de Romîni înstrăinați. Cînd nu aŭ ei Tronul, el se găsește în stăpînirea vre-unui boier de țară, înălțat, în ciuda Turcilor, cu sprijin nemțesc sau unguresc la Munteni, cu ajutor polon în Moldova.

Innainte de Domniile străini avem însă, chiar în în al XVI-lea veac, Doamnele străine.

Numele Doamnelor străine sînt cunoscute, dar nu și faptele lor, care nu există. Cele mai multe din ele sînt Grecoalice, din Constantinopol sau din Insule, dar întîlnim și cîte o Bulgarcă sau Polonă, ba chiar cîte o Rusoaică, din Moscova.

¹ Soția pribeagului Ioan Movilă, mama soției lui Miron Costin cronicarul, a fost o Teodora. Gavriilaș, după fuga lui în Ardeal, luă pe o Unguroaică văduvă, Elisabeta Zolyomy, al cărui soț fusese Mihail Isureffy.

Astfel Alexandru fiul lui Mihnea, ctitorul d'întăiū al mănăstirii Radu-Vodă, vine cu o Doamnă *Ecatarina*, care avea rude în Pera, în Veneția și Genova, care avea simpatii catolice, de și rămăsese ortodoxă; mama ei trebuie să fi avut însă un rost prin țerile noastre, căci sora Ecaterinei, măritată cu un Vallarga, poartă numele românesc de Mărioara.

Ioan-Vodă cel Cumplit († 1574) fusese căsătorit, în timpurile sale de aventuri prin Moscova, cu fata cneazului Rostovului, *Maria*, care-i dădu un fiū, Petru. Țarul Ioan Groaznicul îi propunea în 1574 să iea pe o altă fiică de cneaz, dar el se însură cu fata pîrcălabului Lupea Huru; aceasta trăi încă multă vreme după moartea soțului ei, rupt de cămile, și avem dela dînsa o scrisoare în limba noastră.

Iancu Sasul e soțul *Mariei Paleologa*: ea trăiește să vadă pe Iancu tăiat în piața din Lemberg și-și duce apoi viața în întunec, tot în acest oraș, încunjurată de prietenī, cunoscuți și rude de-ale ei, cu toțiī Greci din deosebite părți; Maria fusese măritată înainte cu un Grec și avea cu el un fiū, Pilip, și o fată, Chrysaphina.

Petru Șchiopul, și el Domn al Moldovei, a cărui întâie soție fusese fată de nobil ardelean, *Elena Cherepovici* — fiica lōr se chiamă Tudorița —, luă apoi pe *Maria Amiral* din Rodos, și, în sfîrșit, în pribegie, pe tînăra roabă răscumpărată *Irina* Doica, din care i se născuse fiul și moștenitorul, Ștefan.

Cu Doamna Maria, Petru avu o fiică purtînd același nume, care fu măritată întâiū cu Spătarul Zotu Tzigaras din Epir. Ea întovărăși pe tatăl ei în exilul din Tulln lîngă Viena și din

Tirol, până ce Zotu o sili să plece la Veneția. Aici muri soțul ei, care e îngropat în biserica grecească a Sfintului Gheorghe. Iar Maria găsi un nou tovarăș în nobilul venețian Polo Minio, care a venit cîndva și la noi. Fiul ei d'întăi cu acesta fu botezat Ștefan, după numele acelui frate al ei, născut din doica Irina, care se stînsese la douăzeci de ani în Innsbruck. I se adăuse numele de Teodor, „cel dat de Dumnezeu“, fiindcă până atunci Maria nu mai avuse copii. Prin el, care a lăsat cinci fii, prin cei opt fii ai nepotului său Polo vor fi trăind și azi în Veneția nobili cu numele de Minio cari au în ei sîngele lui Ștefan-cel-Mare.

Ștefan Surdul și Aron-Vodă țin pe două fete ale lui Andronic Cantacuzino, căsătorindu-se cu ele la căpătarea Domniei sa în cursul acesteia.

La începutul veacului al XVII-lea, Doamna lui Radu Mihnea se chiamă *Arghira*; Radu însoară pe fiul său Alexandru cu *Ruxandra* fata lui Scarlat Saigiul său furnisorul de vite pentru măcelăria împărătească din Constantinopol. De și fiul lui Alexandru Iliăș¹ se numește Radu, mamă-sa *Elena* trebuie să fi fost tot Greacă. Dintre urmașii lor cei d'întăi, Moise Movilă ține pe *Ecaterina*, fata grecisată a lui Radu Mihnea, și acesta mărită altă fată cu Miron Barnovschi, care ajunse apoi și el Domn al Moldovei. În sfîrșit Leon-Vodă, fiul lui Ștefan Tomșa — se zice —, e soțul unei *Victoria*: tatăl său adusese cu dînsul în Moldova o altă Levantină* din Pera, pe Doamna cu frumos nume *Ginevra*.

¹ Acesta lăasă și o fiică, măritată cu Hrisoscoleu, *Casandra*; e mama Sulfanului care a dat e Alexandru Mavrocordat Exarhitul.

XIII.

Doamna lui Mateiŭ Basarab.

Mateiŭ din Brîncoveni care ŝi-a zis nepotul lui Basarab, apoi Basarab, aŝeză pe tron lîngă dînsul pe *Elina*, fata lui Radu Năsturel Postelnicul, din Fierăŝtii Ilfovului, care ajunse apoi, la 1633, ŝi Mare-Logofăt, dar numai pentru scurtă vreme, apărînd apoi iarăŝi ca Vistier ŝi trecîndu-se îndată ŝi din viață, pe la 1614. Încă de la sfîrșitul anului 1635 se înmormîntase în biserica din Fiereŝti soția lui Radu ŝi mama Elinei, Despina, căreia fiica trebuia să-i puie apoi o frumoasă piatră de amintire. Nu erau boieri din cei mai mari ca obîrșie, dar în neamul lor, mulțămîtă unor împrejurări pe care nu le cunoaștem, se dădea copiilor o creștere deosebită, îndreptată către literatură, artă ŝi faptele bune. Mama Elinei trăi ca „fată din casa domnească a lui Mihail“, — domnișoară de onoare, am zice, — la Curtea lui Mihail Viteazul el însuși.

Foarte evlavioasă, Elina a ridicat două biserici, la Negoiești ŝi la Fierăŝti. Iubitoare de învățătură, ca ŝi fratele ei Udriște, care a fost cel d'întăiŭ cărturar de slavonește al timpului său, ea a cheltuit pentru tipărirea unei cărți de cîntări, unui Triod slavon. Gospodină harnică, o vedem cerînd odată de la „Catrina judeceasa“, soția magistratului săsesc din Brașovul vecin, „izvoade de peteare, ŝi mai mari ŝi mai mici, ŝi de cîlți ŝi de tot fealiul“. Femeie îndrăzneată, ea purtă de grija țerii, în 1633, cînd soțul ei, care-ș luase

Scaunul cu armele, merse la Constantinopol să-și capete întărirea, și avem încă o foarte cuminte scrisoare românească pe care o îndreptă ea atunci către prietenul din Ardeal al lui Mateiș, Gheorghe Rákóczy I-ș.

Elină n'avu noroc să-și trăiască fiul, care fu numit și el Mateiș, dar bătrîna stătă, aproape până la sfîrșit, în 1653, lîngă bătrînul ei. Mormîntul ei se vede în mîna dreaptă, cum întri în biserica domnească de la Tirgoviște, și în inscripția săpată pe marmură, în Ardeal orî de un meșter ardelean, de un ales talent, se pomenesc prin frumoase cuvinte slavonești toate însușirile și faptele ei bune.

Frumosul și impunătorul Vasile Lupu, dușmanul lui Mateiș-Vodă, luase în boierie pe *Tudosca* fata lui Bucioc, un soțru de viitor Domn, care a murit tras în țeapă de Turci. Ea trece aproape nevăzută înnaintea noastră, răspîndind milostenii la biserică. Fiul ei Ioan nu trăi multă vreme, fiind de la început de o fire bolnăvicioasă; dar ea nu ajunsă să și-l vadă mort. Tot așa n'apucă nici bucuria nunții celor două fete ale ei, vestit de frumoase: *Maria* și *Ruxanda*. Cea d'întăi se mărită, la 1645, cu Janus Rădziwill, unul din cei mai mari magnați ai Lituaniei, și făcu după căsătorie — cea d'întăi dintre Românce — o călătorie în Apus: Într'un portret la Academie al acestei Marii „Moviloaia“ („Mohylanka“) ea apare într'un bogat costum polon: o față lungăreată, obraji rumeni, ochii mari negri și părul bogat, ca și tatăl ei. S'a stins între străini, la 1661, după ce tot neamul ei se mîntuise afară de sora Ruxanda.



Femeie din familia lui Vasile Lupu (poate Doamna Ecaterina)
(tapițerie în Mitropolia Veche din Iași).

Aceasta n'avu noroc în toată viața ei, și a fost totdeauna jertfa celei mai brutale sălbătăcii. Ea trebui să primească de soț pe fiul de Hatman căzăcesc Timuș, care o peți arzând satele Moldovei și gonindu-i tatăl în codri, și care veni la nuntă, stîngaciū în hainele ce nu-l prindeaū, mic, cu fața de Tatar stricată de vărsat, și prinse a-și tăia unghiile la fereastă, pe cînd sunaū musicele și se întindeau danțurile pentru bucuria de nuntă a Domniței. Se duse departe, ea, luxoasa și învățata fată a lui Vasile-Vodă, și trăi între Cazacii bețivi, zgomotoși și lacomi de sînge, între femeile lor ținute ca slugile. Apoi i-l aduseră mort de supt zidurile Sucevei, unde o ghiulea îi sfărmasse genunchiul, și adăpostul ei de văduvie fu la Rașcov, chiar pe malul Nistrului, așa în cît priveliștea țerii îi era totdeauna supt ochi. În zădar o chemă de acolo fratele ei vitreg, Ștefăniță, în scurta lui Domnie. Dar, cînd dezbinările intrară în Căzăcime și cînd cumnatul ei Iurie peri și dînsul, Ruxanda se întoarse în Moldova, unde avea moșie la Deleni Botoșanilor. Acolo îmbătrâni ea în apucături de stăpînă. O moarte grozavă o aștepta. Fugi înaintea Polonilor ce năvăliseră la 1687 în țară și se adăposti la Neamț, dar și aici răzbatu o ceată de Cazaci, cari tăiară pe pragul casei capul stăpînei lor din vremea lui Timuș.

A doua soție a lui Vasile a fost o rudă, prin alianță, a Hanului tătăresc, o mare frumuseță circasiană, care, botezîndu-se, luă numele creștinesc de *Ecaterina*¹. Cu dînsa avu Domnul singurul fiu

¹ Și Constantin, urmașul lui Mateiū, avu ca a doua soție pe o Cercheză, *Natalia*.

care-î rămase pe urmă, acel Ștefăniță. La căderea lui, ea fu încunjurată în Suceava, prinsă după uciderea lui Timuș, închisă cu multă batjocură la Buciulești și apoi lăsată, în sfârșit, să plece lîngă soțul ei la Constantinopol, în urma căruia mai trăi o bucată de vreme,—și după ce-î murise fiul.

XIV.

**Doamne din veacul al XVII-lea după ale lui
Matei Basarab și Vasile Lupu.**

Soția cea d'întăiū a lui Constantin Basarab, fiul lui Radu Șerban și al *Elenei*, fiica unui preot din Dobreni (Ilfov), nu era din mare neam boieresc: tatăl ei se chema numai Stolnicul Nicolachi. Numele e grecesc, dar acest boierinaș era de sigur Român, căci altfel n'ar fi dat fiicei sale un nume drept românesc ca acesta de Bălașa. După ce fusese juupăneasă de boier mulți ani de zile, Bălașa avu parte să fie și Doamnă. Mulțami lui Dumnezeu pentru aceasta ridicînd clădiri sfinte, Sf. Vineri din Tirgoviște și mănăstirea Jitianul. În cea d'întăiū fu îngropată, cu pompă deosebită — Patriarchul de Antiohia făcînd slujba —, la 1654, și, peste cîteva luni numai, soțul ei, de curînd căsătorit din nou, pierdea Domnia și apuca un lung drum de nenorocire. Fiica ei, „coconița“ Bălașa, nu știm ce s'a făcut.

Odată cu Constantin cădea și vecinul său mol-

dovean, Gheorghe Ștefan, om roșcovan, grăsuliu, plin de bună voie și gata de chefuri cu vin și de curte pe lângă femeii. Încă din boierie, Gheorghe-Vodă ținea pe o jupăneasă din neamul Boeștilor (Boul), *Safta*. O furase în mijlocul drumului fiindcă-i plăcuse. Bătrînul cronicar Neculce zice așa: „Gheorghe Ștefan-Vodă, cînd era boier, murindu-i giupăneasă, aŭ rămas văduvoiŭ, și, tîlnind o giupăneasă săracă, frumoasă, tînără, anume Safta, aŭ tîmpinat-o pe drum, mergînd cu rădvanul la lași, și aŭ poprit rădvanul cu sila, și s'aŭ suit fără de voie în rădvan, și aŭ întors rădvanul înapoi la casa lui. Si pe urmă aŭ primit și ea, și s'aŭ cununat cu dînsul.“

N'avu norocul Bălașei de a muri în fericire. Cu soțul ei gonit ea trecu în Ardeal, unde nădăjdui o clipă să vadă iarăși strălucirea Domniei. Apoi Gheorghe Ștefan porni tot mai departe în țeri străine, până în Moscova, până la Marea Baltică. Dar pe dînsa n'o ținu mult timp cu el, căci o fată din casă, Rusoică de neam, *Ștefana* Mihailova, cîștigă prin tinereța ei inima bătrînului Domn izgonit. Cu Ștefana, care se dădea drept Doamnă, trăi și muri pribeagul, pe cînd Safta stătea liniștită în Moldova, între credincioșii ce-i rămăseseră din timpurile bune. Și cronicarul Neculce, pe care-l auziram mai sus, a văzut pe biata bătrînă, care pecetlulia încă scrisorile ei cu bourul Moldovei și-și zicea Doamnă a acestei țeri

Ghica bătrînul, urmașul lui Gheorghe Ștefan, n'avea Doamnă. Fiul său Grigore ținea pe o Moldoveancă, *Maria*, fiica lui Matiaș Sturdza, și aceasta avu iarăși zbucium și durere destulă cu

bărbatul ei. Trecu prin Moldova la Munteni, de pe tron în toate pribegiile și primejdiile. Născu un copil în Ardeal, unde numai mila lui Mihail Apaffy, principele țerii, o scăpă de a fi dată în mâna Turcilor, pe cari Grigore-i trădase. Rătăcirile ei au dus-o și prin Veneția, de unde veni în Țara-Românească purtînd scumpe haine de modă străină, pe care datina țerii nu o îngădui să le păstreze, Avu un singur fiu, Mateiș, care nu domni, și două fete, dintre care una luă un boier moldovean, pe Antohie, Jora poate, iar cealaltă pe fiul lui Antohie-Vodă Roset, Iordachi. Ele trăiră tot prin țară, până la moarte, și poate și ea pe lîngă ele, după ce ajunse în văduvie.

Istratie-Vodă Dabija, bătrînul care ajunse Domn al Moldovei în 1661, avea lîngă dînsul pe bătrîna lui, *Catrina* sau *Dafina*. Ea fusese măritată și cu un Buhuș, și avea din această căsătorie d'intăiu o fată, *Anastasia*¹. Anastasia Buhuș, fiastra lui Dabija, luă pe Grecul rûmeliot Duca, și, la moartea lui Istratie-Vodă, Moldovenii avură pe Vodă-Duca. Anastasia-i dădu mai mulți urmași, — una fu soția lui Nicolae Costin —, dar n'avu de loc grija numelui ei bun, nici față de soț în tinereță, nici, la bătrîneță, față de copii. La București, cînd Duca se prileji a domni acolo, se zicea că Doamna iubește pe frumosul Logofăt Șerban Cantacuzino cu lunga barbă neagră și adîncii ochi mari. Iar, după ce se duse la Constantinopol cu copiii, foarte puțin scîrbită că e

¹ Fiica Dafinei cu Dabija, *Maria*, a fost soția lui Iordachi Roset. A murit foarte tînără, la 1677, și se vede mormîntul ei, lîngă domnescul tată, la Birnova lîngă Iași.



Constantin Brîncoveanu și Doamna Maria
(pictură la Hurez).

văduvă, ea prinse dragoste pentru un beiu de Maina, Limberachi, care-i mîncă banii și o părăsi.

Șerban Cantacuzino ținea ca Doamnă pe o *Maria*, fiica unui boier Ghețea, de loc din Bulgaria, din Nicopol. Se știe atîta că Doamna Maria a fost foarte evlavioasă și că a știut să-și crească foarte bine, dacă nu băiatul, cel puțin cele patru fete. Trei dintre ele se măritară cu boieri munteni¹, dar *Casandra* fu Doamna lui Dimitrie Cantemir cel învățat. Domnița Maria împărtăși soarta foarte schimbătoare a soțului ei, neastîmpăratul și nenorocitul boier Constantin Bălăceanu, ucis într'o luptă cu Turcii.

XV.

Doamna lui Constantin Brîncoveanu.

Marica lui Constantin Brîncoveanu și *Păuna* lui Ștefan Cantacuzino încheie rîndul Doamnelor de țară la Munteni, precum la Moldoveni se întîlnește la urmă *Ana*, a doua soție a lui Mihaî Racoviță.

Marica, fiica lui Neagoe Postelnicul și nepoata de fiu a lui Antonie-Vodă din Popești, căsătorit cu *Elina*², se vede a fi fost o bună gospodină

¹ *Smaranda* a luat pe Istrati Urdăreanu ; fiul ei, Istrati, a avut un singur copil, care n'a trăit. *Maria* a fost soția lui Constantin Bălăceanu Aga : fiul ei Ioan n'a lăsat decît fete. *Bălașa* ajunse soția lui Grigore Vlastò : fiica ei a luat pe un Cantacuzino-Pășcanu din Moldova.

² Antonie era fiu al pretendentului Mihaî din Tîrșor, a cărui soră, *Tudora*, fu iubita lui Mihaî Viteazul (fata lor, *Marula*, fu soția lui Socol din Corănești). Fratele lui Antonie, Neagoe, vinase și el Domnia.

patriarhală, darnică și harnică, bucuroasă de mulți copii — patru băieți și șapte fete¹ — pe cari i-i dăduse Dumnezeu. Bătrîneța-i pregătia însă grozava lovitură a uciderii întregului ei neam la Constantinopol, în 1714, de securea calăului, într-o zi de bucurie, care era tocmai ziua ei, Sîntă-Maria din August. Stătu un timp surgunită de Turci la Chiutaie, apoi ea se întoarse cu fratele ei Pană Negoescu în țara unde fuseseră Domni și bunicul ei pe tată, Antonie-Vodă din Popești, și răposatul ei soț. Era acum o biată văduvă destul de săracă, și cu multă durere se roagă de Brașoveni, în două rînduri, să-i plătească o veche datorie, ca să scape și ea de datornicii ei. Nicî moartea, nicî locul de îngropare al Doamnei cucernice care a făcut de piatră la București Biserica dintr'o zi, nu ni sînt cunoscute.

Păuna era fiica lui Andronic Greceanu. Încă înainte de căderea soțului ei, se zice că ea avuse vedenii care prevestiau o nenorocire. La 1716 Ștefan-Vodă era gîtit, lăsînd în urmă o femeie cu mintea slăbită și doi copii nevrîstnici. Aceștia se aleseră rău. Iar mama lor, după ce vîntură o bună parte din Europa, cerșind ajutoare de drum, de la Împăratul, și pensie, se așeză în Ardeal, unde avea moșia Recea, în Țara Făgărașului. Acolo muri, bătrînă și singură, într'un tîrziu.

¹ *Stanca* luă pe Radu-Vodă Iliăș; *Maria* pe Constantin-Vodă Duca (ea avu un fiu, pe «Duculeș» trecut în Rusia); *Safta* pe Iordachi Crețulescu; *Ancuța* pe Nicolae Roset; *Bălașa* pe Manolachi Lambrinò; *Smaranda* pe Constantin Băleanu; *Ilinca* pe Scarlat Mavrocordat și Șerban Greceanu.

XVI.

Doamnele din epoca fanariotă.

Doamnele veacului al XVI-lea știu să se lupte pentru Domnie, să poruncească oștilor, să pedepsească dușmanii, să cîrmuiască țara și să judece. Și de la Doamnele din cestălalt veac, al XVII-lea, pornesc porunci, și, întîmplător, hotăriri de judecată. Regența e păstrată statornic Doamnelor, cînd soțul pleacă în războiul său cînd ele rămîn, ca văduve, epitroapele fiilor. Așa s'a întîmplat în Moldova cu o Ruxanda Lăpușneanu, cu soțiile Movileștilor, iar la Munteni cu Chiajna și cu Doamna Ecaterina, ca și cu Marghita, mama lui Gavrilaş Movilă.

Cînd așa-numita „eră fanariotă“ începe după 1700, soțiile Domnilor, mai mult străine, nu mai au însă niciun amestec în trebile țerii, ci lîncezesc în gineceu, în *seraiul* Curții, apărînd numai la hramuri și la cîte un alaiu.

Așa cerea moda turcească, stăpînitoare în toate. Despre cele trei soții ale lui Nicolae Mavrocordat, despre cele două ale fiului său Constantin, despre soția a doua a lui Grigore Matei Ghica, *Zoița*, nu se poate spune nimic. Întîmplarea face să știm că *Ralița*, Doamna celui d'întăiu Callimachi, era o ageră stăpîină de casă¹. Nicî acele Doamne pe care le atinge cea mai mare nenorocire, soțul

¹ Nurorile ei, Doamnele lui Grigore și Alexandru-Vodă Callimachi, fură Grece, dar întăia soție a lui Alexandru, *Ruxanda*, era flica lui Scarlat-Vodă Ghica și nepoata de fiu a Zoiței. Soția lui Grigore chiar, deși fata lui beizadea Alexandru Nicolae Mavrocordat, se chema *Ileana*.

lor fiind înjunghiat sau decapitat, nici acelea nu fac să se audă până la noi o plîngere.

*Maria, Pulheria*¹, *Smaranda*, soțiile lui Nicolae-Vodă, erau Grece, dar Constantin Mavrocordat luă în căsătorie pe *Smaranda*, nepoata lui Ștefan-Vodă Cantacuzino, fiică a lui Răducanu, fratele său, apoi pe o Moldoveancă, *Ecaterina*, fiică lui Constantin Roset; și azi se vede la Cetățuie, lângă Iași, icoana Precistei dăruită de dînsa. Pe mormîntul Zoitei, moartă la 1729 și adusă la mănăstirea Pantelimon de fiul ei Scarlat, pe atunci Domn în Moldova, e o inscripție românească. Ea lăasă o fiică, *Ruxanda*. Constantin Račovită ținu pe Tărigrădeanca *Sultana*, poate fiică lui Gheorghe Bașa-Mihalopulo, care se odihnește la Golia din Iași, moartă în tinereță, spre marea durere a soțului care căută să moară din beție. Din fetele lui Grigore Alexandru Ghica, cel tăiat de Turci la 1777, una luă pe Lupu Balș, alta pe Filip Catargiu. Soția lui Constantin Moruzi era o Greacă, dar fete de-ale lui aū luat pe Scarlatachi Sturza, pe Săndulachi Sturza, pe lângă alte trei date după Greci. *Zoița* lui Răducanu Ruset, o biată orfană, fu soția lui Alexandru Moruzi, iar o prea-frumoasă Văcărească, *Safta*, a lui Constantin Ipsilanti². O fată a lui Nicolae Caragea fusese una din soțiile lui Ienăchiță Văcărescu, poetul. Iar Scarlat Callimachi ținea pe *Smaranda*, fata lui Nicolae Mavrogheni, care muri săracă și e îngropată la Golia

¹ A fost îngropată la Mitropolie; mormîntul s'a distrus la vre-o sălbatecă reparație. *Smaranda* avu o fiică, *Sultana*.

² Mama ei era *Safta Crețulescu*, care purta numele fetei lui Constantin Brîncoveanu, din care se cobora. Tatăl ei era Constantin Văcărescu. Sora Doamnei, *Smaranda*, luă pe Mihai Manu.



Smaranda, soția lui Scarlat-Vodă Callimachi.

din Iași. Era astfel o naționalizare a dinastiilor străine ce ajunseseră a domni peste noi.

Cu Ioan Sturdza și Grigore Ghica, cel d'întăiū avînd încă pe bătrîna lui, *Ecaterina* Doamna (Roznovanu), cel de-al doilea despărțit de soția sa, *Maria* Hangerli, fiica Domnului cu acest nume, ucis în București, — Doamna Marghioala, vestit de vorbareță, de primitoare și de neastîmpărată, care primi, la Colentina, în palatul ei care se ruinează acum, și pe Rușii lui Lüders și pe Turcii lui Fuad-Efendi din 1848 —, începe vremea cea nouă, la 1822.

Doamnele acestui timp sînt prea cunoscute ca să trebuiască a se vorbi de dînsese. Adevăratele chipuri eroice saū duioase sînt însă ale unor timpuri acum depărtate.

II.

CÎTEVA CHIPURI DE DOAMNE.

I. Fetele Lăpușneanului.

Fetele lui Alexandru Lăpușneanu cu Ruxanda, fiica cea mai mică a lui Petru Rareș, au fost acestea:

1. *Teofana*, moartă încă din 1560-1, îngropată supt o frumoasă piatră de mormînt, de marmură bună, în pronaosul mănăstirii Slatina, ctitoria părintelui ei.

După chipurile ctitorilor, zugrăvite la Slatina, se vede că ea a fost cel mai mare copil al Domnului, mai mare și decît fiul Bogdan.

2. *Teodora*, mai mică decît băieții Bogdan și Petru. Ea se stinse în copilărie, la 1565-6, și piatra de mormînt săpată pentru dînsa se vedea până mai dăunăzi tot la Slatina.

3. *Marica*, mama unei Ana, veni după un alt fiu, Ionașcu. Ea s'a căsătorit cu un Polon, Orzechowski. Supt Aron-Vodă, care se dădea drept fiul lui Alexandru Lăpușneanu, ea veni în Moldova. Pe atunci fiica ei Ana era căsătorită cu acel Czolhanski, despre care un document mărturisește că se chema Vasile și că a murit prin 1610. Moartea i se va fi întîmplat în luptele dentru gonirea din Moldova a lui Constantin Movilă, Domnul ei.

Dintr'un document contemporan se vede că din căsătoria Anei cu Czolhanski se nascură doi fii, cari primiră nume românești: Ionașco are pe acela al unchiului său, Pătrașco pe al altui unchiu, Petru Lăpușneanu, precum și o fată, numită Maria, ca și bunica.

4. *Chiajna* se mărită la 31 Ianuar 1569, în Domnia fratelui ei Bogdan, cu un boier din țară.

Soțul ei fu Grecul Apostolachi Comisul, și din această căsătorie se nascu un fiu Dumitrașco, care muri la 1601, amîndoi părinții săi fiind în viață. Am crezut că această Chiajnă nu era fiica Ruxandei, ca una ce nu e zugrăvită între ctitorii Slatinei, dar, gîndindu-mă la numele ei, care e și al surorii Ruxandei, sînt aplecat astăzi a lăsa chestia deschisă.

5. *Trofana* era să se căsătorească în 1583 cu Alexandru, un frate, necunoscut altfel, al lui Mihnea Turcitul. Mai târziu ea ajunsese soția nobilului polon Paniewski. Era văduvă și fără copii în 1592, cînd fratele ei Petru, zis Cazacul, luă Domnia Moldovei și n'o uită în darurile lui.

6. *Anghelina*, numită așa după un nume tradițional în familia Despoților sîrbești, care dădu Romînilor pe Doamnele Milița a lui Neagoe și Elena a lui Petru Rareș, nu e cunoscută decît prin pomelnicul care o amintește.

7. *Sultana*, în sfîrșit, se făcu, precum s'a arătat, călugăriță la Socola.

II. Fiicele Chiajnei și ale lui Mircea Ciobanul.

Cunoaștem numele a două din surorile, după tată și după mamă, ale lui Petru Șchiopul. *Maria*

fu măritată după puternicul Şaitan-Oglu, Mihail Cantacuzino, dar Chiajna, în urma unei certe pe drum între bătrînul şi uritul Grec şi noua sa soţie, puse să se oprească caravana nupţială, ce se îndrepta spre imperiala reşedinţă din Anchial a ginerelui, şi să i se ducă fata înapoi. Afacerea avu răsunset la Poartă şi provocă trimeterea unui firman către iresponsabilul copil de pe tronul muntean. „Creştinul poreclit Şaitan-Oglu“, scria Padişahul tinerei sale raiele de la Bucureşti, „unul din raielele Împărăţiei Mele, spuindu-mi înaintea că sora ta, pe care i-o dăduseşi în căsătorie, a fost apoi despărţită cu sila de tine, chiar în Ţara Turcească, îţi scrisesem să împaci lucrul. Îmi spui acum că după purunca mea ai trimes înapoi prin oamenii tăi şi ai dat pomenitului Şaitan-Oglu tot aurul şi hainele ce dăruise surorii tale la nunta ei, şi că astfel lucrul e împăcat. Dar bagă de seamă că, oricum, nu te-ai purtat bine în această afacere. Pentru asta dată ţi s'a iertat însă greşala“ (17 Zilcadè 973).

La această dată de 5 Iunie 1566 două din celelalte surori ale lui Petru erau măritate. Una luase, după sfatul Patriarhului constantinopolitan Ioasaf, pe un Grec, Stamati, nepotul prelatului, şi căsătoria fu serbată în aceiaşi vreme cu efemera căsătorie a Domniţei Maria. O altă Domniţă ajunsese înaintea de 1562 soţia tînărului Socol, fiul vizirului lui Petraşcu, întrebuiţat încă supt acest Domn în misiuni peste hotare şi, mai târziu (1563), candidat la tronul muntean al generalilor împărăteşti din Ardeal.

În 1574, o altă fiică a Chiajnei fu închinată tînărului Sultan Murad, atunci sangeac de Mag-

nesia. Ca „soție“ a Sultanului, ca femeie din harem, această coborîtoare a lui Ștefan-cel-Mare sprijini tronul moldovenesc al bicisnicului ei frate Petru, și el odinioară crescut la Curtea moștenitorului osman.

Alexandra, soția Cămărașului Gheorghe și mama lui Ioan și Aslan, amîndoi însemnați boieri munteni din întăia jumătate a secolului al XVII-lea, era poate deosebită de cele trei Domnițe pomenite până aici. O găsim, împreună cu bărbatul și copiii ei, în suita Voevodului fugar, la 1591.

O soră a lui Petru fu mama lui Gheoghe Hatmanul, alt Curtean de restriște al Domnului. Pe una o ceru în 1566 Grantrie de Grandchamp, ambasador frances pe lîngă Poartă și om cu nevoie de bani. Același ambasador al regelui Franței urmă aceste stăruințe, pețind, pe cînd Mirceaia era la Alep, pe una dintre principese, prin talmaciul și secretariul său Jean-Baptiste Bedier, care se întoarse fără ispravă. În sfîrșit, cum s'a spus, Despot dori și el să fie ginerele Mirceoaii și, încrezător în el cum era, hotărîse față de înnalte personaje străine și ziua cînd se va serba căsătoria.

III. Doamna Ecaterina a lui Alexandru-Vodă Munteanul.

La Constantinopol, Alexandru fiul lui Mircea va fi vizitat adesea casele primitoare ale „Frîncilor“ din Pera său, cum îi ziceaŭ Grecii, Galata. „Acolo“, spune învățatul și naivul Gerlach, „găsești tot felul de petreceri și distracții împotriva melancoliei și tristeții“. Alexandru se căsători prin 1558 cu Ecaterina, fiica unei Perote catolice, măritată

întăia oară cu Nicolae Vallarga, Italian din Constantinopole. Bărbatul ei de-al doilea, tatăl Ecaterinei, era din familia chiotă a Salvaresilor, care fusese odată înfloritoare. Doamna avea un frate, Zanetto, și două surori.

Cea d'întăiū, Lucreția, se mărită cu un anume messer Xenos, care trăia încă în 1576. Cu acest Xenos ea avu trei fete: Esther, zisă și Prepia, Benetta saū Benedetta și Păuna. Cea d'întăiū se mărită cu Ragusanul Ioan de Marini Poli; a doua cu Clucerul Pîrvu, fiul Mareluī Ban Ștefan, — același Ștefan, care aduse steagul de domnie lui Petru-Vodă în 1559 și care, tocmai cu acest fiū Pîrvu, zidi vechia biserică din Bucovăț, cu portretele Mirceștilor, la 1574 —; a treia cu Spătarul Pătru „Richiacana“. După o scurtă văduvie, Lucreția se căsătorește a doua oară cu Constantin Frangopulo, în 1577. Frangopulo, rudă cu familia domnească a Munteniei, e Marele-Vistiernic Constantin, ce se întilnește în actele muntenești de la 1579 la 1582. În 1579 îl vedem făcînd o călătorie la Constantinopole, unde fusese negustor (era de loc din Zante); dăduse faliment însă și se refugiase prin 1563 tocmai în Mingrelia. Un emisar al lui Despot și al partidului grecesc din Cipru, care voia să facă din acesta regele insulei, îl aduce înapoi în Capitală, promițîndu-i plata datoriei, la 1563, spre toamnă.

O altă soră, singura din întăia căsătorie, se mărită cu un vlăstar al familiei ducale genovese Adorno, cu numele de Fabrizio. După moartea acestuia, ajunsă în lipsă, — trăia din ajutoarele surorii sale din Muntenia, — Mărioara se retrase la 1573 în mănăstirea San-Maffio din Murano,

unde stătea însă ca mireană, avînd casele ei proprii. Aici zidește o capelă, unde era să fie înmormîntată, și redactează întăiul ei testament, prin care-și lasă averea lui Alvisse Spà și familiei lui, la 31 August 1574.

Peste puțin Alexandru, om poate bătrîn, oricum bolnăvicios și slab, ajungea Domn. Ecaterina nu putea să apară în rîndul întăiū al acestei Domnii șterse. Ea creștea după normele de bune moravuri ale Răsăritului pe fiul ei Mihnea.

Cînd acesta ajunsese Domn, prin moartea înainte de vreme a tatălui, în Iulie 1577, datina țerii dădu mamei cîrmuirea, precum aceiași datină dădea îngrijirea averii soțului mort în seama văduvei, chiar după ce copiii ajungeau mari.

Un șir întreg de scrisori pe care acum vre-o cinsprezece ani le-am găsit în Veneția, în mîinile d-lui Urbani de Gheltof, care le dăruia Academiei Romîne, ni-o arată pe Ecaterina scriind bogaților împrumutători de bani din Țarigrad cari țineau în mîinile lor Domnia și surorii catolice, care, ascunsă de lume în mănăstirea din insula Murano lîngă Veneția, ar fi vroit să vie bucuroasă, din sărăcia și uitarea ei, la bielșugul și cinstea Ecaterinei, dar care trebuia împiedecată de la această lungă călătorie ca să nu tulbure, ca o „Frîncă“, de altă lege, datinile răsăritene ale Curții și conștiința supușilor copilului Mihnea-Vodă: „Ești, adevărat, sora mea, ești sîngele mieū, și te iubesc și te doresc, dar țara aceasta nu suferă ca eū de atîta vreme să mă port după ritul grecesc și sora noastră (Lucretia), așijderea, și acuma d-ta să vii și să mergi la o

biserică frîncă și noi pe de altă parte la altă biserică, grecească. E rușine, și ne rîde lumea!”

Ecaterina, în luptă pentru Domnie cu Petru Cercel, fratele frumos, elegant, cult, talentat și purtat pe la Curtea francesă, al lui Mihai Viteazul, fu biruită. Petru ajunsese Domn, și învinsă merse la Rodos cu nevrîstnicul ei fiu, acuma un Domn mazăl. Tînăra Doamnă Neaga, din părțile Buzăului, de puțin timp soția lui Mihnea, îi întovărășia în această pribegie, care ținu doi ani și fu mai mult o odihnă de către datornici. Totuși cei trei pribegii trebuiră să treacă, pentru ca noul Domn să nu se mai teamă de apropiata lor întoarcere, tocmai la Tripoli din Africa, unde ajunseră „bine, cu ajutorul Maicei Preciste“. Aici îi găsi, la 1583, vestea de bucurie a venirii lui Mihnea ca Domn a doua oară.

Grija creditorilor va fi oprit-o cîtva timp pe Ecaterina la Constantinopol, căci sosi în țară după fiul și nora ei, tocmai la sfîrșitul lui 1584, pentru bucuria Anului Nou. „Dumnezeu știe cum o mai ducem și noi, cu cîtă neliniște și cu ce strînsoare și supărări“, scria biata bătrînă în primăvara anului 1587, cînd, pentru Scaunul domnesc, trebuiaŭ plătite datoriile, mari de 889 de poveri de aspri, ale lui Petru, „acel neiertat de nelegiuit“, care „a prăpădit și a sărăcit lumea și a caliclit aici și țara însăși, de care numai Dumnezeu să-și facă milă.“

Îndată, în vară, după ce mersese cu fiul, nora și 8.000 de oameni în Moldova, la nunta de împăciuire a lui Vlad-Vodă, fiul lui Miloș și nepotul de frate al soțului ei, cu o „fică de fică“ a dușmaneii „Mircioaia“, ea căzu bolnavă, și un

Ragusan, care veni în August, o găsi „fără tihnă, fiindcă țara e mare și alte județe nu-s decît orî ea orî Vodă judecă toate: ci vezi d-ta dacă are de lucru orî nu!“. Din noū, ea se îmbolnăvi la București. Fiul ei aduse un medic din Ardeal, care o îndreptă. O a treia întoarcere a bolii făcu pe Mihnea însuși să plece cu boierii și Curtea întregă, de la Tîrgoviște, pentru a o vedea. Ridicîndu-se din pat, ea porni îndată pe drumul de mulțămire la o icoană făcătoare de minune a Maicei Domnului, departe cale de un ceas și stătu pe ziua de 15 August la hramul de acolo al Adormirii Mariei. Se credea chiar că ea va duce haraciul, tributul la Poartă, dar nici starea sănătății ei nu era încă așa de bună.

Îndată începea lupta grea, cu bani mulți, împotriva „dușmanului“, același Petru-Vodă, care se întorcea la Constantinopol, setos de Domnie. Ecaterina nu trăi să-l vadă biruind iarăși: lungile griji îi isprăviseră iute viața, și ea se va fi odihnid, fără piatră de mormînt, lîngă soțul ei, și el azi fără pomenire, în biserica din deal la București, care poartă azi numele nepotului lor de fiu, Radu-Vodă, înnoitor al clădirii. Îi fu astfel crutată și rușinea de a-și vedea fiul scos din Domnie, amenințat cu sărăcia, temnița, moartea, și ajuns prin aceste mijloace la 1591, păgîn noū între păgînii cei vechi, Mihnea „Turcul“ său, pentru noii săi tovarăși de lege, Mehemed-beiū.

IV. Doamna Velica, iubita lui Mihai Viteazul și stăpîna Ardealului.

Bătrînul domn I. Pușcariu, membru al Academiei Romîne, a adus, în 1907, o comunicație intitulată, poate cam neașteptat, „Două Zamfire“, în care se vorbește, mai la urma urmei, cum recunoaște și autorul micului studiu, nu de două, ci de „o Zamfiră“.

E cunoscută cealaltă *Zamfiră*, în treacăt pomenită, — fiica lui Moise-Vodă, cel ucis la 1530 în lupta de la Viișoara, soția Ungurului Ștefan Keserü, căruia i-a dat și urmași, și apoi a Polonului Stanislav Nisowski, stăpîna moșiilor Singeorgiü și Valea-Streiului, în părțile hățegane, ale pămîntului dacic străvechiu, ctitora mănăstirii Prislopului, tot de acolo, mănăstire frumoasă și trainică, unde i se vede încă mormîntul de piatră cu inscripție latină¹; ziditoarea acelei biserici din Dănsuș, care poartă încă zugrăveala din vremea ei, și care nu e de loc un templu roman, ci un lăcaș de închinare creștin, înjghebat cu prețios material de pietre acoperite cu însemnări antice; ocrotitoarea Vlădiciei românești a egumenilor din Prislop. Despre această fată de Domn, rămasă ca stăpînitoare de pămînturi întinse în Ardeal, d. Pușcariu putea să mai spuie că, o clipă, ea se gîndise la un al treilea măritiş, cu aventurierul ungar Pavel Markházy, care nădăjduia să ajungă prinț al Ardealului cu ajutorul lui Sinan Vizirul—, învinsul de mai târziu de la Călugăreni.

Foarte bogată, Zamfira, căreia piatra de mor-

¹ S'ar fi găsit și una slavonă, îmi spunea pînă. vicariu Radu din Hățeg.

mînt îi dă numai 44 de ani la Mart 1580, cînd își încheie veacul, caută să se întinerească pentru a plăcea îndrăznețului mire. Și ar fi fost, de sigur, un noroc pentru bieții iobagi cari înfățișau, pe atunci, Romînimea Ardealului să aibă drept „Crăiasă“ a țerii pe această Romîncă după tată și mamă, al cărei părinte domnise dincolo de munți. Ctitoria ei de la Prislop, bine păstrată, și mormîntul se pot vedea în vol. I din cartea mea „Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească“, pp. 311-2.

Cealaltă Domniță Zămfira iese la iveală numai prin actele pe care, cu mulți ani în urmă, le pune la îndămina d-lui Pușcariu colegul său Ioan Gál de Hilib, Ungur ca toți Ungurii, dar, ca nealți Unguri, urmaș direct al strașnicului Voevod muntean Mircea Ciobanul și, deci, mai Basarab decît toți ceilalți.

La 1-iulie Maiu 1564, Gașpar Barcsai, alt fruntaș romîn trecut la neamul stăpînitor al Ungurilor, vindea satul Cetea, în părțile Bălgradului, Logofătului Ioan din Pitești, care era soțul *Domniței Stana* și ginerele lui Mircea Ciobanul (care avuse și un frate, Stan). Mai târziu apar, pe rînd, în documentele d-lui Pușcariu copiii lor: *Zamfira*, care se mărită întăi cu Petru Rác, cîtva timp agent ardelean la Constantinopol, apoi cu neînsemnatul Ioan Balintit, care, ca și Rác, avea moșie la Teiuș, locul unde se leagă acum mai multe linii de tren ardeleni; *Velica*, soția lui Fabio Genga, care căpătase o nobletă de Ardeal și moșie la Hătegel (deci: de Hadzaczel), și fiica lor, *Ecaterina*; în sfîrșit Petru, zis Logofătul, ca

și cum numele tatălui său ar fi fost un nume de familie, și despre care nu știm alta nimic.

Destul de interesant și atîta: cu Domnița lui Mircea-Vodă, cu ficele de Domniță Zamfira și Velica, cu fratele lor Petru, cari-și aŭ drumul lor prin aristocrația, de altă credință, a pămîntului acestuia străin, — totuși așa de românesc și el.

Dar putem ști mai mult, mult mai mult, despre acest neam înstrăinat, cu povestea romantică. Din publicații ale mele, care n'aŭ ajuns la cunoștința d-lui I. Pușcariu li putem da tuturor acestor pribegi o viață.

Hîrțiile, daniile slavonești, în Țara-Românească, din partea lui Petru-Vodă Șchiopul, și el fiŭ al lui Mircea, decî fratele Stanei, către Ioan Logofătul se păstrează toate, neatînse de vreme, cu frumoasa lor hîrtie aspră pe care se întinde negrul slovelor fine și roșul tare al chinovarului în monogramele artistice, de Museul Ardelean din Cluj, unde le-am văzut în 1901. Din ele se deslușește că Ioan, saŭ, mai bine, căci așa își zicea — și pe atunci fiecare formă a unui nume de botez era un nume deosebit —, *Ivan*, era la 1563, în Novembre, Mare-Postelnic, stînd în țară, unde căpăta o parte din moșia Trestenicul, iar apoi dania Țiganului Berbecea din Brăila. Logofăt ajunge în 1564, cînd, — fără a se strămuta în Ardeal, unde stătuse ca pribeg încă din 1559, după peirea ocrotitorului său, a cărui fiică o luă apoi, în surgun, și după venirea dușmanului în scaun, — el își cumpără, ca o moșie de adăpost, Cetea. În 1565-8 i se întăresc de Petru cumpă-

răturile muntene la Borulești, și i se mai dau Țigani: Pașadia, care fusese plătit scump: cu o mie de aspri turcești, Coifan — ce nume războinic! — și mai mulți alții. În același an, cumnatul lui Ivan pierde însă Domnia, și casa din Ardeal, singură, adăpostește pe fugari, cari nu voiesc să stea în țară supt noul Alexandru-Vodă,

Încă din 1559 mersese în Ardeal „Ioan Logofătul, casnic al lui Mircea-Vodă Ciobanul“, tatăl lui Petru Șchiopul. Tot atunci făcea drumul la noi Petru Rácz, de bună seamă Petru Rácz de Gîlgău, viitorul său ginere. Ioan Logofătul, care vine în Ardeal supt Mihnea-Vodă, nepotul lui Petru, după 1580, pare a fi altul decît acest Ioan.

Tatăl Zamfirei pare a nu se mai fi întors din Ardeal, unde-și cumpără moșii.

Deci, pe la 1580 încă, Ivan nu mai era în viață. Nici Domnița Stana nu mai trăia atunci. Ea se stînsese la Cetea saŭ în Orăștie.

La 1599, apar în actele d-lui Pușcariu fetele lor, Zamfira, — botezată poate de fiica lui Moise-Vodă, — și Velica, cea d'întăiŭ ca văduvă, cealaltă ca soție a lui Fabio Genga. Peste un an le aflăm la Bălgrad — orașul locuit acum de Mihaï-Vodă, stăpînitorul Ardealului. Își zic: „jupanița Samfira“ și „gospojda Velica“, (nu înțelegem deocamdată de ce „gospojda“, adecă „Doamnă“, căci ipotesa, ce făcusem altă dată, că ar fi fost soția lui Petru Cercel, fratele lui Mihaï, cade); fratele lor Petru e mort, dar surorile aŭ la ele pecetea, și din ea, care poartă cu mîndrie vulturul muntean și însemnarea „Petru Voevod“, se vede că acest frate, fiŭ de Domnița, avuse ambiții de Domnie; îi trăiește însă fiul, Ștefan, care

a fost poate și el, peste câțiva ani, doritor de tron. Cu toții dau mănăstirii Golgota moșie la Răzvad.

Din căsătoria Zamfirei cu Petru Rácș se nascu Adam, care la 1602 avea moșile Bogata-Românească și Ungurească, Poiana-Blenchi, Valea-Porculei, Fălcușa, Tîrlișua, Măgura și Gilgăul, în comitatul Solnoc-Dobîca, — precum ni arată o notiță a căpitanului Marțian.

Rácș Adam, fiul „Doamnei“ Zamfirei, poate fi acel „Rattz Dan“ care se întorcea din Moldova de la Petru-Vodă, fratele maicei sale, la 1584. El luase pe Drusiana Toroczka. Și din Balintit, al doilea soț al Zamfirei, se nascură urmași unguri ai Domnilor noștri.

Notița d-lui Marțian ni destăinuiește această descendență a Zamfirei (care trăia la 1602) din cele două căsătorii.

Astfel neamul lui Ștefan-cel-Mare, dinastia Moldovei, ca și a lui Basarab-Vodă, dinastia munteană, trăiesc, cu nesfârșit amestec străin, în familiile lui Iosif Kiss, Francisc Balintit, Ieremia Corniș și Dominic Gal din 1815.

Și iată încă un amănunt, — acesta și mai interesant pentru cine vrea să vadă trecutul, să trăiască în el. Fabio Genga, soțul Velicăi, e un om foarte cunoscut, favorit italian de-ai principelui ardelean Sigismund Báthory care-și dădea aiere să pregătească răscoala Ardealului, în folosul Creștinătății, împotriva Turcilor. Mihaï Vi-teazul l-a păstrat la Curte, dar nu pentru talentul său diplomatic sau pentru grațiile lui de

curtesan. La 15 Mart 1600 un agent al Împăratului, venit la Mihaï-Vodă, trimete și această știre: „Toate afacerile țerii le are în mînă o jupăneasă romîncă, măritată cu Fabio Genga, cu care se ține cu știința tuturoră, și până ntr'atîta, încît a poruncit supt pedeapsă de moarte soțului să n'aibă a face cu dînsa“.

Puternica țitoare a lui Mihaï Viteazul, stăpîna prin iubire a Ardealului, cucerit de sabia românească, nu era o femeie de rînd, ci o nepoată de Dîmn, — sîngele lui Mircea Ciobanul și, prin bunica ei, Doamna Chiajna, fiica lui Petru Rareș, sînge al lui Ștefan-cel-Mare.

„Doamna“ Velica — înțelegem acuma de ce-și zice așa — își iea locul, între figurile trecutului nostru, și nimeni nu-i va face un păcat prea mare din aceia că, între Fabio Genga și Mihaï Viteazul, a preferat pe acesta din urmă¹.

III. Doamna lui Ieremia-Vodă.

În mănăstirea Sucevița atîrnă de bolți o cutie de argint, în care se cuprinde o coadă groasă de frumos păr castaniu-deschis. Cutia nu poartă nicio însemnare, dar toți știu să spuie că acesta e prinosul Doamnei lui Ieremia Movilă dat cîtoriei soțului ei în clipa celei mai mari nenorociri și celei mai adînci rușini. Încheind pove-

¹ Pentru cei ce ar dori să caute dovezile celor de mai sus, sint de consultat: Hurmuzaki, XI, tabla; *Doc. Bistriței*, I, p. LIII; *Trei chipuri din veacul al XVII-lea*, în *Convorbiri literare* pe 1904, p. 113 și urm.; *Cronica lui Constantin Căpitanul*, ed. Iorga, p. 66, nota 3; Căpitanul Marțian, în *Răvașul*, n-1 7.



Doamna Elisaveta Movilă.

tirea luptei de la Dracșani, din 1615, care aduse stîngerea Casei lui Ieremia-Vodă, Miron Costin, care n'avuse prilej să vadă pe ambițioasa învinsă, căzută în mîni dușmane și batjocurită, dar care putuse auzi povestiri înduioșate despre mărirea, trufia, neastîmpărul și groaznica ei cădere, înseamnă: „Iară Doamna la mare ocară aŭ sosit ; de care singură a mărturisit cătră boierii: trecînd cu carul, aŭ văzut pe boierii, și lăcrămînd aŭ zis: „Boierii, boierii! rușinatu-m'aŭ păgînul.“

Aceia care pierdea astfel pentru totdeauna orice rost pe lume, orice legătură cu lumea creștină, pe care o tulburase de atîtea ori, chemînd pe Turci asupra-î prin provocările ei, e fără îndoială una din marile figurî tragice ale trecutului nostru. De la Chiajna, fiica istețului Petru Rareș și soția sîngerosului „cioban“ de măcelărie Mircea, nu stătuse una ca dînsa lîngă un Domn al nostru. Cu Chiajna și samănă ea: ca și nepoata de fiu a lui Ștefan-cel-Mare, ea venise prin căsătorie într'o țară străină, care n'avea de ce s'o iubească, găsind însă, în locul strașnicului bărbat domnesc al aceleia, un blajin boier gras, gros la minte, încet la faptă; ca și dînsa ea își petrecu la mormînt soțul, vărsînd lacrimi de mînie împotriva soartei care o amenința cu pierderea puterii și stăpînirii sale; ca și Chiajna ea se gîndi încă de a doua zi la Domnia ei de fapt supt numele fiilor; ca și mama lui Petru Șchiopul, Doamna Elisaveta avu odrasle care nu erau în stare a merge de sine pe lume, și astfel în Scaunul Țerii rămase ambiția ei; ca și înaintașa în energie vitează, ea ajunge prin orașele turcești fără să poată păstra însă ca aceia demnitatea unei vă-

duve de Domn creștin, cu trecere pe lângă cei mari ai Porții și în stare să aducă mazili și ridicări în Domnie pentru folosul celor din trupul său.

Nu știm sigur când s'a însurat Ieremia Movilă, într'o vreme când acest boier înrudit cu Despoții sîrbi, prin Doamna lui Petru Rareș de sigur, și prin Ruxanda lui Alexandru Lăpușneanu, fiica ei, nu visa poate de Domnie, care era a urmașilor dinastiei întemeietoare a Moldovei. Ioan Movilă, tatăl său, întovărășise, dacă se poate tălmăci astfel mărturia genealogistului polon Okolski, pe Alexandru Lăpușneanu în campania din Ungaria care aduse din nou în stăpînire pe văduva lui Ion Zápolya, Crăiasa Isabela; după întoarcere el se însură cu „vlăstarea Despoților“: ce spune Okolski despre „iubirea și cinstea“ ce căpătase în „neamul Hunyazilor“, isprăvit atunci, vine neapărat dintr'o confuzie.

Nu e de mirare deci că fiul cel măimare al lui Ioan, Ieremia, care poartă un nume puțin obișnuit la noi, nume din Vechiul Testament, la care se îndreptău pentru botezuri mai mult Slavii din Balcani, înrîuriți de vechiul lor bogomilism, — își luă și el soție de la Ungurii din Ardeal, ca puținii dintre boierii noștri, deprinși a se însura în țară, cîștigînd și moșii nouă la nuntă. Tot Okolski ni spune că el a luat pe „o fată din Ardeal, a unui fruntaș din neamul Csomortány“.

Acest neam de nobili ardeleni, această seminție de nemeși se întîlnește în Ardealul veacului al XVI-lea și are dese și strînse legături cu țerile

noastre. Ieremia a putut cunoaște pe bătrînul Cosmortány sașu pe fiul acestuia Toma și cu prilejul soliilor pe care cel din urmă le îndeplina în țerile noastre. Și Ieremia, dacă el și nu Vartic e „Vornicul din Moldova“ pe care-l pomenesc socotelile Brașovului în 1587, bătea drumurile Ardealului. Se știe că odată viitorul Domn al Moldovei din mila Polonilor, sprijinatorii statornici ai acestui statornic vasal, pribegi în țara lor, aducînd căderea lui Iancu Sasul și întoarcerea în Scaun a lui Petru Șchiopul, de la care Movileștii toți, — Ieremia însuși, Simion, Toader, Vlădica Gheorghe, ajuns Mitropolit supt acest Domn evlavios, — avură numai bine. Nu e de mirare deci că Ieremia ca și Simion și acest nou Mitropolit al Moldovei întovărășiră pe Vodă Petru, atunci cînd acesta, pierzînd orice nădejde de la Turci, apucă drumul Apusului catolic, de unde nu era să se mai întoarcă niciodată. Un timp Ieremia stătu pe lîngă surgunitul de bună voie, pentru ca apoi să treacă în Polonia. De acolo nu se întoarse decît în 1595, pentru a domni.

Încă înainte de aceste din urmă rătăcirii ale sale, Ieremia era soțul Elisavetei Csomortány, căci la 25 Maiu 1603 el mărita pe fiică-sa Regina (Chiajna) cu Mihail Wiszniewiecki. Cu Elisaveta și cu cel puțin cea mai mare din fiicele sale petrecu Ieremia în acești ani de înstrăinare, la Ustie, pe Nistru, între Jaslowiecz și Rohatyn, pe atunci proprietate a ducelui Ioan-Simion de Sluczka; aici primi el, la 1593, diploma de indigenat polon, și de aici plecă pentru a face propunerii politice

pribeagului Petru Șchiopul, pe care-l află tocmai la Bozen, în Tirol. Mai târziu Ieremia cumpără această moșie de la acela căruia-i mulțămia călduros pentru adăpost, ca unui „domn și binefăcător milostiv“, la 21 Decembre 1591. Se poate chiar ca fiul cel mai mare al lui Ieremia, Constantin, al cărui nume amintește pe al puternicului principe ortodox, Constantin de Ostrog, Voevodul Chievului, așa de mult amestecat în afacerile țerilor noastre, să se fi născut pe pământ polon, acolo la Ustie.

În cursul Domniei lui, Ieremia-Vodă păstră legături cu Toma Csomortány. În 1599, îndată după luarea în stăpânire a Ardealului de către cardinalul Andrei Báthory, cumnatul Domnului moldovenesc mergea la dușmanul acestuia, Mihaï Viteazul, pentru a-i arăta că ar fi bine să-și lase țara, unde Turcii nu voiaă să-l mai îngăduie. Socolile Brașovului înseamnă trecerea lui prin acest oraș. Prin Mart 1600 Mihaï, ajuns el acum poruncitor în Ardeal, trimetea decî oameni ai săi pentru a căuta pe Csomortány, unde va fi, în Moldova ori în Polonia, de bună seamă pentru a negocia prin el cu Ieremia. El va fi întovărășit îndată pe acesta în fuga lui la Hotin, și de acolo la Camenița, unde familia domnească: Vodă, fratele lui, Simion, fiul lui, Constantin, copil de cîțiva ani, întovărășiți, de sigur, de Doamnă, de episcopul de Rădăuți, Teodosie, și de boierimea credincioasă Movileștilor, se afla la 2 August 1600. În Iunie 1601, după căderea lui Mihaï, Toma se strecura prin Bistrița, ca om al lui Sigismund Báthory, înțeles și cu Moise Székely,

„gheneralîșul“ ardelean. În vara anului acestuia 1601 îl vedem la Cluj, de unde scrie pentru a lua măsuri în vederea găzduirii cetelor de Moldoveni și Munteni pe cari Movileștii îi trimeteau ca să sprijine pe Sigismund, întors în țara sa de moștenire.

Doamna Elisaveta era catolică de sigur, și e îndoielnic că ar fi primit legea noastră. Fiii ei au fost, firește, ortodocși cu toții, dar, în ce privește fetele, avem această dovadă numai pentru Ana, care, deși măritată și ea în Polonia, își păstră legea grecească. De sigur că Elisavetei i se datoresc și simpatiile lui Ieremia pentru Poloni și retragerea lui la dînșii și gândul, ce avuse o clipă, de a se așeza pentru totdeauna în mijlocul lor. Ea-l va fi îndemnat, ca și acești vecini și prieteni, vechi ocrotitori și ajutători întru a lua Domnia, să sprijine în persoana lui Bernardino Querini, episcopul de Argeș, catolicismul, care credea pe atunci să poată cuceri Moldova. Ea va fi adus lucrurile așa ca fetele ei să nu fie date după cine știe ce boieri de țară, fără nume mare, ci după fruntași ai nobilimii polone. Regina, luînd pe Wiszniewieski, era să ajungă astfel viitoare bunică de rege al Poloniei; Maria, numită după mama lui Ieremia, luă pe Ștefan Potocki, Voevod de Braclaw, Ecaterina pe Samuil Korecki, Ana (Stana) pe Maximilian Przerembski. Mindria Elisavetei va fi născocit pentru Movilești originii așa de glorioase ca aceia din Mucius Scaevola ori din „Casa Flavie a Împăraților din Constantinopol“.

În frământările luptelor împotriva lui Mihaiu Viteazul, și Ieremia și Simion se temeau să-și

amestece pe ai lor, nesiguri fiind încă de izbînda din urmă. Astfel Doamnele și copiii domnești rămaseră la Camenița din vara anului 1600 până la începutul anului următor; numai „bătrîna“, adecă Maria, mama Voevozilor, trecu, întovărășită de fiul ei, Mitropolitul, în Moldova. Despre Doamna Elisaveta se spune în deosebî că nu voiă să plece, pentru a nu-și lăsa singur fiul Constantin, unul-născut până atunci, pe care Polonii îl chemaseră la dietă, unde avea să represinte vasalitatea părintelui său! Moldova întregă, lovită de un bir nou, se ridica pe atunci împotriva greutăților nesuferite aduse de găzduirea oștilor polone, pe care tocmai starostele Cameniței, întors după așezarea în Scaun a lui Simion, le lăsase în această țară creștină și prietenă, unde se puteau hrăni bine fără nicio cheltuială. Satele erau părăsite în mijlocul iernii și prin codri copiii muriau de asprimea gerului din Februar; boierii, ale căror case erau batjocurite de acești străini nerușinați, fugiau peste Dunăre, la Turci. Mercenarii treceau peste Nistru, hoțește, turmele, cirezile, cară pline de jaful satelor, curților boierești, tîrgurilor. Trebui să se hotărască pedeapsa cu moarte pentru cel ce s'ar dovedi dușman al Polonilor aflători în Moldova ca să se împiedece măcelărirea lor de către cei cari-și pierduseră acum toată răbdarea.

În astfel de împrejurări e ușor de înțeles pentru ce amîndouă Doamnele zăboviră la Camenița. Dar în primăvara anului 1601 ciuma se stîrni în această cetate de adăpost: muriră cîtiva casnici ai Elisavetei, și sora ei însăși. Să plece, n'aveau încă voie de la Zamoyski, și Logofătul muntean Dan

Danovici, credinciosul lui Simion, arăta, la 23 April, într'o scrisoare disperată, în ce hal se află Elisaveta și cumnata ei, „ce necăjite, ce bolnave, ce bîntuite de frica morții înaintea de timp“. Tulburările izbucnite îndată după aceasta în Țara-Românească prin ridicarea Buzeștilor asupra lui Simion, „străinul“, vor fi zăbovit poate și mai departe întoarcerea Doamnelor. Mihaiu însuși, împăcat acum cu Împăratul, părea că se gătește de o răzbunare întregă și crîncenă. Abia la 1-iu Septembrie putea Ieremia să trimeată în Polonia vestea morții temutului dușman.

Acuma Elisaveta se va fi întors, ceia ce era foarte nemerit într'un timp cînd la Hotin comandantul polon bătea cu buzduganul pe pîrcălabul lui Ieremia și-l amenință că-î taie barba. Acest pîrcălab din scrisoarea leșească se chema Gheorghe Izlozeanul, și soția sa Crîstina, căreia i se zicea „cneaghină“, era fiica lui Ieremia Movilă, o fiică necunoscută până acum: ei decî dădea, în Mart 1599, o Evanghelie, ferecată de Iachim argintarul din Suceava, Bisericii Adormirii din Hotin. Se poate ca această fiică a lui Ieremia-Vodă să fi fost născută cu altă soție a lui, pe care n'o cunoaștem, căci se pare că încă din 1600 Izlozeanul avea un fiu, Pătrașcu, care era „ureadnic“ de Botoșani. O fată a lui Gheorghe și a Domniței Crîstina, Anghelina, e înmormîntată în necropola Movileștilor, Sucevița. Gheorghe muri înainte de 1619, cînd face vînzări „cneaghina Crîstina pîrcălăboaie“ ca văduvă, locuind tot în Hotin și stăpînind o sumă de moși în aceste părți.

Încă din timpul războiului, Domnița Maria luase de soț pe Ștefan Potocki, fratele lui Ioan. În Februar din același an 1603, Ieremia făcea cunoscută Regelui apropiata căsătorie a fiicei sale Regina cu Mihail Wiszniewiecki, un Rutean ortodox, rudă cu Domniș Moldovei cei vechi, și rugă pe „îndurătorul său Domn și stăpîn“ „să nu desprețuiască sărmana casă a prea-umilitului său slujitor și credincios supus“. Nunta s'a și făcut, după cum vestia scrisoarea, la 25 Maiu după stilul vechiu, în Suceava, care de mult nu văzuse bucurie domnească. Cu câteva zile înainte, delegații regali, arhiepiscopul și castelanul din Lemberg, cercetaseră pricina pentru Ustie, moșia polonă cumpărată de Ieremia și ocupată acum de ostașii neplățiți ai fratelui său Simion, și hotărâseră că Ieremia, garant pentru fratele său și gazdă a lui, trebuia să se înțeleagă cu acesta pentru plata întregii datorii până în Novembre. Spre sfârșitul anului 1603 și în cursul celui următor, ambiția domnească a lui Simion nu era încă amortită, și el mai cerea de la Poloni să fie sprijinit pentru a se așeza în Țara-Românească, unde Radu Șerban se întărise prin marea-i biruință din Ardeal.

Pe acel timp mercenarii, cari, după porunca Regelui, ieșiseră din Ustie, se pregăteau a o lua iarăși în stăpînire, căci același Simion nici nu se gîndia la plată. Data aceasta, o nouă intervenție a Regelui porni de la dreptatea desăvîrșită a lui Ieremia, care nu era ținut a plăti din averea fiului datorია fratelui, pe care nu el, ci Hatmanul polon Zamoyski îl adusese și-l lăsase în Țara-Românească, și de la datorია de cinste a Regatului

ca posesiunea lui Constantin să nu fie primejduită, nici păgubită. Soldații ar trebui să se mulțamească dacă Ieremia ar voi să li dea o despăgubire oarecare: acestuia i se punea în vedere că dreptul n'are singur cuvîntul în desbaterile cu ostașii nesupuși, „păsări pribege, care nu pot fi judecate după lege”. Simion ar trebui, adăugia instrucția, să plătească din averea lui; dar la așa ceva el nici nu se gîndise.

Deci Ieremia fu silit să răspundă lefile. Atunci numai, Ustie scăpă de primejdia unei desăvîrșite nimiciri. Îndată, încă în mijlocul iernii, îngrijită de averea fiului ei, Elisaveta alergă acolo. Din Ustie scrie ea la 13 Februar 1604, iscăbind neobișnuit, ca un Domn, „cu mila lui Dumnezeu Doamnă a țerii Moldovei”, ca să mulțamească fraților din Stavropighia de la Lemberg pentru rugăciunile ce au făcut pe vremea „suferințelor noastre”.

Elisaveta rămase ea în Moldova, — după moartea lui Ieremia, întîmplată la 30 Iunie 1607, pe neașteptate, în Iași chiar, sau pe una din moșiile ei? Nu putem spune. Trebuie să se însemne însă faptul că mormîntul lui Ieremia a rămas fără o piatră amintitoare. Și soția, și fratele, și fiii, mai târziu, îl uitară. Abia în urmă de tot se îndură de părăsirea acestui loc de odihnă o rudă a Movileștilor, pe care Miron-Vodă Barnovschi Movilă îl numește vărul său, Gavril sau Gavrilaș, pe atunci numai fost Stolnic, iar mai târziu Vornic. Pe cînd într'o danie din Maiu 1606 a lui Ieremia se pomenesc numai doi fii, Elisaveta avea acum și un al treilea, în scutece, amintit la 1607 întăiu, pe Bogdan.

Pe Simion nu-l putea uita văduva pentru o luare de stăpînire care i se părea o nelegiuită usurpație. Nicî noul Domn n'o cruța pe dînsa. Aceasta se vede limpede din scrisoarea lui de la 15 Iunie 1607 către frații Stavropighiei din Lemberg: se spune apriat că n'a trimes bani pentru clădire „din pricina greutății, și mai ales a lipsei Vistieriei sale; precum și pentru aceea că răposatul fratele nostru Ieremia-Vodă fusese ctitor, și am crezut că *Doamna lui nu ne va lăsa să-i luăm locul întru aceasta*. Totuși, aflînd de la trimeșii noștri că *dumneacî nu vrea să isprăvească această muncă, ci ne lasă pe noi a o mîntui*, ceia ce și eu doriaș, trimetem deocamdată o mie de zloți leșești“.

Peste cîteva luni numai, la 14 Septembre st. v. 1607, Simion muria. Ambasadorul venețian pe lîngă Poartă scrie: „a murit cu oarecare bănuială de otravă, pentru că boierii din acea țară nu-l iubiau, din pricina cruzimii sale“. Iar Miron Costin e și mai lămurit: „Iară, moartea lui Simion-Vodă, precum aș rămas din om în om în țară poveste, aș murit otrăvit de cumnată-sa, Doamna lui Ieremia-Vodă, trăgînd Domnia mai curînd la feciorii săi, temîndu-se că se vor întemeia feciorii lui Simion-Vodă la Domnia Țerii; care faptă acei Doamne, apoi, aș arătat Dumnezeu cu patimile ei“. Această învinuire n'o găsim însă într'un izvor, scris în limba francesă, dar de origine polonă, și anume în legătură tocmai cu acel partid din Polonia care sprijini pe fiul lui Ieremia; în povestirea alcătuită de Baret pe temeiul spuselor aventurierului lotaringian de Jop-

pecourt, se spune numai că Simion „a trecut la cele veşnice“ (passa de ceste vie en l'éternelle). E de observat însă și aceia că, într'o vreme care nu era deprinsă a cruța, Elisaveta n'a fost niciodată, într'un act public al dușmanilor ei, arătată ca ucigașă. Ni se pare, iarăși, că Simion era destul de obosit de o viață zbuțumată pentru ca otrava să nu fi fost de nevoie spre a-i grăbi sfârșitul.

Văduva lui Simion poartă numele unguresc de Marghita (Margit), deși la măritiș i se impusese acela ortodox de Melania, singurul pe care-l întrebuințează documentele de la soțul ei, când vorbesc de dînsa.

Era deci și ea venită din Ardeal, dintre nemeșii de acolo, poate chiar o rudă a Elisavetei. Astfel ura pătimașă între două străine, care aduceau cu ele firea aprigă a altui neam, aruncă Moldova pe opt ani în tulburări, jafuri și nenorociri și aduse peirea celei mai strălucite boierimii de țară, de la bătrîni cari-și amintiau de ultimele zile bune ale vechii Moldove, până la zburdatecul tineret crescut după moda polonă. Căci, dacă văduva lui Ieremia privia peirea lui Simion ca sfârșitul unui provisorat nedrept, văduva acestui din urmă înțelegea ca moștenirea Scaunului moldovenesc să-i vie fiului ei, Mihaî ori Mihăilaș, care, născut în 1592-3, purta în slăbiciunea lui de copil numele mare al gloriosului Mihaîu Viteazul.

Ea făcu pe o seamă de boieri să-l „aleagă“. În numele lui înțelegea însă ea să domnească și, în adevăr, o vedem dînd privilegii butnarilor din Piatra, într'un act românesc scris în grabă, în lipsa pisarului slavon, și cu această inti-

ture în vechea limbă a oficialității: „Marghita, Doamna răposatului întru fericire Simion Movilă Voevod“. Un obicei pe care-l păstră, de altfel, când fiul ei Gavrilaş căpătă Țara-Românească: și acolo „Io (!) Doamna Marghita, Doamna răposatului Simion Voevod“, judeca, „depreună cu boiarii“, și „afla dreptatea“.

Numai atunci mormîntul lui Simion-Vodă fu și el „înfrumusețat“ lângă al fratelui său, la Sucevița. Inscripția spune: „Și a rămas mormîntul său în uitare, fără împodobire, până ce a vrut Dumnezeu de a putut prea-iubitul fiu al său, Io Gavriil Moghila Voevod, să fie Domn în cel d'întăi Scaun al părintelui său, în Țara-Românească, *cu (cz) mama lui, Melania Doamna*. Atunci a scris piatra și a pus-o, la anul 7128 [1620], luna lui Martie în 15“.

Mihăilaș era Domn în Septembrie 1607, la 23; în Octombrie Constantin îl izgonia; în aceeași lună încă, Marghita îl înlocuia pe acesta cu fiul ei, ajutată fiind de aceeași mercenari cari luaseră în stăpînire Ustie și cari erau acum în „rocoș“, în revoltă împotriva regelui, gata să treacă însă în slujba oricui li-ar da bani. „Aū căutat lui Constantin-Vodă... și cu boierii din partea lui a ieșire cu fuga din Iași; după cari aū trimis Mihăilaș-Vodă în goană, și aū ajuns carele boierilor de le-aū jăcuit la Mihăilești“, scrie Miron Costin. La 16 Novembre, Mihăilaș făcea o danie mănăstirii de lângă Iași a lui Petru Șchiopul, Galata. Între 16 și 19 Decembrie Constantin biruia la Ștefănești pe Prut, cu cetele lui Potocki și Wiszniewiecki și cu Cazacii pe cari-i strînsese supt steagurile sale. La 6 Ianuar 1608 Constantin scria

la Bistrița cu veste de biruință, ca Domn din mila lui Dumnezeu și a celor doi ocrotitori mai mari de pe pământ, Sultanul Turcilor și Craiul Leșilor; el pomenia numai de părintele său, fără a mai aduce aminte că pe Scaunul său de moștenire s'au strecurat un unchiu și un văr, împotriva dreptului. Tot de atunci trebuie să fie scrisoarea către fiul lui Constantin din Ostrog, răposat de curînd, către Janus: și aici e vorba despre părintele său „de slăvită amintire“. Mihailaș trecuse la Radu-Vodă Șerban, pe a căruia fiică o luă în căsătorie, ceia ce nu-î aduse alt folos decît un mormînt la mănăstirea Dealului, la doi pași de locul unde mîni pioase coboriseră în pământ sfințit capul lui Mihaiu Viteazul. Pe ceilalți fii ai lui Simion, mai târziu și pe Marghita, îi primi Ardealul.

Trei ani ținu Domnia lui Constantin, încunjurată acum de toată clientela boierească a Movileștilor. Pe cînd copilul ei de unsprezece ani punea pe acte o frumoasă iscălitură de duct latin, Elisaveta scria „fraților“ din Lemberg, trimetîndu-li bani pentru biserică, din „Vistieria Măriei Sale Domnul“. Dacă și Constantin face acest lucru, el adaugă că va fi „cu ajutorul Doamnei, mamei sale“, Ea-î e „mamă și făcătoare de bine“. Cînd pentru biserica din Lemberg se dau bani din veniturile de la Ustie, scrisoarea vine de la Constantin și de la „Elisaveta Moviloaia (*Movilina*), Doamnă a țerii Moldovei“ și după moartea soțului ei.

Această Domnie se mîntui printr'o catastrofă. Sprijinirea lui Radu Șerban împotriva Turcilor aduse scoaterea de Turci a lui Constantin-Vodă.

În Octombrie 1611 el trimetea la Poloni, pentru a cerși un sprijin diplomatic ori un ajutor militar, pe Nistor Ureche și pe Bucioc Păharnicul. În Novembre Ștefan Tomșa era numit Domn moldovenesc. Constantin se închidea în cetatea Hotinului, cu familia sa, Doamna Elisaveta, „mătușa“ Maricuța, soră a lui Ieremia și soție a Paleologului Chiriță, cu „Ileana Logofeteasa“, sora Maricuței, poate soția lui Vasile Stroici Logofătul, și nu a lui Vitolt Logofătul, un străin, se pare, care îndeplinise numai sarcina unui *al doilea* Logofăt. Apoi cu acest Vitolt, cu bătrînul Vistier Simion Stroici — Lupu său Luca, fratele acestuia, murise, lăsînd o văduvă, Păscălina, și un fiu, Ionașcu —, cu Vistiernicul cel nou, Nicoară Prăjescul, și el o rudă a Moveștilor, care, fiind numai al treilea Logofăt, înmormînta la Sucevița, în Novembre 1597, pe fiul său Procopie; cu Dumitru Buhuș, cu Ștefan Boier din Făgăraș, pisarul ungiuresc poate, și cu Pătrașcu Ciogolea, noul Logofăt-Mare și altă rudă a Moveștilor. La 17 Ianuar 1612 fugarul Domn tînăr scria din Hotin prietenilor săi, arătîndu-li că, față de sosirea Pașilor cari aū călcat făgăduiala Sultanului și față de trădarea unora dintre boieri, el a fost silit, „cu învoirea și socotința sfetnicilor săi, să se retragă în cetatea sa, a Hotinului, cu cei rămași credincioși și cu oastea, în așteptarea unei vremi mai bune“. Pe Tomșa îl arăta el ca pe un Turc adevărat, care a mers cu Ienicerii în războaiele împotriva Persiei; boierii lui ar fi „priebegî, Greci și Turci“. Constantin aștepta ajutoare polone, de la cumnați, și oști

cu plată, dar, peste cîteva zile cel puțin, Ureche se afla *dincolo* de Nistru, la Camenița.

În Maiu Tomșa cerca să-și împace vecinii, cari îl amenințau cu o năvălire; el asigura că a iertat pe Constantin și că n'are de gînd a-l urmări; știe doar că „acel care era aici pe vremea lui și făcea din el ce voiă“, ca și familia Potocki, sînt vinovați ei singuri pentru răul pe care nu era în stare a-l face „un tînăr ce nu se putuse învăța a fi Domn“. Departe de a voi să primească această mărinimoasă iertare, Constantin era însă gata de războiul pe care urmașul lui ar fi voit așa de mult să-l înlătore. Îl îndemna, firește, „Elisaveta Movilă, din mila lui Dumnezeu Doamna, Voevodeasa țerii Moldovei“, care se afla în ziua de 14 Iunie lîngă dînsul la Camenița, Hotinul fiind acum părăsit: ea stăruia pe lîngă frații Stavropighiei din Lemberg ca ei să nu primească ajutorul la care se credea dator, ca Domn al Moldovei, noul Ștefan-Vodă.

Expediția se făcu supt directa supraveghere a Marelui-Hatman polon Zolkiewski, ca o răsburare pentru „jignirea“ drepturilor regelui Poloniei prin izgonirea lui Constantin Movilă cel „numit“ de Poloni.

Lupta de la Cornul-lui-Sas, în ziua de 19 Iulie, aduse înfrîngerea hotărîtoare a strînsurii de oameni de toate neamurile și legile pe care Constantin Movilă o aruncase asupra Moldovei; căpitani, acum fără stăpîn, ai lui Mihaiu Viteazul, Mirza, Raț, „Gheța“, cîștigaseră biruința, învingînd a doua oară neamul, slab la război, al Movileștilor. Potocki fu robit de Moldovenii și Turcii Tomșei. Domnul de odinioară căzu el în-

suși în mînile unuia din Tatarii Hanului. Cel care avuse acest noroc fugi răpede cu scumpa-î pradă spre Nistru, spre Nipru; înaintea zidurilor „Dașăului”, ale puternicei cetăți tătărăști Oceacovul, „s'aŭ scornit vîntul, și s'aŭ umplut luntrea de apă, și acolo”, scrie Miron Costin, „s'aŭ înneecat Constantin-Vodă în Nipru”. Cronicarul Mateiŭ al Mirrelor nu e sigur de acest sfîrșit al lui Constantin: „s'a făcut nevăzut, și a fost mare jale; nimeni nu l-a știut unde era, unde fugise, orî de l-aŭ luat Tatarii, orî de a perit undeva (ἐπιγρη)”. După Joppecourt, Constantin însuși s'ar fi aruncat în apă, — în Nistru —, crezînd să poată scăpa. Piasecki crede că Voevodul a stat între robii de rînd ai Tatarilor și, nedescoperit, a perit de suferință. Să nu se uite însă că, dacă la Miron Costin se adaugă că tînărul Domn avuse un tovarăș de robie, pe Comisul Mihăilescul, — cred: Cristea Mihăilescul, fostul pisar domnesc, — aceasta înseamnă că prin Mihăilescu a venit apoi în Moldova vestea înneccării. Acesta se întoarse în țară și rămase pe lîngă Movilești: la 1620 el era martor la vînzarea casei Logofătului Vitolt, credinciosul Elisavetei, către Vornicul Nicoriță.

Nistor Ureche, necrezînd că se poate dărîma așa de lesne o Domnie așa de nouă, rămase, după mărturia aceluiași cronicar, la Camenița; nici într'un chip nu voi să se potrivească sfatului unor tineri nebunateci, pe cari-î aștepta o moarte pretimpurie orî groazele închisorilor păgîne. De sigur că nici Elisaveta Doamna nu era în acea nenorocită zi de Iulie care trebuia să fie pentru feciorul ei iubit sfîrșitul a toate lucrurile.

Ea nu știu alta decît că Vodă Constantin e

în puterea Tatarilor. La 9 Septembrie, stînd acum iarăși la Ustie, Elisaveta dădea călugărilor pravoslavnici din Liov asigurarea că tot dînsa va isprăvi biserica lor, cu fiul Constantin, pentru care, ca și pentru „starostele Felinski“ — Potocki —, cerea rugăciunile lor de izbîndire, ca să-î „mîngie Dumnezeu“ pe toți. Avem și o scrisoare a ei din 24 Septembrie, tot de la moșie, în care, iarăși, nu se vede niciun semn de des-nădejde: pe fiul ei îl credea bine păstrat undeva în casa vre-unui Mîrzac gata să-l vîndă cu preț bun. E drept că, încheind încă la 8 Octombrie un tratat cu Tomșa, regele Poloniei pomenise, între cei cari trebuie liberați, pe Potocki, dar pe Constantin nu, — poate însă pentru că acesta nu era socotit ca aflîndu-se în mîni moldovenești.

La 18 Februar 1613 castelana din Ustie, care avea lîngă dînsa pe Maria, lipsită de soțul ei, prinsul din Constantinopol, și pe Logofătul Vitolt, vorbea numai de „nenorocirea“ (inefortunny) fiului ei Constantin, „Măria Sa Domnul, fiul meu iubit“, care „și-a fost pierdut Domnia și a fost căzut apoi în mînile păgînilor“: Leon Sapieha, un vechi prieten, cancelarul Lituaniei, era rugat să lucreze, nu numai pentru liberarea, dar pentru așezarea din nou în Scaun a învinsului. Peste cîteva luni, „Voevodeasa și Doamnă“ trimetea banii la Lemberg printr'un Bașotă, om al Maricuțai Paleologa, care, ea, se afla încă la Camenița. În tot cursul anilor 1613 și 1614 o aflăm pe Elisaveta în același loc, cu aceleași nădejdi. Scrisoarea din 1613 a Sultanului spune deslușit că numai Ureche, Bucioc, Simion Stroici și încă cinci boieri se află

în provincii polone, dar că Voevodul lor și alți boieri „sînt în minile noastre“.

Totuși, în acest an 1613 încă, vestea morții lui Constantin sosi, prin scrisori ale Hanului și Mirzacilor, cari până atunci vor fi primit rugăminti și daruri, fără a da un răspuns deslușit. Elisaveta fusese la Varșovia, și la întoarcere veni asupra-î, prin aceasta, lovitura cea mai grea. „Scoasă din Domnie și din bunele mele drepturi de moștenire, iată că mă lovește acum și pierderea fiului meu iubit, Constantin-Vodă, despre care până acum trăgeam nădejde că este în viață și sănătos, și cu aceasta mă mîngîiam și-mi mai îndulciam amarul.“ În oferta Hanului de a-și da călăreții pentru așezarea la Iași, în locul lui Tomșa, care-l jignise ori păgubise cumva, a celui de-al doilea între fiii Ieremieî, Alexandru, putea să afle însă o alinare, dacă nu durerea, cel puțin ambiția nesățioasă, și mai puternică decît orice altă simțire, a Doamnei.

În Octombrie 1613, un act judecătoresc polon zice lui Constantin: „răposatul“. Nistor Ureche, care fusese primit între nobilii Poloniei încă de la 1607, și avea, de la începutul anului, rostul de arendaș al moșiilor căpităniei de Rohatyn în Pocuția, era dat în judecată de Elisaveta pentru că ar fi primit, fără a-i întrebuița la haraciū, 600 de boi, ar fi luat pentru sine și veniturile Ținuturilor Orheiului și Cernăuților, ar fi păstrat averea lui Donici și a ginerelui său, Isaia Balica, fiul din altă căsătorie al bătrînei Maria Movilă și jertfa răsbunării lui Tomșa, că ar mai fi oprit 50.000 de ughi și unele lefi ale slugilor domnești. Elisaveta primi citația la Halicz, unde ea mai avea

o pricină cu Melania-Marghita, cumnata ei, de la care cerea datoria de 95.000 de ughi a lui Simion către Ieremia. Și în cele d'intăiū luni ale anului 1614 Doamna Ieremieî, cu cei doi fii, Alexandru și Bogdan, era tot la Halicz, unde chema ca marturî pe Nicoară Prăjescu și pe Bucioc. Ureche, care moșteni în 1614 pe văduva lui Balica, era dat în judecată și de soldații poloni neplătiți ai lui Constantin Movilă, în frunte cu Ieremia Otwinowski. Se mai judeca și cu moștenitorul celui de la care ținea Rohatynul, pentru că, acesta fiind dator regelui, pribeagul moldovean fusese scos din arendă.

Elisaveta strîngea bani de unde putea numai pentru a plăti oastea care trebuia să dea lui Alexăndrel, fiul ei, moștenirea Ieremieî și a lui Constantin; acesta e scopul călătoriilor, plîngerilor, gîlcevilor. În 1615, isprăvind cum va fi isprăvit judecățile pentru datoriile de pe la prietenî și rude, Elisaveta saū, cum se scria dînsa, *Ielisavefta*, „Doamna răposatului întru fericire Ieremia Movilă“, era la Ustie, încunjurată de rudele și credincioșii ei, între cari, pe lîngă cei pe cari-i cunoaștem, un vameș și altă lume boierească.

„Atotputernicul Dumnezeu i-aū adus supt sabia Domniei Mele, unde și oasele lor față sunt“, scrie mîndru Ștefan Tomșa despre Balica și ceilalți învinși de la „apa Jijiei“, „în drumul Sasului, la vii, pe Prut“. Cu ură domni bătrînul tiran și cu ură i se răspunse. După biruința din Iulie 1612 el tăiașe pe Vasile Stroici, pe Balica, pe Chiriță Paleologul, pe un Stolnic Miron: nu știu ce fel de rudă va fi aceasta din urmă cu Movileștii, dar Stroici era, probabil, soțul unei surori

a lui Ieremia, Paleologul al celeilalte, iar Balicali venia frate vitreg; și diacul lui Constantin-Vodă fu jertfit în hohotele de rîs ale cruntului răsbunător, care nu voià să ție seamă de cărturari, pentru că „mai cărturar decît Dracul nu este altul“. Cu aceasta Casa Movileștilor se spărse. Dacă-l vedem pe Tomșa ieșind în Septembrie 1614 la Țuțora în lagăr, aceasta nu se datorește vre-unei amenințări de peste Nistru, ci, de bună seamă, ciumei, care bîntuia și în anul precedent.

Dar răutatea lui Tomșa, patima-î de sînge ridică asupra-î boierimea cea nouă, „Casa lui“, care umbla „cu zilele a mînă“. Astfel, cînd se făcu ieșirea de la Cucuteni lîngă Iași, în fruntea nemulțămiiților era Logofătul Nichifor Beldiman, care se întîlnește până la 1-iu August 1615 în dregătorie, Vornicul Bărboiul, al cărui adevărat nume pare a fi fost Ursu, celălalt Vornic, Mîrzea, omul lui Mihaî-Vodă, de care se ținea tagma ostășească a „Mîrzeștilor“, Hatmanul Sturza, Vistiernicul Boul — acesta un fost Vistiernic, căci Vistiernicul în activitate era Costachi Roșca, alt om nou. Oastea cu care se putea apăra Tomșa se alcătui în pripă din dărăbani — cari, pentru plată, călcară jurămîntul ce făcuseră cu slujitorii ceilalți —, din leșeni „strigați în leafă“ — Joppecourt mai adaugă că tîrgoveților Scaunului domnesc li s'ar fi dat scutire de bir —, adecă: negustori, „slugile negustorilor“ și vagabonzi, „oameni nemernici“, apoi din cîteva „steaguri de călărași“, care veniseră din Țara-de-jos pentru a fi trecute în revistă de Domn, după un obicei stră-

vechiu, care se zicea în vechea noastră limbă militară: „căutare“. Pe urmă și slujitorii boierilor trecură la Vodă, pentru că dădea bani. La „Fintina lui Păcurar“, de unde s'a numit mahalaua Păcurarilor, bogăția și îndrăzneala, vitejia personală a lui Ștefan-Vodă biruiră. Dintre răsculați, numai Bărboiul însă și fiul său plătiră cu moarte. Ceilalți fugiră peste Milcov, unde Radu Mihnea, Domnul muntean, socoti că are dreptul să-i primească. Mai târziu însă, cînd Tomșa era acum numai un fugar, Turcii, la Țarigradul căroră învinșii merseseră cu jalbă — Radu ar fi dorit să capete Moldova pentru „coconul“ său, Alexandru —, îi dădură în mîna, cu ceauși, la Focșani, și îndată trupurile descăpătinate fură zvirlite în apa Siretiului din porunca bețivului Domn.

Lupta din marginea Iașului trebuie să se fi dat în toamna anului 1615. În zădar luă Ioan Danilowicz, Voevod al Rusiei, măsuri pentru ca Doamna Elisaveta, care strîngea trupe în provincia Haliczului, cu fiul ei, să fie împiedecată de a provoca și mai mult pe Tatarî printr'o năvălire a ei în Moldova. La 1-iu Octombre Petru, pîrcălab de Hotin, care, împreună cu Gheorghe Balș, al doilea Logofăt, îndeplinise în 1614 o misiune la Poloni, trăda cătră Movilești, dîndu-li fără împotrivire Hotinul, unde se strigă Domnia cea nouă a lui Alexandru-Vodă. La 6 Octombre oastea menită să cucerească Moldova pentru „dreptul-moștenitor“, oaste a cării strîngere căutase a o împiedeca Polonia oficială, pleca spre Iași. La 22 Novembre trabanții cei frumoși ai lui Tomșa, cu

haine de Flandra, *flendreș (fländrisch)*, cu ceaprazuri, „ceprage“ și nasturi de argint și cu „pene de argint la comănace“, erau zdrobiți la dealul Tătărenilor lângă Iași de Polonii lui Alexandru, pe cari-i comandă cumnatul său Wiszniewiecki și un alt nobil polon de pe lângă hotar, Samoil Korecki, care era numai pețitorul Domniței Alexandra-Ecaterina. Oastea de strînsură, venită de silă, fugi. Tunarii îndreptară greșit cele douăzeci de „puști“ ale lui Ștefan-Vodă. La 24 Ianuar 1616 oastea lui Tomșa, care nu se lăsa ușor, suferia și definitivă înfrîngeré, din partea lui Korecki, care-și pusese tabăra la Tecuciū: fostul Domn al Moldovei avu abia cu cine să fugă spre Brăila. Răsculații din Orheiū, cari nu voiaū pe Poloni în Moldova, pentru că-i prădasera Cazaciū, și se uniseră cu Tatarii pentru a-i izgoni, fuseseră biruiți de Wiszniewiecki.

Numai atunci se întoarse în Moldova Doamna lui Ieremia, cu fiica ei încă nemăritată, și începu vesela viață de Curte. Ea fu întreruptă de moartea lui Wiszniewiecki. Acesta, care, ca Rutean, era de lege ortodoxă, fu împărtășit în post de un preot român, și preotul, înțeles cu Tomșa orî mai curînd cu Gavrilaşcu, fiul lui Simion, care nădăjduia să fie Domn și era mult mai dorit de țară, amestecă, se zice, otravă în cuminecătură; vinovatul, sau calomniatul numai, fu ars legat de un jeț, și în această cruzime se poate vedea mînia răzbunătoare a Elisavetei. Trupul lui Wiszniewiecki nu fu îngropat în Iași, ci trimis acasă, unde soția îi găsi locul de înmormîntare în vre una din bisericile de pe moșiile familiei.

Peste cîteva zile, în Februar, Doamna hotăra retragerea spre Hotin, înaintea lui Schender-Paşa, atotputernicul paznic al garanției, care înainta spre Moldova. Acolo stătu Alexandru-Vodă, cu familia, Curtea și oastea, până prin Mart-April. Supt zidurile cetății ea putu să vadă în sfîrșit înfrîngerea Tatarilor Tomșei, pe care Turcii îi lăsară în Iași fără a mai veghia asupra Domniei lui așa de nesigure. În Hotin se auziră cîntecele de bucurie care fuseseră auzite cu cîteva luni în urmă la Iași, „și Doamna cu jupănesele ei“ se împărtășiră de ospetele războinicilor. A doua zi Korecki serba nunta lui, pe cînd Tomșa ardea cele „22.000“ de case ale Iașului și fugia spre Milcov. Peste cîteva săptămîni în sfîrșit Alexandru și Korecki erau la Buzău, și ei nădăjduiau să poată da lui Radu Șerban această Tară-Românească, gata de supunere.

Radu Mihnea, așezat în tabăra de la Ploiești, nu cuteza să se miște împotriva năvălitorilor. În curînd Korecki supuse din nou pe Orheieni și urmări pe pribegii până supt zidurile Cetății-Albe.

Dar, cînd Schender, cu Ibrahim de Silistra, veni la Tîrgoviște pentru a face cunoscut lui Radu-Vodă că Sultanul l-a mutat în Moldova și oastea-i înaintă spre Milcov, Elisaveta se lăsă înșelată de minciunile Turcului, care o asigura că vine numai ca să aducă lui Alexandru-Vodă caftanul. Hatmanul polon Zolkiewski fu și el amăgit spuindu-i-se că, fără doar și poate, Moldova are să fie a lui Gavrilaş Movilă, ocrotitul său. Cazacilor li se dădură bani pentru a-i smulge de

supt steagurile lui Alexandru, iar Hatmanul Bucioc se îndreptă, cu 2.000 de călări, spre Mihnea.

Abia cînd Tatarii ajunseră lîngă Iași, ochii pănă acum întunecați de viclenia lui Schender văzură primejdia; de o săgeată fu rănit Gheorghe Potocki, nepotul celui ce zăcea în temniță la Constantinopol, și el muri peste cîtva timp. Oastea turcească goni din Cotnari pe ostașii Movileștilor, cari se retrăgeau spre Hotin. Korecki fu atins la picior și în spinare de săgeți tătărăști.

Doamna și fiica ei se aflău între fugari, — abia vre-o șese mii de oameni. Bucioc li tăie calea între Cotnari și Botoșani, în marginea satului Dracșanilor, cu iazul cel mare. Muntenii se așezară la dreapta; Turcii veniau din urmă; la stînga era codru adînc. Schender ceru căpeteniile; după ce tunurile turcești vorbiră, trebui să se ajungă, noaptea, la o capitulare. Astfel Alexandru, Bogdan, Doamna căzură în mîna Turcilor; Korecki, descoperit, avu aceeași soartă; Domnița Alexandra fu dusă de Tatarî la Cetatea-Albă, unde născu un fiu.

Miron Costin zugrăvește scena mării nenorociri a Movileștilor: Doamna Elisaveta prinsă, pîngărită, strigînd a doua zi, înnebunită de rușine și mînie, înaintea boierilor acele cuvinte strașnice: „Boieri, boieri, rușinatu-m'aŭ păgînul“. Un Agă o tîri cu dînsul în Constantinopol, și ușile ferecate ale unei case turcești se închiseră pentru totdeauna în urma ei. „Aŭ căzut după un Agă turc pănă la moartea ei“, scrie Miron Costin. Un nobil din suita Trimesului german zugrăvește

astfel intrarea în Capitala turcească a roabei desnădăjduite:

„La 25 Septembre s'aũ dus la Seraiul Împăratului turcesc, pe d'innaintea casei noastre, patru steaguri, după ele mulți Poloni și între dînșii un călugăr, legați laolaltă ca niște cîni, apoi cîteva trăsuri pe care stăteaũ bolnavi și doi trîmbițași cari trebuiaũ să sune din trîmbițe, și încă mai în urmă o doamnă nobilă, pe care ei o serviaũ, cu doi fii ai ei, în vîrstă de vre-o nouă, zece ani, într'o trăsură acoperită. Fuseseră bătuti și prinși de Tatarî, cari, cu învoirea Împăratului turcesc, și ca să se poată răzbuna puțin pentru Cazaci, năvăliseră în Podolia (*sic*). Prinșii aũ fost trimesi la Bagno (fr. bagne; temnița galerienilor) și apoi la Galere. Iar Doamna a primit legea imamilor, decî cea mohammedană, împreună cu amîndoi fiii ei, și apoi a fost dusă între femeile împărătești. Fiii însă aũ fost păstrați în Seraiul Împăratului. Cel mai mare, cînd l-aũ întreat dacă vrea să se facă Musulman, a răspuns că, dacă maică-sa face așa, și el o va urmă.“

La Ustie se așează apoi, — după cãderea fiului ei, Miron-Vodă Barnovschi, înrudit cu Movileștii tocmai printr'însa, — o altă Doamnă Elisaveta, care păstra legăturile cu Stavropighia din Lemberg. Ana și Maria Movilă, măritate amîndouă în Polonia, vînduseră moșia lui Miron Barnovschi, și cea d'întăiũ a răscumpărat-o poate după moartea acestuia, așa cum se prevedea în diata lui.

Gașpar-Vodă Gratiani liberă pe Potocki, cîtva timp după ce Korecki găsise mijlocul de a scãpa singur; Domnița cea mai mare, văduva lui Wisz-

niewiecki, creștea copilul pe care-l numise, după tatăl ei, Ieremia; el era să fie tatăl unui rege al Poloniei.

Sora ei Ana se mărită cu un Przrembski, apoi cu un Czarnkowski; cei doi din urmă soți ai acestei femei strașnice, despre care s'a vorbit mult rău ca pedeapsă pentru cîte uneltiri politice făcuse și cîtă zavistie sămănase, — o adevărată icoană a nenorocitei sale mame —, fură Vladislav Myskowki și Stanișlav Potocki.

Maria Potocki, care se împrumuta cu bani și argint de la ruda ei Miron Barnovschi, luă după moartea celui d'întăiu bărbat pe Nicolae Firley, Voevodul de Sandomir. Ea păstra legături cu Moldova: la 17 Iulie 1634, simția nevoie de rugăciunile preoților legii sale de la început și adevărate, și, astfel, printr'o scrisoare al cărei text grecesc e de mîna călugărilor de la mănăstirea Aron-Vodă, închinată la mănăstirea din Chalke în Insulele Principilor, „Maria Firleiowa, W. S.“ adică „Voevodeasa de Sandomir“, care avea în pecetea ei bourul moldovenesc, dădea o sută de lei pe an, „pentru ca să fie pomenită la Sfintele Daruri, ea și copiii ei“. Stăpîniă încă, poate, acele moșii, cu sate, pe care i le dăduse Ieremia la nunta ei cu Potocki și pe care Vasile Lupu găsisse cu cale să le „aprindă“.

Într'un tîrziu, cînd și Domnia lui Vasile încetase, neastîmpărata Domniță Ana se gîndise a pune în Moldova pe „un frate al ei, care, fiind trimes tînăr la Constantinopol, fusese hrănit în legea musulmană, dar ținea la cea grecească“, în care se născuse. Nu pare a fi Alexandru, care ar fi fost amintit altfel, ca unul ce fusese Domn;

singură aflarea acestuia în Polonia ar fi făcut, de sigur, mult zgomot. Trebuie să se vadă prin urmare în acest candidat la Domnie din 1655 Bogdan, cel mai tânăr fiu al Doamnei Elisaveta, rămânând ca fratele său mai mare să fie acela care peri de pe urma circumcisiei. Bogdan fusese un timp în slujba Sultanului, ajungând și Capugi-bașa, „căpetenie a Portarilor“. Trecerea lui în Polonia se făcu în așa de mare taină, încît Miron Costin n'o știa cînd, pe la 1660, își scria cronica.

Mormîntul lui Bogdan Movilă trebuie să se afle pe vre una din moșiile familiilor polone înrudite cu a sa. O întrebare se pune: într'o vreme cînd mormintele erau încunjurate de o îngrijire așa de pioasă, puteau lăsa fetele încă în viață ale Elisavetei și acest fiu care se întorcea în Creștinătate oasele mamei lor în vre-un profan cimitir al Musulmanilor? Poate că nu. Și poate că izbutiră a le căpăta orî răscumpăra. N'ar fi de mirare atunci ca și acest mormînt să se descopere cîndva, aflîndu-se prin inscripția de pe dînsul și ultimele împrejurări din viața unei femei cu însușiri neobișnuite, care, mai presus de crimă și muștrare de cuget, a lăsat în istoria Moldovei urme adînci prin care a curs mult sînge, al celor mai bune neamuri de boieri romîni.

III.

ÎMBRĂCĂMINTEA FEMEILOR ÎN TRECUTUL
NOSTRU.

Portul a evoluat, — ajungînd din vreme în vreme la înfățișări cu totul deosebite de acelea de la care plecase, — numai în clasele superioare ca bogăție, ca neam sau ca dregătorie.

Această evoluție se poate împărți foarte neted și sigur în cîteva perioade. Și anume:

1. Întăiū avem înrîurirea orientală bizantină. E cea mai veche și aceia pe care o putem cunoaște mai greu prin cercetarea de-a dreptul. Ea a fost luată prin Slavi, Sirbi și Bulgari, de peste Dunăre, și a durat puțin, fiindcă focarele de influență s'aū prăpădit cu totul încă din veacul al XV-lea, prin cucerirea turcească.

2. Paralel cu cea d'întăiū, și înlocuind-o în curînd cu totul, e influența Apusului, care trece la noi prin Sași și prin Poloni mai ales, întru cîtva prin Italieni, mai ales Genovesi, cari făceau negoțul în părțile Mării Negre. Ea stăpînește cu totul până în a doua jumătate a veacului al XVI-lea chiar, amestecîndu-se numai de la o bucată de vreme, după 1500, cu a doua influență bizantină. Moldova, care nu era de-a dreptul mărginașă cu Răsăriteniū, a avut-o într'un chip mai deplin, mai desăvîrșit și mai trainic decît Țara-Românească, despărțită numai prin apa Dunării de Balcani.

3. Cea de-a doua influență bizantină vine prin Grecii din Constantinopol și din insule, tot mai mult amestecată în toate ramurile vieții noastre, apoi prin Români, vânători de Domnie și boieri, cari petrec o mare parte din viața lor în locurile răsăritene. La sfârșit, această influență capătă o înfățișare turcească (în fond însă, și aceasta, tot bizantină), ceia ce se întâmplă în veacul al XVIII-lea, când ne dăm după așa-numiții Fanarioți, cari și ei se dădeau după stăpînii lor, Turcii.

4. În sfârșit, Rușii mai ales, dar și Austriacii, cari au ocupat de atâtea ori Principatele în veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea, meșterii nemți, negustorii brașoveni și lipscani, cari au pătruns, de pe la 1774 mai ales, în țară, Evreii, cari au năpădit Moldova, consuli, călătorii, profesorii, actorii ambulanti, toți aceștia au impus felul de viață al Apusului, în care trăim astăzi în chipul cel mai complet, cît privește măcar îmbrăcămintea și locuința. Negoțul Europei are interesele sale ca să adoptăm la vreme toate rafinările, adesea ori urite, costisitoare, netrebnice și nesănătoase, ale unei civilizații pripite, zgomotoase, aspre și tru-fașe, care n'are prin urmare numai părți bune.

Să urmărim aici numai înfățișarea portului femeiesc.

Doamna lui Mircea-cel-Bătrîn purta, de sigur, veșmîntul Împărăteselor și înaltelor Doamne bizantine sau slavo-bizantine. Și anume: cununită cu mai multe ramuri ascuțite, haină de desupt croită larg, din brocard cu flori de aur pe fond

roș, verde sau brun, în deosebite nuanțe; ca pozoabă a hainei acesteia d'întăiū, o dungă de fir la gît și o alta, tot așa de lată, căzînd în lungul veșmîntului, a treia, în sfîrșit, cu pete ovale colorate, tivindu-î marginea. Une orî dunga cea lungă din mijloc putea să fie înlocuită prin mai multe dungî paralele. Astfel Teodora, soția Împăratului bulgăresc Șişman, are două dungî de fir la mijlocul hainei, pe cînd alte două se desfac din niște cercurile de aur ce cuprind umărul de jur împrejur. Ca și în veșmîntul bărbaților, un cerc de aur înfășură brațul, iar cel de la încheietura mîinii se prelungeste dedesupt pînă la cot. Mantia e totdeauna de altă culoare și primește une orî și ea benzî de fir; fetele ascund mîinile în această mantie, pe cînd ele apar în cealaltă haină la femeile măritate, fiind acoperite de mantie numai de-asupra umerilor.

Acest costum, luat atunci, în veacul al XIV-lea, odată cu eticheta sau ceremonialul, odată cu limba de Stat și cu caligrafia, cu miniaturistica și parte din sculptură, în sfîrșit cu toată arta slavo-bizantină, s'a păstrat fără deosebire în toată epoca neatîrnării noastre, devenind pe încetul o sfîntă datină, care nu se putea clinti.

O dveră de la Putna dă unul din cele d'întăiū chipuri de Doamne ale Moldovei care se cunoaște pînă acuma. Maria, fiica lui Radu-cel-Frumos, poartă tocmai aceiași cunună. Un vâl lung și larg cade pe umeri. Mantia e întocmai ca a lui Ștefan. E încălțată cu papuci roșii ca și soțul ei¹.

¹ Melhisedec, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, I, partea I.

Pe un părete al bisericii Sfintului Nicolae din Iași, clădită de Ștefan, soția cea d'întăiu a lui Ștefan, Evdochia, purta¹ cam același veșmînt, și el se vede și pe stofa cusută cu aur care era menită să acopere mormîntul celei de-a doua Doamne a lui, Maria de la Mangup: de la cununa acesteia atîrnă niște podoabe în chip de șuvițe.

Îmbrăcămintea Doamnelor muntene din acest veac al XV-lea înfățișează deosebiri. Haina de desupt e încrețită fin, în lung, și cam la mijloc ea pare că se desface printr'o cusătură în lat, formînd un pieptar și o fustă. Greoi cercei cu mai multe ramuri, de aur și mărgăritare, ajung aproape până la umeri. Cătălina, Doamna lui Radu-cel-Mare, poartă în zugrăyeala de la Govora „un vâl vărgat ce se lasă pe umeri“; haina de deasupra e de brocard roșu cu garnitură de samur; cea de desupt e de aceeași culoare. Această modă munteană, orientală, a trecut și în Moldova și se păstrează și până la sfîrșitul veacului al XVI-lea.

În ce privește acum stofele ce se purtau pe atunci, ele sînt bine cunoscute. Le aduceau Grecii și Italianii cu postavuri răsăritene, „de peste Mare“, Ragusanii cari vindeau marfă de Venetia, adecă, în rîndul întăiu, brocardul, apoi Armenii și Nemții din Lemberg și Cracovia, Sașii din Brașov, Sibiiu și Bistrița.

Astfel, cît privește cele două d'întăiu categorii de negustori, de la dinșii se cumpăra „camha“,

¹ Biserica a fost dărimată pen'ra a face loc unui capriciu al d-lui Lr. comte du Nouÿ.



Doamna Eudochia a lui Ștefan-cel-Mare
(zugrăveală de părete la Sf. Nicolae Domnesc din Iași).

pe care Italienii o numiau *camocato*, stofă ce se lucra în Răsărit, adesea cu flori de aur, cusături cu fir saŭ, cum se zicea pe atunci, „de sîrmă¹“, apoi alte stofe de mătăsă, precum și barhet, taftă, *serasir* de aur. Ceilalți vindeau postavuri flamande, de Ypres și de Louvain, de Beauvais, saŭ germane, din Colonia, din Breslau, în sfîrșit chiar fabricate silesiene, care se chiamă de *Cehia*, fiindcă Silesia fusese reunită o bucată de vreme cu Boemia Cehilor, și postav litvan². Sașii numiau în veacul al XVI-lea calitățile ce se desfăceaŭ la noi: *Scharlach* adecă *écarlate*, postav stacojiu, *Stamet*, *Berchkammer*, și mai ales postavul *Schay*, căruia și noi îi ziceam *șai* și-l întrebuițam mai des decît pe toate celelalte feluri³. Dintre lucrurile confecționate, nu aduceau decît pălării gata, lucrute la ei saŭ poate și în Apus. Vor fi sămănat cu căciulița lui Țepeș în portretul din Ambras, pe cînd pălările grecești aveau vîrfurile înalte și marginile mari, ridicîndu-se tot mai mult spre ceafă, precum sînt acelea, foarte urîte, care se puseseŭ la modă acum cîțiva ani de zile. Haine croite veniauŭ une ori din Polonia, ca și nădragii și poate cămășii, care încep a se întrebuița, ca articol de îmbrăcăminte deosebit de haină, abia în veacul al XIV-lea. Brîiele leșești erau mult căutate. Sașii mai trimeteau, dar numai ca dar Domnilor și Doamnelor, evantalii de pene de păun.

Juvelierele și scumpeturile jucau un mare rol

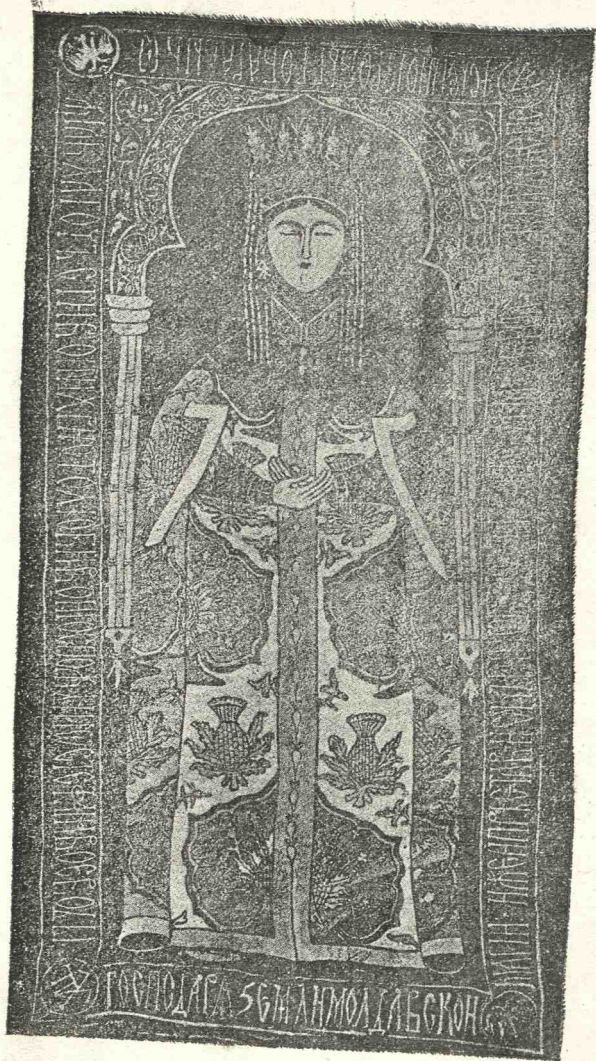
¹ Cf. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, ed. II-a, p. 49.

² V. I. Bogdan, *Documente și regește privitoare la relațiile Terții-Românești cu Brașovul și Ungaria*, București, 1902; ediția a II-a, 1905; Iorga, *Brașovul și Romîni*, București, 1905.

³ Socoltell ardeleni, în Apendice la vol. XI din colecția Hurmuzaki.

în podoabă, unul mult mai mare și mai trainic decât astăzi. Neconținut Domniile și Doamnele cereau de la meșteșugarii de peste munți păhare, vase, năstrape, cești și tot felul de argintării, pentru podoabă și înfrumusețare. Ca să-și facă cineva o părere despre bogăția de lucrări scumpe ce cuprindea casa unui om mare din Țara-Românească sau din Moldova la sfârșitul veacului al XVI-lea, pe timpul lui Mihail Viteazul deci, ajunge să răsfoiască lista, în întregime păstrată, a lucrurilor ce rămaseră în Tirol pe urma lui Petru Șchiopul, Domn muntean întâiu și apoi Domn moldovenesc pribeag. Cu ele se împodobise Vodă și soțiile lui, Maria și Irina, ca și fiul domnesc, Ștefan.

Găsim în acest strălucitor pomelnic, din care se desfac pare că focuri de pietre scumpe și scînteierea lăptoasă a mărgăritarelor mari, juvăiere propriu zise, numite cele mai multe în turcește: inele, *bilezicuri*, *zilefticuri*, cercei — unii bărbați cum e Petru Cercel, venit din Apus, purtau, după moda de acolo, ei înșii cîte un cercel —, *halhale*, *gingire* — lanțuri —, *nezghepurî*, *mutcale*, *țimiruri*, hangere cu pietre scumpe, *parvaturî* de cai, felegene de aur, lefturi cu „iamanduri“ sau diamante, rubine *balășe* (balais), „zmaragde“, „olmazuri“ (tot diamante), „zafiruri“, „iacuturi“, lanțuri sau lanțuguri — pe care, nu numai Doamnele, dar și Domniile le purtau la gît pe vremea lui Petru Rareș, ca un semn deosebitor al puterii lor, — apoi: *sinii*, tipsii, talere, chipuri de dobitoace și lucruri de argint și aur bătut: șoimi, cerbi, boi, corăbii, năstrape, sfeșnice, linguri, cupe, teascuri, chiar „călimări de argint cu cerneală“, buzdugane, cu-



Doamna Maria din Mangup, soția lui Ștefan-cel-Mare
(perdea de mormânt la Putna)

țite cu teci de argint scumpe, friie de „mătasă
 cu lanțuri de argint“, friie de argint cu piru-
 zele, „scări“, șele, zăbăli tot de argint, aurite,
 „săbii de aur pătrate“. Întilnim perne cusute cu
 fir, cearșafuri cusute cu mătasă, gugiumane sau
 căciuli de sobol, caftane — îmbrăcăminte tur-
 cească — de *serasir* de aur, „cămăși roșii ale
 Doamnei“, „15 țenghere muieresti“, „feregele de
 catifea ale Doamnei“, „feregele de atlas ale ace-
 leiași“, „dulamé de atlas și taftă“ ale Domnului
 însuși, băsmăluțe turcești, fin lucrate. Tot așa
 mese de cristal, oglinzi în patru colțuri, cu cadrul
 de mătasă roșie și turcoase, iacinte și granate
 prinse în aur, ceasoarnice care se atârnau la gît
 și aveau forma unui ou, peceti, amulete, „nasturi
 de cristal prins în aur, încunjurat de perle și pietre
 scumpe“, până și verigi pentru picior, brățare.
 Interesează în deosebi „o scufie femeiască cu
 rose de aur și mărgăritare mari“, „o scufie neagră
 de catifea, cu mărgăritare mari și rose mici de
 aur, pe care e prins un juvaier de aur, cu dia-
 mante și rubine“. Apoi „surguciuri cu pene de
 cocor, prinse în aur, garnisite cu mărgăritare și
 rubine“, „podoabe femeiești cu lanțuri lungi și
 mărgăritare ce atîrnă de ele, pe care le întrebui-
 țează femeile la cap“ — și într'adevăr le poartă,
 în picturile de la Argeș, Ruxandra, fata lui Neagoe,
 — brie cu turcoase, rubine și copci de aur —
 cum se vede una, minunat lucrată în filigrană de
 Veneția, între odoarele bisericii Curtea-Veche din
 București — „gulere cu mărgăritare pentru fecio-
 rașul Domnului“, „gulere bătute în aur în chipuri“,
 cruci de purtat la gît, cu chipul Maicei Domnului
 pe ele, „degetare de aur“, felurite haine de atlas
 și damasc, de brocard, toate în colorii vii, „scufii

ungurești“ pentru Domni, mântăli turcești, de sobol, căptușite cu roșu, mănuși albe, galbene, care se aduceau din Ardeal, și cîte altele asemenea cu acestea.

Aceleași elemente ca în îmbrăcămintea bărbaților se întîlnesc în îmbrăcămintea femeilor și mai târziu. Pe la 1600 ele mai purtau, supt coroanele Doamnelor chiar, văluri ce acoperiau capul și cădeaă pe umeri — astfel e zugrăvită Maria, mama lui Ieremia Movilă, la Sucevița¹ — și rochiile de brocard cu dungii de fir la gît și pe margini. Elisaveta a lui Ieremia-Vodă are coadă de păr slobodă pe spate, acea coadă, pe care, în clipa prinderii de Turci, Doamna a închinat-o acelei ctitorii a sale unde se află și acum. Ea poartă căciulă, două rochiile una peste alta, cea de deasupra cu podoabe de blană, șiraguri de mărgăritare, nasturi cu pietre scumpe, — ca în chipul, cusut, al unei femei din neamul lui Vasile Lupu, chip ce face parte din zestrea Trei-Ierarhilor.

În îmbrăcămintea Doamnelor din a doua jumătate a veacului al XVII-lea nu e nimic schimbat decît înlăturarea cereșilor celor mari și hainelor încrețite. Altfel aceleași rochiile lungi, aceleași mantii de brocard și atlas. Coroana dispăre însă și din icoanele de ctitor, și în locul ei se vede, la Cetățuia, de pildă, care ni arată cum se îmbrăca Anastasia, frumoasa Doamnă a lui Duca, și fetele ei, — o pălăriuță de blană, joasă, cu cî-

¹ Chipul Doamnei și al fetei lui Petru Șchiopul din mănăstirea Galata (în Hurmuzaki, XI) sînt prefăcute. Doamna, fără coroană, are văl pe cap, fata o căciuliță cu pene.



Preda Brîncoveanu cu soția, Păuna, fiica, Aneuța și fiul, 1511

teva pene de struț formînd surguciū. Cînd Doamna vine la biserică pentru o serbătoare mare, ea poartă rochiile care, prin bogăția blănurilor de samur și numărul cel mare al mărgăritarelor, rubinelor și altor juvaiere, prețuiesc 400.000 de scuzi de aur, adecă de patru ori cît nasturii lui Vodă. Soțiile boierilor celor mari ai Sfatului se întrec prin „hainele lor prea-frumoase, împodobite cu lanțuri de aur și blăni de cacom”¹.

Stofa ce se punea în noile veșminte din veacul al XVIII-lea era *canavațul* de fabrică italiană (canevazzo), postavul obișnuit, mătasa, atlazul. Colorile erau numite tot în cuvinte turcești: *ghiulghiuliū* = „rose”, *turungiū* = „orange”, *alageā* = „vergē”, ș. a. Terminii de croitorie erau luați și ei din această limbă: astfel, dintr'o blană de samur se puteau face *limi*; se alegea din „sorocul” de blană *paceana*, piciorul, pentru anumite podoabe. Nasturii de mătăsa cari încheie unde nu se pune nasturele de metal scump cu pietre, se zic *ceapraze*, de unde acel care pregătește astfel de lucruri de galanterie e cunoscut de acum înainte supt numele de *ceaprazar*.

Pe cap, Doamna Mărica a Brîncoveanului, cele șapte fete ale ei, jupănesele și jupănițele pun lese de mărgăritar, care țin banii de aur — podoaba de cap a fetelor — saū vălurile, „văliturile” vechi, prinse în ace cu gămălie prețioasă. La serbători mari ele obișnuiesc *ișlicul* — pe care-l cunoaștem din zugrăveala de la Cetățuia —, în care surguciul de pene e ținut prin flori de pietre scumpe, avînd

¹ Călători, ambasadori și misionari, în «Buletinul Societății geografice», sem. II, 1893, p. 78 din tiragiul aparte.

una mai frumoasă decît celelalte ca *șintă*. Haina de desupt se chiamă *zăbun*, dacă e lungă, iar, dacă ține loc de pieptar, *ghiordie*. Numele cele vechi, păstrate în Moldova, mai puțin înrîurită de modă, sînt *sucnă* și *tîmbar*. Cea de de-asupra, e tot *dulama*. Stofele sînt orientale sau venețiene (pe atînci se zice: *venetice*): lastră, ușoară și grea, sarasir, șahmarand, canavaț, tabin, hatai, belacoasă, terțanel, sandal de Veneția, atlas, mai ales florentin, taftă leșească (întrebuințată mai mult la căptușeli). Rochiile sînt împodobite cu copci, zise și „căpătaie“, cu flori de fir și de mătăsuri, cu șireturi, cu vechi nasturi scumpi de mărgăritare. Blănille, fără deosebire de anotimp, hotăresc tot așa de mult; samurul rămîne cea d'întăiu printre ele, *paceava* sau pintecele de samur ori de sobol, dar pe lîngă dînsul aū preț rîsul și jderul. Un brîu încinge mijlocul, și toată bogăția vechilor juvaiere: cercei cu „picioare“ și cu „căsuțele“, lanțuri, lefti și leftișori, sălbî, brățare, paftale strălucesc la lumina soarelui sau a făcliilor.

Pentru noul veac, al XVIII-lea, pentru a doua jumătate a lui, în biserica bucureșteană a Icoanei femeile aū rochii largi cu flori, un guler alb răsfrînt, precum și bendițe de galon aurit în jurul gîtului; un colan de blană se prelungește până la mijlocul strîns cu o cingătoare de paftale scumpe,—discuri de aur săpat legate între dînséle; pe cap ele poartă o căciuliță de postav, *șlicul*, așezat pe codițele împletite ale părului, prins printr'un galon cu flori vesele și avînd la o parte o stea de mărgăritare sau pietre scumpe

cu multe ramuri. Fetele aũ în cap tot căciulițe de acestea, dar fără o asemenea stea, pe cînd băieții apar cu fesișoare, ca și ale boierinașilor negustori.

Moda nouă, „europeană“, începe prin anii 1770-1780, saũ chiar ceva mai tãrziu, în veșmînt ca și în locuință.

Pe la 1780, Doamna unui om așă de luminat, așă de „înnaintat“ ca Alexandru Ipsilanti, gãsește hazliũ să-și schimbe o clipă hainele cu ale Sãsoaicei soția lui Sulzer, cunoscutul cãlãtor prin pãrțile noastre. Cãlãtorul Petty, care veni la noi pe aceiași vreme și vãzu un bal la București, nu spune despre nicio rochie europeanã rãtãcitã printre cele bogate și strãlucitoare ale Rãsãritului, ci numai de toalete dupã datina „greceascã“ și cea „romãneasã“. O doamnă englesã, care vãzu Bucureștii lui Vodã Mavrogheni și fu primitã cu o deosebitã cinste la Curte, Lady Craven, vãzu în cãmãrile Doamnei numai persoane grecești cu turban și o fatã de boier romîn cu „o pãlãrie de samur foarte înnaltã, prinsã în dosul pãrului, care era ridicat drept în sus, peste un fel de legãturã suptire“: era fata vestitului Ban Dudesu. În sfîrșit un Germano-Rus, Struve, care trecu prin țerile noastre la 1793 nu gãsi nici el la un „bal al Curții“ din Iași decît focurile diamantelor și apele mãrgãritarelor, iar nu și cochetãria, încã necunoscutã la noi, a costumului apusean din gãtitul veac al XVIII-lea.

Odatã cu începutul veacului al XIX-lea și fetele din casã cîntã din piano și din harpã, cum

le-a auzit călătorul frances Lagarde, puțin înainte de 1821, în casa celui din urmă dintre Brîncovenii din ramura veche, Marele-Ban Grigore.

Aceste cîntărețe de salon, care împodobesc „balurile“, de acum înainte mai dese de cît oriunde aiurea, poartă pe atunci părul ridicat sus și „anglaisele“, bucele lăsate să atîrne lîngă urechi, ale domnișoarelor din Europa. Fără să părăsească *misăzile* de blană, obișnuite și în mijlocul verii, ele se îmbracă în rochii de stofă nouă, de culoare deschisă, rochii rose, albastre, foarte înfoiate, cu mînele umflate, — așa cum se pot vedea în portretele ctitorești de la Schitul Icoanei, la București. Femeile măritate pun șaluri și văluri de dantele pe cap: *fichu*-ul frances înlocuiește pe încetul *paceaua* de samur, șalvari și cipicii turcești, cusuți împreună, aș fugit de mult înaintea botinelor, ghetelor învingătoare (ghete = *guêtres*). Numai bărbații merg încă măreț în rochii răsăritene, blănite și acoperite cu blănuri, avînd pe capul ras turbane de șal, puse cochet la o parte de cei tineri.

Ce vine acum nu mai interesează pe acel ce caută în trecut originalitate, tradiții, culoare locală și frumuseță specială, după țeri și după nații.

IV.

FEMEILE ÎN VIAȚA SOCIALĂ A
TRECUTULUI.

N'avem nicio lămurire despre cele mai vechi timpuri ale vieții publice la noi, dar putem spune, după asămănare cu alte societăți și după ceia ce putem observa de-a dreptul mai târziu, că situația femeii nu sămăna cîtuși de puțin cu aceia din societățile de nemișcată „demnitate“, de ferire sfioasă a lumii bizantine.

Gineceul e într'adevăr unul din păcatele cele mai mari ale civilizației bizantine. Femeia nu e pretutindenă, pentru a da vieții sociale elasticitate, discreție, strălucire. Nu: ea nu va sili prin autoritatea grației sale pe învățat a nuse pierde în amănunte, care nu privesc decît pe foarte puțină, a nu întrebuița o limbă greoaie care miroase a atelier, a nu face critice amare și grosolane care arată totdeauna pe acel care știe de prea puțin timp un lucru și e prea fudul de aceasta; ea nu va deprinde pe războinică cu buna-cuviință a păcii, nu va pune pe omul de Stat în cunoștința unor realități care nu se văd în locurile de adunare, în locurile de luptă ale partidelor, realități de bunătate și de milă; ea nu va învăța pe bărbați a se privi între ei cu alți ochi decît aceia cari vrea să impuie și să supuie; ea nu va fi lăsată să acopere aspra realitate cu suptirea pînză albastră a unei iluzii, a

unei prefăcătorii — să zicem — de împăciuire și înfrățire. Între roabe, la lucru; între aceleași roabe, între negustorese venite din afară cu tot felul de știri și de intrigă, la clevetire și lene, — așa se împarte viața femeii în această civilizație greșită, care a început cu desprețul femeii pentru ca să aibă la urmă bărbați din sufletul cărora perise orice urmă de bărbăție.

Alt caracter al vieții sociale bizantine e *lipsa* de noutate, de spontaneitate, *de originalitate*, înțepenirea în forme seci, al căror înțeles a perit de mult și al căror folos n'a existat poate niciodată. Ea înlătură de la o bucată de vreme tot sufletul; cine-l are, trebuie să se ție la o parte, căci ar putea să pară ciudat, rău crescut. Aceleași gesturi, aceleași vorbe, același zîmbet la aceleași împrejurări și în aceleași ceasuri. Pare că nu sînt oameni vii cari se caută pentru a-și împărtăși prisosul vieții sufletești, pentru a-și desăvîrși astfel educația, ci preoții formalisti ai unei religii în care nu mai crede nimeni și din care n'ar rămînea chiar nimic dacă s'ar duce și ritualul sfînt.

La noi, din potrivă. Într'o lume de fapte îndrăznețe și de vorbe hotărîte, tari, crude, traiul acesta nu e bizantin în nimic. Înaintea noastră n'avem sfinte mumii, legate cu panglicile conveniențelor și formulelor, ci oameni neobișnuit de vioi, de nestăpîniți în mișcări, de slobozi în cuvinte. Nu e niciun colț de taină unde să se ascundă, sfioase, femeile. Din potrivă, Doamna se amestecă în toate și, cînd Domnul cade, ea e gata să joace rolul lui. S'a văzut ce femei au fost Despina lui Neagoe, Elena lui Petru Rareș,

Chiajna lui Mircea Ciobanul, Ruxanda Lăpușeanului, pentru ca să vorbim numai de cele mai vechi. E o viață tinăra care zbugnește, naivă și crudă, pretutindenea.

Serbătorile cele mari erau ale Bisericii. Doamnele și jupănesele își aveau locul lor hotărît, la o parte totuși, unde nu puteau răzbate ușor privirile, sub umbra vre unui cafas, de sus, către care ducea de multe ori, cum se poate vedea și azi la Biserica Domnească din Tîrgoviște, și un drum deosebit, ascuns de ochii mulțimii.

Altfel petrecerile cele mai dese erau — țerănește iarăși — *bețiile* cele strașnice. Cînd Mihaiu Viteazul cucerii Ardealul, se văzură astfel la Bălgrad ospete cu Mitropolii și boierii cei mari, care ținea noaptea întregă și răpunea pentru cîteva zile pe acei ce luaseră parte la dînsule. Firește că jupănițele și Doamnele nu se amestecau la această mare bucurie a bărbaților. Mihaiu își lăsase Doamna în țară și se mîngîia împotriva poștelor Bisericii cu o prietenă, soția lui Genga: lîngă el se afla astfel, fără să se pomenească mult de dînsa în mersul furtunos al vieții de Curte, această „Doamnă“ Velica și sora ei, Zamfira, fete ale Vornicului Ivan și cîte alte soții de boieri îi întovărășiseră. Dar acestea din urmă și tovarășele lor din țară stăteau acasă, fără paza bizantină de alminterea, țesînd la furcă, între roabe, visuri de fericire în clipele strașnice ale războiului.

Cu puțin timp înainte de Mihaiu, domniă în Țara-Românească acel Mihnea-Vodă care s'a turcit în 1591 și a rămas în amintirea neamului ca

Mihnea „Turcul“. Mama lui, Ecaterina, Levantina din Pera, pe care am înfățișat-o într'un capitol precedent, purta epitropia, și avem de la dînsa, printr'o întîmplare fericită, scrisori îndreptate către o soră a ei, de lege catolică și care se făcuse călugăriță în insula Murano, de lîngă Veneția. De aici se vede viața de Curte, în adevăr, — dar cît e de sărăcăcioasă! Lîngă Doamnă se află încă sora, Lucreția, măritată cu un Grec, și cele trei fete ale acestuia, una purtînd numele românesc de Păuna; mai târziu, Mihnea-și aduse ca Doamnă pe Romîncea, Neaga, și copilul domnesc Radu se juca prin încăperile întunecoase ale reședinței; femeie iertătoare, Neaga se îngrijia ca o mamă de un alt Radu, fecioraș nelegitim al soțului ei.

Levantinele, deprinse totuși cu viața morocănoasă din Constantinopol, găsesc pe cea de la noi și mai nesuferită. Oamenii li se par închiși, stăpîniți de prejudecăți. Singura bucurie o au cînd sosește ceva din Stambul sau din Veneția: lucruri de găteală, perii și altele ca acestea, în schimbul cărora trimet blăni, bogasi, lighene de aramă, plapome, pînze de in, marame, batiste. Odată Mihnea, încă un copil atuncea, cere a i se trimete doi căței de rasă apuseană, ca să-și treacă vremea cu dînșii. Altă dată trimesul surorii Mărioara aduce două cărți, de sigur italienești, pentru care se mulțamește în deosebire. Neconținut grijă de bani, cu Turci, Evrei, Greci, cari-și cer datoriile, și amenințarea veșnică a maziliei. „Această țară nu e moștenirea noastră“, suspină odată Ecaterina: „azi sîntem, și mine nu sîntem, după voia lui Dumnezeu, și

ne aflăm în mîna Turcului, și nici noi nu știm unde vom fi până la capăt“. Și iată că, în adevăr, peste cîtva timp, nenorocirea maziliei aruncă, precum văzurăm, pe bieții oameni tocmai în Rodos, lingă Asia, apoi până la Tripoli, pe coasta de Nord a Africei!

Încă odată, ar fi însă cineva foarte greșit dacă ar crede că, afară doar de asemenea împrejurări triste, totdeauna și în toate împrejurările Doamna se ascundea, era silită să se ascundă ori era mai bine, după datină, să rămînă ascunsă. În unele împrejurări ea era datoare să se amestece, să intervie, fiind văzută slobod, vorbind, hotărînd și poruncind. Anume, de cîte ori soțul ei era dus, în cercetarea țerii, în primblări, la hramuri, în călătoriile său în războaie și nu numia — cum se făcea de sigur mai totdeauna în lumea cea mai veche — un ispravnic de Scaun ca să ție țara; saū, chiar cînd îl numia, dar nu înțelegea să-l lase puterea deplină ori nu-l credea potrivit pentru a represinta Domnia în toată maiestatea ei, Doamna ținea locul Domnului.

Avem astfel porunci iscălite de Doamna Elisaveta lui Ieremia Movilă, de Safta lui Gheorghe Ștefan și chiar de pașnica Doamnă bătrînă a bețivului Dabija-Vodă. Ele se îndreaptă către dregători și dau mărturia unei judecări îndeplinite. Spun cine e soțul, de la care li vine toată puterea, dar fac să se scrie cartea domnească în numele lor. Dedesupt nu e pecetea Domnului, ci mica, delicata pecete de inel a Doamnei, care e de față, ascultă, și, după sfatul ce i se dă, dar se dădea și Domnului, hotărăște.

Am văzut ce spunea Ragusanul din slujba lui Mihnea-Vodă despre multa grijă ce o avea la 1587 cu „județele“ Ecaterina, mama tânărului Mihnea-Vodă. Acesta nu era atunci, bine înțeles, un copil: însurat, avînd doi fii, el trecuse de mult de vrîsta „majorității“ domnești, și totuși Ioan Marini de' Poli spune limpede că hotărîrile se dau, după împrejurări, și aũ aceiași putere, și de Domn și de mama sa. Probabil că —, de oare ce Ecaterinei, ca și soțului ei, îi plăceaũ mai mult decît vechea Tîrgoviște Bucureștii cei noi, unde părechea domnească a făcut și o biserică și unde a lăsat să fie îngropată împreună și cu o Domniță Elena, care e poate fata lor, măritată cu Ivașcu Goleșcu, și apoi un Vlad, fiu al lui Mihnea, decî nepot al lor,—mama judeca aici, iar fiul la Tîrgoviște.

De un interes deosebit e această poruncă a Ecaterinei-Dafina, Doamna lui Istratie-Vodă Dabija, plecat la oaste. În ea Ecaterina se îndreaptă, nu către un boier, cum, în locul ei, ar fi făcut soțul domnesc, ci, ca femeie, către altă femeie, către soția dregătorului pe care porunca îl privește:

„Doamna Ecaterina a dumisale lui Io Evstratie Dabija Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei, scriem Domnia Noastră la dumneaei la Păhărniceasa-cea-Mare, sănătate. Mai întăiũ facem știre dumitale să cerți feciorii și să li dai grijă să nu îmble bânind vinul Armenilor saũ Jidovilor, ce foarte să li dai învățatură să îmble cu ispravă, că acmũ iacă nu iaste ca an vin mult, să nu se bage seamă, ce acum iaste vin prea puțin. Decî să-ți fie și dumitale aminte

și să dai certare feciorilor să nu se ispitească, să bănească vinul, că, dacă vom înțelege că s'au cheltuit nescari vin, vinul omului aceluia îl vom face vin domnesc, și pre feciori îi voi pune la închisoare, până a veni Măria Sa Vodă. Această-ți facem știre dumitale, și nime să nu înceapă a culege până nu va veni omul nostru acolo.

Doamna a voit. În Iași, anul 7172 [1663], Septemvrie 27.

La dumneaei, la Păhârnicasa-cea-Mare, să se deaie.“

Astfel de drepturi, pe care le găsim, de altfel, și la Marghita, văduva lui Simion-Vodă și mama lui Gavril, Domn al Țerii-Românești, se explică prin continuarea stării de lucruri din timpul minorității fiilor.

Doamna era, într'adevăr, regentă de drept, și, ori de câte ori putem urmări după izvoare, se vede că era așa. Precum s'a spus și mai înna-
inte, îngrijirea întregii moșteniri de către văduvă era un drept al ei, după obiceiul pământului.

Aceasta însă numai când, neapărat, mama era soția cununată în biserică, înaintea tuturor, și privită cu tot respectul cuvenit unei Doamne în timpul stăpînirii aceluia care, ducîndu-se, lăsase Scaunul gol. Femei care, chiar fiind de neam bun, nu fuseseră Doamne — între altele și mama lui Ștefan-cel-Mare, poate, și de sigur mama lui Mihai Viteazul — nu puteau avea îngrijirea politică a țerii. Mă îndoiesc dacă s'ar fi recunoscut acest drept unei femei luate într'ascuns de vre-un Domn care nu îndrăznea, totuși, pentru o obîrșie din cale afară de modestă a iubitei sale, s'o în-

fățișeze în veșmînt de mireasă înaintea turtora.

Se cunoaște bine un astfel de cas. E al lui Petru Șchiopul, Domn al Moldovei, a cărui soție, Irina, nu se putea vădi ca Doamnă, după însuși textul cărții de nuntă, decît atunci cînd pasul pribegilor domnești ar fi trecut hotarul țerii.

Bietul Domn e văduy; o roabă i-a dat însă un frumos fiu pe care l-a botezat Ștefan-Vodă, și-l iubește din toată inima. Înainte de a fugi din țară, Domnul o iea de soție, dar pe ascuns de boieri și numai înaintea cîtorva credincioși. După care scrie cu biata lui mîna nedibace un act de mărturie, pe care trebuie să-l traducem aproape pentru a-l înțelege:

„Ai 7099 (1591), luna Ghenar 17 zile, Duminică sara, 3 ceasuri, ne-am cununat cu muma lui Ștefan-Vodă, anume Irina Botezata. Adevăr am zis: pînă sînt în țară, să nu se spuie cuiva să știe toți, să fie ascuns; să nu știe nimele din casă. Iar, dacă voiî ieși în altă țară, atunci să știe toți cum că cununati sîntem. Să știe toți. Am mărturisit cu adevărat. Marturi: Mitropolitul Gheorghie din Suceava, și episcopul Ghedeon de Rădăuți, și Anastasie egumen de Galata-mănăstire, și Stroiți Logofătul-cel-Mare, și Ieremia Vornicul, și Andrei Hatmanul, și Gheorghie Hatmanul, Cămărașul Hrisoverghi, și Cămărașul Gheorghie, și Vasile Păharnicul, și alți mulți [care] nu este pus numele lor. Să știe toți. Am scris cu mîna mea, și am pus pecetea noastră mai mare, mărturie, să se știe. Io Petru Voevod, Gheorghie Mitropolit Movilă “

În adăpostul din Tulln, lîngă Viena, ca și în



Doamna Iuță Duca-Vodă, Anastasia, cu soțul și fetele ei, la Cetățuia
(lingă Iași).

acela din Innsbruck, din Bozen, și alte femei vin cu Domnul, amestecându-se acuma slobod cu cele din partea locului.

E sora lui Petru, *Alexandra*, soția lui Gheorghe Cămărașul, e nevasta nepotului Gheorghe Hatmanul. Mai sînt și altele, dar mai ales una interesează prin ciudata ei situație. Domnul, bătrîn, bolnav, rătăcitor și „șchiop“, își luase în căsătorie, cum am văzut, țitoarea, și prin aceasta el se crezu în drept să-și aducă o alta. Între tovarășii săi de pribegie este și Cerchesa *Maria*, care, față de slabul Domn și de blînda Doamnă, juca adese ori un urît rol de căpetenie.

Pentru veacul al XVII-lea avem destule izvoare cu privire la ceremonialul serbărilor bisericești. De Bobotează, Doamna nu primește lîngă soțul ei darurile obișnuite, dar în ziua însăși a serbătorii ea, și, întîmplător, Domnițele ieaŭ parte la slujbă laolaltă cu Domnul și bărbații din familia domnească. Vine și se duce, fără a vorbi, fără a face cu mîna altă mișcare decît aceia pentru semnul crucii. Nu se putea lăuda nimeni că ar fi auzit un cuvînt din gura care trebuia să rămîie, dincolo de hotarul iatacului, muță.

Ca un semn de ridiculă lipsă de creștere și neîngăduită alintare s'a socotit la sfîrșitul veacului, cu un Domn așa de slab cum era Constantin Duca, strigătul de mînioasă ambiție, de sfidare dureroasă al soției lui, Maria, fata Brîncoveanului, în ceasul mazilirii lui și ieșirii din Curte, că tatăl ei, bogatul bogaților, va „pune pungă de pungă“ până la Stambul și se va în-

toarce din nou Doamnă spre a face să înghețe pe aceia, bărbați și femei, cari acuma îndrăzniau un zîmbet de răsbunătoare bucurie.

Și tot în acea atitudine de măreție tăcută, nemișcată, se vede Doamna la Paști, la Crăciun și în celelalte zile mari ale Bisericii. La ospete nu-i loc și pentru dînsa. În odăile „de spre Doamna“, unde e și o curte deosebită, cu oaspeți deosebiți, acolo stă soția stăpînitorului, cu fetele, cu copiii nevrîstnici, încredințați, până foarte târziu, mamei, și cu fetele din casă, care sînt, de cele mai multe ori, de neam mare, bucuroase de o astfel de cinste, cu femeile din boierime, poftite, din prietenie mai mult decît din datorie, la mîncare împreună cu Măria Sa.

La petrecerile intime, de familie, cu glume groase și farse cam triviale, în care Țigani spoiți cu praf de cărbune sînt puși să apuce cu dinții bani din făină, nu rîd și Doamnele și Domnițele alături cu bărbații. Cu atît mai puțin cînd, mai târziu, comedia necuviincioasă a „caraghiozului“ oriental, încăpută apoi în gura și mai puțin păzită a Țiganului, servește pentru distracția Curții.

Primblările sînt, de sigur, îngăduite. Și la Constantinopol, în caice închise sau în trăsuri cu geamuri mărunte, acoperite cu scumpe perdele groase, treceau pe străzile, golite anume pentru aceasta, Sultana Validè, „mama Împăratului“, Sultana Hasechî, „roaba favorită“, soția „umbrei lui Dumnezeu pe pămînt“, Sultanele fete și cadîne. Ba chiar, dincolo de ziduri, la Apele-Dulci, pe cînd oamenii negri ai lui Cîzlar-Aga, „Aga fetelor“, un Abisinian ca abanosul ține lumea la nemărgenita depărtare cuvenită, perso-



Port din ve cul al XVII lea
(jupânească din familia Cantacuzino).

nalul femeiesc al Curții lasă în jos vălurile, pe vremea aceia cu totul nestrăvezii, și se zbeguiește cu bucuria unor copii nestăpîniți.

Cu atît mai mult trebuia să se petreacă așa ceva la noi, unde moda de Țarigrad nu putea să înlătore cu totul libertatea primitivă a datinelor romănoști.

Dar, „cu carăta domnească, cu siimeni, și cu vornici, și cu comiși, pe uliță, la feredeu, și pe la mănăstiri, și pe la vii și primblări“, avînd în urmă jupănesele, căroră li împărția, ca mulțamită pentru petreceri, „daruri, canavițe, belacoase“, mergea numai Doamna, Domnițele rămîind totdeauna acasă, ca orice fată cum se cade.

Un singur scandal public s'a petrecut: cu bătrînul Grec Dumitrașcu Cantacuzino, Domn al Moldovei, care scotea, „ziua 'n amiazăzi mare“, cu astfel de alaiuri — Doamna fiindu-î la Constantinopol — pe fata unei „rachierite de pe Podul-Vechiū, anume Arhipoai, iar pe fată o chema Anița“.

Neculce bătrînul, care a văzut-o în tinereța lui, știe că purta „sălbî de galbeni și haine de șahmarand și șlic de sobol și multe odoare“, ba încă, fiind poate printre acei cari rîvniau la petrecerea Măriei Sale, cînd „o ținea în brață de o săruta“, el înseamnă că numita Anița, fata Arhipoaii de la Podul-Vechiū, „era tînără și frumoasă și plină de suliman, ca o fată de rachierită“, iar el, „Măria Sa, de bătrîn, dinți în gură nu avea: dimineata îi încliea de-î punea în gură, iară seara îi descliea și-î punea pe masă“.

La sosire de Domn nou, se potrivește așa încît

Doamna să sosească totdeauna cîteva zile mai târziu, și o primesc numai jupănesele, ducînd-o drept la odăile ce-î sînt pregătite, la o parte în cuprinsul curții.

La nunți însă, datina românească îngăduie jupăneselor să fie de față cu soții lor, chiar și la jocurile „pehlivanilor hindii-harapi“. Nuna, în trăsură cu șese cai, aducea acasă la mireasă fete, dar numai din cele mai sărace, pentru horă. Un lung vâl de mătasă înflorită acopere fața miresei cînd nuna o duce de mîna înaintea viitorului soț și i se cîntă obișnuitul

Lado, lado, nu mai plînge,
Că la maică-ta te-oiu duce
Cînd o face plopul pere
Și răchita micșunele.

Nu se putea întîmpla niciodată însă ca femeia din boierime, necum odrasla domnească, să iea parte la danțul călăuzit de vre-un Vornic bătrîn, cu toiagul, care, pornind din Curte, ajunge pînă în stradă.

A doua zi, pentru mireasă ușa s'a închis, și viața cea nouă începe numai dincolo de dînsa.

Veacul al XVIII-lea singur, cu influențele sale apusene, venite de-adreptul la noi saū prin lumea de negustori, dragomanî și ambasadori din Pera Constantinopolei, începe  ra unei vieți vizibile și auzite a femeilor. Ofițerii străini, nemți și ruși, smomiră o lume care se teme de dînșii mai mult decît îi admira, la balurile lor de modă francesă.

La 1784, un călător, de neam nesigur, dar

care scrie în franțuzește, Petty, cunoscut al poetului Văcărescu, petrecu câteva zile la București, și el povestește astfel cel d'întăiū bal românesc, românesc curat — și nu rusesc sau nemțesc, dat de ofițeri străini pe pămîntul nostru —, despre care avem știință până acum :

„Ierī seara, am fost la un bal dat pentru nunta unui boier. Sala era plină de lume. Eraū multe doamne îmbrăcate grecește și românește, găteala lor era foarte bogată și bine împodobită cu diamante și alte pietre scumpe. Totul îmi pare o magie. Totul era pentru mine o altă lume. Fiecare lucru era nou, și mi-a plăcut. Nevasta mea și fiica aū jucat menuetul și apoi cadriluri, destul de răpede. Pot să te asigur că nu mă puteam ținea de rīs văzînd pe domniī ceia, cu bărbile lor, siliți să urmeze danțul după măsura pe care o dase soția mea. La urmă, Grecoaicele se încălziră așa, încît puteaū să joace ca Englesele. Totul era vesel, totul în deplină înțelegere. A fost un supeū, și apoi s'a început iarășī balul, care a ținut până la miezul nopții.“

Astfel de constatări fac de acum înnainte toți călătorii ce vin pe la noi.

Pe vremea ocupației austriace de la sfirșitul veacului al XVIII-lea, un călător frances, Salaberry, găsește la Craiova „femei îmbrăcate turcește“, cu păr scurt, nepudrat ca în Apus, înfășurat într'o „bucată de stofă neagră sau roșie“, cu „ghirlande de flori sau numai buchete“, ba une ori cu diamante prinse în această pieptănătură. Văzu rochii largi, picioare desculțe strînse turcește, pe cînd papucii mărunți așteaptă jos înnaintea divanului; mînile țin mătănii de mărgean sau de chihlimbar.

Și i s'a părut că „toate aceste Grecoaice (*sic*) aveaū ceva melancolic, pornind din căutătura pierdută, care șede așa de bine ochilor negri, îndulciți de lungi pleoape“. La petrecerea Vistierrului, „jour d'assemblée“, „veniră și soțiile boierilor, ca o ceată de pisici de toate colorile, grămădindu-se, cu picioarele strînse, lîngă cele venite înaintea lor, și toate aceste capete pieptănate cum am spus mai sus, apropiind în tot felul florii saū pietre scumpe, formaū ca atîtea policandre aprinse“.

Trebuie să recunoaștem însă că acasă la el coafurile, purtînd pe dînsele tot ce se poate sprijini pe o masă de păr fals bătut cu pudră, nu erau mai puțin ridicule, — și cel puțin ridicolul de la noi era împrumutat de acolo.

La școala Ursulinelor din Sibiiū, începeaū să vie, pe la 1800, fete de boieri munteni, în rochiī de „tulpan“ și în „gevrele“, împodobite cu șaluri „chismerī“, din care se făceaū daruri și vre-unei maice catolice, vre-unei „mater“ care se îngrijia în deosebī de progresele școlăriței din „Valahia“. Marița se prefăcea răpede în Mimi, urmînd însă și mai departe a face mutre, a pîri și a minți, a se murdări și strica hainele, a da cu picioarele și coatele, a batjocuri, a țipa ca la Țigance și chiar a se tăvăli pe jos. Călugărițele-i puneau corset, căci avea altfel, după părerea lor, „un pîntece enorm“, o învățaū franțuzește și nemțește — de la colegele unguroaice, „grosolane“, scrie o profesoară, deprindea și ceva ungurește — și-i dădeaū lecțiile de „clavir și jocuri“, pe care trebuia să le „metahirisească“ neapărat, și de



Îmbrăcăminte femeiască, pe jumătate după moda apuseană pe la 1800.

„cusătură“. Trimetînd galbeni și șaluri, tata de-acasă cerea ca „broasca“ lui să fie „otcirmuită“ bine, așa încît „să părăsească orice nărav firesc“, acesta fiind și scopul pentru care o „înstreinase“, ca să se poată „îndăstula dă bucurie, auzind că o laudă lumea dă procopsită și împodobită cu toate cele bune lucruri“; nemțeasca nu e de „atita ananghi“, „ungureasca nu face trebuință“, dar fără „frantuzește“ și fără „clavir“ nu se poate „politefsi“ cum se cade o fată de boier după moda nouă.

O Casă de negoț, anume marea Casă ardeleană a lui Hagi Constantin Pop din Sibiiu, însurat cu o fată de boier din Oltenia, trimete încă de prin anii 1770 celor bogați și de bun neam din cele cinci județe fel de fel de lucruri nouă, din întrebuintarea căroră se vădește europenizarea treptată, — întâi, firește, curat formală, a țerilor noastre.

Ca modă, apar „mănușile femeiești“, albe, albastre, pe care mamele jupăneselor din această vreme nu le văzuseră decît pe minile vre unei rari călătoare străine ori pe ale femeilor de consuli și de funcționari ai consulatelor. În coafura meșteșugită a capului — s'aū dus vechile mărămî pentru neveste — sînt înfipite „părechî de pene“ de felurite „forme“. La piept se poartă „basmale“. Femeile se apără de ploaie și chiar de soare cu „cort nemțesc“, sau „umbrelă“, de și nu merg încă pe jos decît la coborîrea din trăsura, care începe a fi „modă de Beciu“. Evan-taliul apare supt numele, curînd părăsit, de „apărătoare“. „Pantofii“ sînt ceruți de toată lumea și se caută să fie „pe picior“. „Ștrimfi“ nemțesti înlocuiesc „călțunii“ lucrați trainic de casă.

„Apa de obraz“, „lavanta“ împodobeste „toaleta“: se comandă mai ales „cea care a ieșit acum“, săpunuri „pentru spălat cocoanele pe obraz“ sînt și ele de bun ajutor. Se comandă peruci, una, două, până la „50 de dramuri“, „în două mîni“, avînd părul „lung cu lung și scurt cu scurt“, „după probă“, „țesut ca orbota“, și se atrage atenția să nu fie prea mare: „că, fiind atîta păr, se face capul cît o baniță, și este o batjocură prea mare“; „gherlanturi de flori“ se poartă pe cap. Rochiile sînt de „croazèle cu flori mărunte, și vârgate mărunțel“, de „creditoriū“, aū „orbote albe faine“, „vaperuri“.

În casă, ai cărîi păreți sînt une ori căptușiți acum cu „pînză de cea zugrăvită cu o materie“, canapelele, „scaunele cu postav fiștichiū“, mesuțele, rafturile de cărți, pianele, mărunțișurile de pe etajere încep să apară. „Canari buni, învățați bine“, cîntă în cuște de metal aurit. Cînd e un „minavet“, nu strică, mai ales dacă „demoazela“ nu știe din „clavir“: se mai încîntă oaspeții de plăcerile artei! Boierul cetește „gazeturi“ și „Viața Împăratului Bunăparte“, fata, cocoana une ori, „Aventurile lui Faublas“ ori *Corina* doamnei de Staël.

A primi cu cățelul în brațe, cu „cățelușul flocos, cilibiū“, „cu părul slobozit și moale“, pe care e frumos să-l strigi pe nume europene ca „Miliort“, e o dovată de eleganță și o plăcută „englengeă“ ori trecere de vreme, pentru o „mamuzelă“ de la Curte, o „damă mare“, o „domniță“. Se caută însă ca „foarte să fie mic, încît

să nu mai fie în toată Evropa mai mic decât acela“.

Era nouă în viața de societate începuse de sigur, și ea se desăvârși răpede. Supt acest raport, Apusul nu mai avea ce să ne învețe.

IV.

FEMEILE ÎN CULTURA ȘI LITERATURA
ROMĂNEASCĂ.

I.

Generalităţi. Doamne cu învăţătură până la 1600.

Femei care să scrie, să „facă literatură“, să alcătuiască povestiri ori să-şi arăte simţirea prin versuri, — era ceva cu totul imposibil în vechile zile ale neamului nostru. Faţă de femeie, ortodoxia a fost mult mai puţin îngăduitoare decât catolicismul, cu fanaticul lui cult pentru Fecioara Maria, ocrotitoarea legii creştine şi a bunilor cavaleri gata să se lupte şi să moară pentru credinţă. Între zidurile casei ca între zidurile cetăţii au trăit fetele, soţiile Răsăritenilor, veac după veac, fără o nădejde de îndreptare. Toată literatura bizantină, aşa de bogată, numără o *singură* poetă şi o singură păstrătoare a faptelor politice din Împărăţie, pe Ana, fiica lui Alexie Comnenul şi laudătoarea în pagini de cronică a părintelui ei.

Aici a fost măcar cu putinţă să se ivească în veacul al IX-lea o cîntăreaţă ca Iklasia sau Kasia, care s'a mîngîiat în versurile sale că n'a putut fi, cum nădăjduise, tovarăşa de strălucire a unui Împărat. O femeie cu ştiinţă de carte a fost şi Împărăteasa Irina, de loc din Atena, care a stăpînit la sfîrşitul veacului al VIII-lea şi la înce-

putul celui următor. Iar acea Ana, fiica Împăratului Alexie și soția Cesarului Nichifor Bryennios, învățase destul de mult pentru a putea fi privită ca o podoabă a istoriografiei bizantine, pe care a îmbogățit-o scriind, cum s'a spus, foarte măiestrit viața părintelui ei. Isteața fată de Împărat, crescută de o mamă care cetia pentru plăcerea ei „Întrebările fizice“ ale lui Maxim, știa, în același timp, filosofia, teologia, geometria, medicina și chiar tactica, ba se pricepea și în pictură și, neapărat, și în musică. Puțini bărbați din Bizanțul acestui timp vor fi avut atâtea însușiri și meșteșuguri ca Ana lui Alexie Comnenul.

Dar aflăm numai atîta în tocmai o mie de ani ai scrisului constantinopolitan, care ni-a lăsat în așa de mare număr compilatori, cronicari, autori de imnuri, gramatici, interpreți ai teologiei creștine și ai vechii filosofii. În lumea slavă, trezită la viața culturală de cea greco-romană din Bizanț, *nicio femeie* nu și-a însemnat numele între ale continuatorilor tradiției de cărturarie, în orice domeniu. Ba nici măcar — ceia ce nu e cazul la Constantinopol — să fi rămas amintirea vreunei soții de Țar, de Crai, de Cneaz, de boier, înzestrată cu știință deosebită, în stare a fi astfel laolaltă cu bărbații învățați din vremea ei.

Ce se putea aștepta decî de la cele d'întăiu timpuri ale culturii românești, în formă slavonă și în spirit bizantin? Multe din Doamne, dacă nu veniaū din țeri cu o dezvoltare de civilizație mai înaintată, Serbia, Bosnia, Ungaria, nici nu știaū de sigur să puie o iscălitură. Dar soții lor aveau tot așa de puțin stăpînirea scrisului: Mi-

lița, „Despina“ lui Neagoe, înțelegătoarea de artă și iubitoarea de Biserică, era o „femeie cultă“. Tot așa, între nevestele lui Ștefan-cel-Mare putem bănuși că, de nu Maria fiica lui Radu-cel-Frumos, măcar cealaltă Marie, Comnena de neam împărătesc, venită din Mangupul de pe marginea Mării, în fața Trapezuntului din care n’au lipsit niciodată caligrafi, analiști, călugării literați, va fi cunoscut ceva din bogăția literară grecească a evului mediu. Și iarăși trebuie să se creadă că Elena, cealaltă fiică de Despot sîrbesc, care fu a doua soție a lui Petru Rareș, ea, care sprijini pe laudătorii în stil retoric ai stăpînirii soțului ei, avea o creștere care o punea mult mai presus de jupănesele și jupănițele, gospodine, dar străine de carte, ale fruntașilor moldoveni din acel timp. După un vechi izvor contemporan cu faptele, compilația românească a lui Ureche spune lămurit că Doamna Elena „știa scrisoare sîrbească“ și că ea însăși, culegînd în mintea-i ce putea găsi mai mișcător în rugămintele și mai convingător în desvinovățire, a scris „jaloaba și plîngerea“ către Sultanul Soliman, care și el știa slavonește, și că Petru, plecînd din Ciceu la Constantinopolul păgînilor, ducea astfel cu el, pecetluită, cartea de la iubitoarea și priceputa lui Doamnă. Dintre fetele Elenei, Chiajna, soția lui Mircea Ciobanul, care trimetea lui Despot, ca logodnic al uneia din Domnițele sale, chipul zugrăvit, de vre-un meșter străin, al acesteia, nu era de sigur o femeie lipsită de învățatură.

II.

Scrisorile grecești ale Doamnei Ecaterina (1576-1587).

În toată prețioasa comoară de scrisori particulare 'n slăvonește care s'a găsit în Archivele Brașovului, avem numai trei date în numele unei femei. Doamna Voica, văduva lui Mihnea-cel-Rău, scrie din Sibiiu, unde-î perise soțul, Brașovenilor pentru niște cești de argint ale ei pe care merge să le ia Mircea-Vodă, fiul din flori al Mihniî. De sigur că grămaticul punea pe hîrtie în limba cărturarilor ce-î spunea stăpîna lui în românește, și anume, cuvînt de cuvînt; editorul scrisorilor slăvonești din Brașov, d. I. Bogdan, găsește că „scrisoarea e redactată într'un stil foarte primitiv și fără nicio dibăcie“, că „e plină de repetiri“.

A doua scrisoare e a „Despinei“ lui Neagoe, care iscălește cu acest nume; e alcătuită după ducerea la Constantinopol a fiului ei Teodosie după căderea ei din rostul stăpînitor, în zile strașnice de năcazurî și prigonire, de frică și desnădejde, cu gîndul doar la acel copil plătînd pe care-l aștepta să vie cîndva sănătos și care se prăpădi în părăsire pe acele locuri străine: Doamna stăruie pentru un credincios al ei oprit de Brașoveni mai înnainte. Cea de-a treia scrisoare, pentru urmărirea unor hoți de cai, e mai veche cu mai mult de cincizeci de ani: Calea, văduva lui Datco Vornicul, o scrie împreună cu fiul ei Stoian.

Pe acel timp Doamna Ecaterina, a lui Alexandru-Vodă, scria surorii sale, Mărioara Vallarga,



Fiica lui Ioan Sandu Sturdza, întâia soție a lui Grigore Ghica.

adăpostită în văduvie la mănăstirea catolică din insula Murano, lângă Veneția. Mărioara făcea singură răvașele ei către Doamnă și fiul ei Mihnea. Scrisorile grecești ale Ecaterinei sînt alcătuite într'un stil popular, plin însă de vioiciune, în care e vorba de daruri felurite: portrete, talismane catolice, beteală, inele, păhare, năstrape, linguri, marame, perii, ploște, blăni, căței, bani, dar se pomenește și de urîtul cu care sta într'o „țară nenorocită“ și neplăcută această Perotă deprinsă cu viața de oraș mare: ea povestește surorii despre împrejurări de familie, despre prietenii și dușmanii. Răvașele par să fie de mîna Doamnei, care și iscălește așa: „Scris-am eu, Doamna Ecaterina“. Altă dovadă ar fi că ea cere odată de la sora ei să întrebuițeze numai limba grecească, iar nu cea italienească, „de oare ce aici nu sînt Frînci cari să cetească“. Ecaterina mărturisește că soțul ei, Alexandru-Vodă, ca și, după moartea lui, episcopii fiului n'ar îngădui să iasă din țară nici scrisorile ei, cum nu îngăduie pe ale altora, de frica pîrilor, de sigur, orî chiar și a știrilor celor mai obișnuite, care ar putea fi întrebuițate împotriva Cîrmuirii. Ea nu-și poate aduce sora în această țară ortodoxă bănuitoare, unde nu e toleranța din Stambul și Galata.

Correspondența avea deci un caracter tainic, și nu credem ca vre-un om de casă al Doamnei să fi putut primi grija răvașelor ascunse pe care, într'o caligrafie destul de frumoasă, le avem astăzi, printr'o așa de fericită întîmplare, înnaîntea ochilor. Scriitoarea spune tot ce are pe suflet cînd, cu o frumoasă simțire creștină, ea arată

surorii că în adevăr a răscumpărat cu preț mare pe o roabă cipriotă a Turcilor, și că va face totdeauna așa: „cine are pîne să mănînce, trebuie să dea celui ce moare de foame“, căci de aceia Dumnezeu i-a pus averi în mînă; orî cînd se plînge de „focul ce-î arde pe cap“, din răutatea „celor ce ne stăpînesc“ la Tarigrad, și cînd muștră pe acea soră care n'o cruță, în mijlocul grijilor ei, cu cereri de bani prin tot felul de oameni străini, și Evrei, și Turci, a căror venire, fiind descoperită, i-ar face mult rău. De la Mărioara domneasca ei soră primia și cărți, pentru care mulțămia în deosebî. În aceeași culegere avem și o scrisoare grecească, a uneia din nepoatele Ecaterinei, în același stil care oglindește tulburarea și durerea acelor vremuri. În sfîrșit, tot așa-î scrie Mărioarei de la Murano și o Doamnă, Ruxanda, fică a lui Mihnea, care ajunsese acum Mihnea „Turcul“, iar pentru noi săi tovarăși de lege Mohammed-beg Românul. Doamna Ecaterina nu trăise să vadă acele zile și să ție în brațe pe nepoatele ei musulmane, născute în harem: Ihuma-Catun și Caise-Catun, care aveau în vinele lor sîngele lui Basarab-Vodă întemeietorul.

Scrisorile Ecaterinei și ale celorlalte două femei din neamul lui Mihnea cuprind, pe lîngă povestirea mișcată de patimi a multor împrejurări din acele timpuri, nota sufletească a epocii, în ce privește clasa fără caracter național definit care ajunsese a încunjura, în dregătorii ca și în familie, pe Voevozii romîni. Păcat că nu sînt în românește, de și pe atunci și încă de mult limba țerii stăpîniă la cei de neamul nostru toată corespondența particulară! Ele ar fi cel d'întăi

document literar venit de la o femeie în țerile noastre.

III.

Cultura femeilor în viața românească din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea.

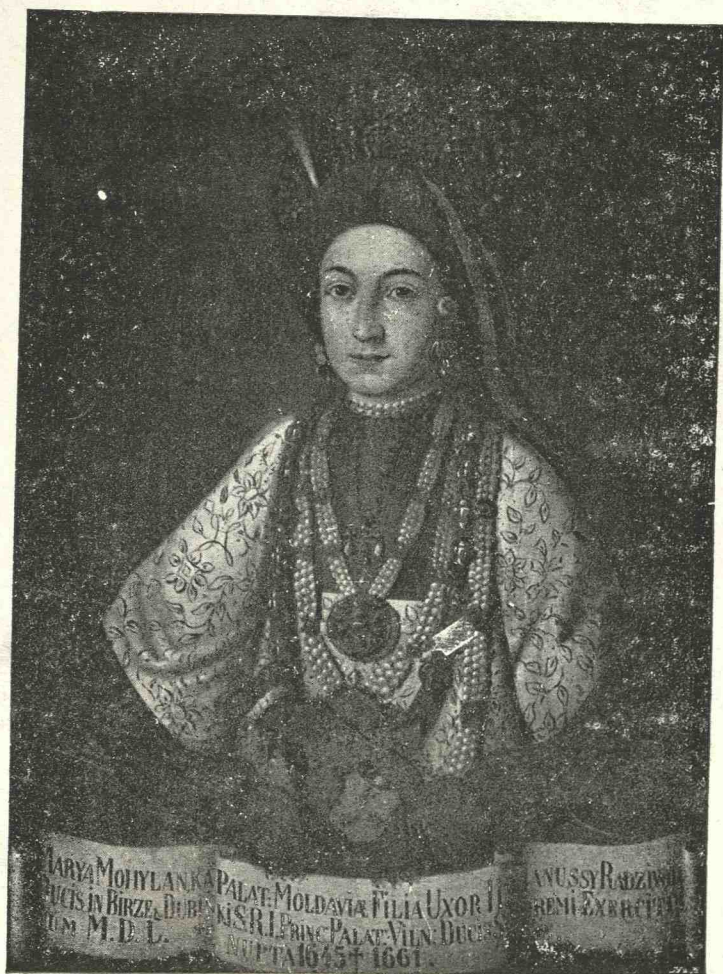
Fiica lui Nicolae-Vodă Pătrașcu, și deci nepoata de fiu a lui Mihaiu Viteazul, Ilinca, primise o creștere aleasă, dar ea se înseamnă doar prin aceea că putea iscăli cu caractere latine, într'o frumoasă caligrafie. De la Doamna Elina, a lui Mateiū Basarab, avem două scrisori către „Craiu“ ardelean Rákóczy, din timpul cît soțul ei se luptă pentru Domnie la Constantinopol cu pîrile și mărturiile, după ce se luptase în țară cu sabia. Nu poate fi mîna ei, dar scriitorul o asculta vorbind. Doamna laudă pe Pașa Abaza, atotputernicul paznic al Dunării, ca și pe principele ardelean, „părintele nostru“, — „că noi într'altă parte n'avem nicio nădejde, ce, după milostivul Dumnezeu, întru tot avem nădejde și razim la Măria Sa Pașa și la Măria Ta, că în locul Domnului mieu Măria Voastră ați rămas ca niște părinți și socotitori și învățători de toate lucrurile noastre“. În al doilea răvaș al Elinei, e vorba de aceeași durere a lipsei de bani față de cereri multe și, ca urmare, de multe primejdiî de care pătimize și Ecaterina, mama lui Mihnea; Măria Sa părintele de la Dunăre desbracă rău țara: „ni staū oamenii Pașei tot în spinare în toată vremea, și nu-î putem umplea voia; și un ban ce vine, de undeva, ei ieaū“, —

se plînge ea celui de-al doilea părinte, poate ca să nu facă și el tot așa.

Altă dată aceeași Doamnă scrie la a ei „iubită, bună priatnică și de aproape vecină, jupâneasa Catrina judeceasa“ de la Brașov, pentru a-i cere niște „izvoade de peteare“, căci a cumpărat o roabă „împletitoare“. Ar mai dori „sămînți de flori de tot felul“. Acum, cînd grijile țerii le luase asupra-și Domnul, Doamna, ajunsă la bătrînetă și lipsită de singurul copil ce avuse, purta grija țeșăturilor și florilor, căutînd să fixeze în cele d'întăiu frumuseța de colorii a celor din urmă.

Elina, fică a unei jupănese care trăise la curtea lui Mihaiu Viteazul, era soră celui mai învățat boier român de pe acea vreme, Udriște Năsturel, căruia-i plăcea, după moda Renașterii, să poarte numele antic de Oreste, cu totul deosebit, de altfel, de al său. Ea plăti pentru tipărirea acelei tălmăcirii a lui, din latineste în slavonește, după *Imitația lui Isus Hristos*, minunată carte de sfat a creștinului de-a dreptul cu dumnezeirea, în singurătate, pe care Elina era poate în stare s'o și înțeleagă. N'avea nevoie să cetească însăși *Triodul* scos cu cheltuiiala ei în 1649, dar se va fi bucurat auzind cîntările bisericesti după publicația ce se datorîa jertfei sale de bani. Fratele Oreste nu uita în prefața versificată să arăte că, în ce o privește pe dînsa, Elena vine neapărat de la ελεος, milă, și tot el a redactat cealaltă prefață, în versuri, prin care Elina vorbește despre cele sfinte călugărului Damaschin de la Athos și „tuturor celor ce sînt din sfînta chinovie sîrbească“.

În Moldova, și fetele lui Ieremia Movilă, măritate după Poloni — avem o iscălitură polonă



Maria, fiica lui Vasile Lupu, măritată cu cneazul Ianus Radziwill.

a Mariei —, și ale lui Vasile Lupu, Maria cneazului Ianus Radziwill și Ruxanda grosolanului Cazac Timuș, se vor fi împărțit și de cultura apuseană a timpului lor.

Ca și Elina, ca și Ilinca lui Nicolae-Vodă Pătrașcu, trebuia să fi fost, în ce privește învățătura, și cealaltă Elină, fiica lui Radu Șerban și a mătușei Ilincăi, care e numită chiar după aceasta. Ea a luat pe Constantin Postelnicul Cantacuzino, boier evlavios și pașnic, care peri de moarte grozavă, iar, după această încercare, Elina stăpîni casa cu mulți feciori și fete multe. Dintre acestea, Marica fu mama lui Constantin Căpitanul Filipescu, un scriitor al faptelor țerii. Avem o scrisoare, către aceiași Brașoveni, a nurorii ei, Rada. Ea plînge pe „răposatul soțului ei” și-î vinde calul cel negru, oferind și vin de vînzare. „Să trăiești dumneata, și să trăiască și calul”, urează ea cumpărătorului, judele din Brașov.

Pline de jale, de grijă, de frica lipsei de mijloace sînt răvașele prin care altă Marica, nepoata lui Antonie-Vodă din Popești și peste orice margini nenorocita văduvă a Brîncoveanului, care, Hecubă a trecutului nostru, plîngea pe mormintele fiilor ei, uciși de aceiași secure a călăului din Constantinopol, cere de la Brașoveni o rămășiță din marea ei avere risipită pe cînd se afla în temniță și în depărtatul surgun asiatic. „Unul Dumnezeu știe la cîtă supărare și năcaz mă aflu de supărarea datornicilor, că nicio zi nu am răsufli și odihna de dînsii... Nu ne lasă pe zile și pe ceasuri a răsufli, — cît, și în patria noastră fiind, dar amară viață trecem, mai mult

pentru datoriile acestea“, — așa răsună plîngerile ei. Cuvintele „Marica Doamna, a răposatului Constantin-Vodă“, în trăsături hotărîte, mari, sînt de mîna ei, care, bine crescută, va fi știut să dea o creștere deosebită și fiicelor ei.

Doamnele din epoca fanariotă, jupănesele grece care le încunjură — mai rar de cum s'ar putea crede — nu aduc cu ele o deosebită înțelegere pentru cultură, și încă mai puțin aplecare către scris. În adevăr, sora învățatului Nicolae Mavrocordat, soția lui beizadea Matei Ghica, e o femeie vestită pentru cunoștințele ei, între care sînt și cele de medicină. Dar ea n'a ajuns să stea în Scaun de Domnie. Iar celelalte „Fanariote“ n'au, de cele mai multe ori, nici știința de carte, nici îndemănările și talentele sociale care se găseau adesea la femeile din clasa superioară în țerile noastre. Pe la 1750, fetele lui Ioan Callimachi, Calmășul, Dragoman al Porții, nu știaă numai să se dea în scrînciobul atîrnat de grinzile salonului părintesc din Constantinopol și să joace *tout-de-table*, *panghelo* ori șahul, ci, după asigurarea lui Tott, oaspete obișnuit în casa lor, au un „diac, speță de învățător bisericesc“, care privighează și asupra păstrării buneî rînduiei și a întregului *savoir-vivre* grecesc. Vor fi cusut însă tot ele acele frumoase perne cu flori care i se păreaă așa de aspre Ungaro-Francesului acestuia cu pielcica gingașă, și de Tott va fi gustat din dulcețile lor „de trandafir, de portocale și de chitru“, cu lingurița de aur cu coadă de bagă ce stătea pregătită pe măsura de la căpătîiu.

IV.

Femeile ca inspiratoare ale vechii noastre poesii.

Nici cînd apare noua poezie de dragoste, imitată după cea din Apus, rostul femeii în viața sufletească superioară a neamului nu se înalță prea mult. Pasiunile adevărate care curăță și întăresc sufletele, după furtuna lor măreață, sînt și mai rare la Iași, la București, decît în Parisul inspirator, unde femeile către care se fac închinările poezilor se văd, se aud, se întîlnesc, se mișcă. Ușa iatacului rămîne închisă orî, întocmai ca în Stambulul ce dă tonul, se deschide cu nerușinare și cu înfruntarea oricărei primejdii. Ienăchiță Văcărescu, cel d'întăi în șirul de poeți dat de această familie, e un bun gospodar cu multe neveste, luate și pentru averea orî înrudirea lor. „Puișorul canar“ care se hrănește cu „zahar“, „hrăpind o inimioară“, — aceasta e icoana, copilăroasă și fadă, în care-și înfățișează iubita, pe care o zărim, cu fard pe față, cu multe juvaiere la gît și pe mîni, cu de toate cele 'n bucle, dormitînd, în ceasurile libere de grijile casei, pe divanul de modă de Țarigrad¹. Iubirea e pentru astfel de ființi o petrecere, un mijloc de a întrebuița vremea, o hrană dată simțurilor trupului peste măsură hrănit și ținut bine. Prin ele nici idila, nici tragedia sentimentului nu vor pătrunde

¹ V. chipurile de femei din C. G. Mano, *Documente privitoare la familia Mano*, București, 1907.

în literatura noastră care începea să caute drumuri nouă.

La fiul lui Ienăchită, Alecu, e zarvă acasă: o femeie, din neamul Dudeștilor, care se plînge de insulte și cere despărțenie, un bărbat care publică „invinuirile și pîrile ei ca nerușinate”. Lira lui sună supt multe ferești, prin glasul de foc al Țiganilor pe cari elegantul „Văcărescoglu” — formă turcească ce ar corespunde formelor actuale, de modă francesă, în *o* — îi plătește pentru a-i interpreta pofticios și așa de nerăbdător lirismul. I se întîmplă ca, în ceasul dulce al biruinței, să fie tulburat de stăpînul casei și al cuprinsului, care-l face să petreacă „timp de o jumătate de ceas, plin de frică, de bătaie de inimă și de desnădăjduită hotărîre”, cine știe în ce dulap orî supt-pat. „Chinuri”, care se mîntuie cu „leșinuri”, „căutătură” care „fură”, „ohtăturile dese” de care „sufletul iese”, — acestea sînt la Alexandru, al doilea poet dintre Văcărești, podoabele unui Amor care miroasă a apă de toaletă. Doar în „Oglinda” de găsim un joc de idei care place:

Oglinda cînd ți-ar arăta
Întregă frumuseța ta,
Atunci și tu, ca mine,
Te-ai închina la tine.

Al treilea dintre Văcăreștii cu dar de poet; Nicolachi, e un biet cocoșat, care nu putea juca roluri prime în comediile dragostei contemporane. Iar cel de-al patrulea, lancu, se adapă la izvoarele, mai răcoroase, ale poeziei de madrigalurî din Italia, în care mai trăiește fineta „concettistă” a lui Marini din „Adonis”. Idila „fetițelor” care

„duc apă“, a „ciobănașilor“ gata să li taie calea și să li verse cofițele, a ochilor cu „umed foc de amor“, a „zefirilor“ cari, „călcînd pe trandafiri“, duc tainice solii sufletelor ce se caută, înobilează poesia românească. Dar și acum eroinele de iubire ideală ori de puternică pasiune, în stare să preschimbe o viață, lipsesc. Sufletele femeilor sînt absente și din noul joc de iubire.

Inspirat de Francesii cu lungi versuri melancolice, dar fără fineța lor de expresie, suspină Conachi în Moldova, depănîndu-și barba. E un închinător statornic al lui „Amoriu“, pe care-l găsește pretutindeni, cu „arcu“, „săgeata“ și „ghimpul cu venin“. Zeul este, cu darurile sale și cu poetul lor de nopți nedormite și ochi deschși până în zori, dar *zeițele* lipsesc. „Pofta“ singură caută pe cele mai multe iubite, ea plînge din vioare țigănești, pentru a cere „milostivire“, și prin amenințări de-a muri: e gata a da orice „paroală“, ce va fi călcată mîni, „obrăjelului frumușel“. O singură dată află alt ton, nu al sufletului ce se tîrăște, momit de ispitele naturii, ci al celui ce-și păstrează puterea de a judeca, demnitatea, mîndria de om și de bărbat. Acuma însă, față de frumoasa mamă a frumosului Costachi Negri, e un „curat prieteșug“, care se încheie cu o căsătorie tîrzie, urmată răpede de moartea Smarandei, pe care poetul a cîntat-o, supt numele de Zulnia, cu colorit romantic oriental:

Ah, te-ai stîns, dulce lumină, din zarea ochilor miei..

Tot pe această vreme, întemeindu-se societățile de teatru, femei din clasa de mijloc îndrăz-

nesc a se înfățișa publicului în roluri de comedie sau de melodramă. În comitetul de patronajiu muntean găsim și două femei: pe Irina, soția poetului Iancu Văcărescu, și pe o doamnă Castriș.

V.

Învățămîntul fetelor la începutul veacului al XIX-lea.

De fapt, învățămîntul fetelor a început la noi numai odată cu modele nouă de petrecere, numai odată cu ivirea liberă a femeilor în societate, cu îngăduirea convorbirii lor cu bărbații, cu primirea lor la danțurile nouă, cu împodobirea seratelor prin cîntecul lor din gură, din harpă, din clavir, — pianul de pe atunci. Acest învățămînt a început numai după înlăturarea pețirilor prin mijlocitoare și logodnelor după porunca părintească, între doi tineri cari-și erau până atunci cu totul necunoscuți. Cînd a apărut ca o necesitate „l'usage du monde“, atunci s'a simțit nevoia ca fetele să învețe, și firește numai ce era în legătură cu această nouă cerință: grecește, franțuzește, cadrului și valțuri, piano.

Pentru aceasta se aducea guvernanta: nemțoaică dacă nu putea să fie francesă, ceia ce era idealul. Încă de pe la 1780, a doua zi după marile baluri în care scînteiaseră uniformele Rușilor, boierii olteni cer cu stăruință și țin cu cheltuială mare astfel de învățătoare, care nici ele n'aveau vre-o școală serioasă. Ca să se vadă

ce puteau preda aceste răspînditoare ale modelor apusene și în ce împrejurări trăiau ele pe lângă elevele lor, dăm condițiile în care, la 1813, Scarlat-Vodă Callimachi iea la Curtea sa pe Elisabeta de Belleville, născută Arnoult. Ea va sta într'o odaie lângă a princeselor și „va avea asupra lor autoritatea părintească“. Va primi 250 de galbeni de Olanda pe an, în patru soroace. Va avea o trăsură la dispoziție „pentru a merge în zilele de serbătoare și Dumineca la biserică și a vizita une ori pe prietenele ei“. Va putea să-și primească în toată voia cunoștințele afară din „oarele de studiu și de Curte“. Contractul nu va putea fi sfărîmat decît cu înștiințarea făcută trei luni înainte. Iar lecțiile d-nei de Belleville vor cuprinde: „morală, bontonul și cărțile de literatură cunoscute“. Apoi, în al doilea rînd, „limba franceză, gramatica, cetirea, scrisul, stilul epistolar, elemente de istorie, de geografie și de mitologie“. Tot ea va alege pe dascălii de muzică, de desen, zis mai de mult: „deseniu“, de dant „și alții“.

Era greu să se capete astfel de învățătoare: cîte una era plătită de mai multe familii, la care colindă pe rînd. De timpuriu încă, se căută a se trimete fetele în străinătate¹.

Aceasta nu se putea face decît în vre-un loc aproape, supt o strașnică și sigură pază. Numai o mănăstire se părea că ar fi potrivită pentru așa ceva. Decî vedem pe părinții olteni și munteni, până și pe marele boier iubitor de Ruși

¹ V. capitolul precedent, la sfrîșit.

Constantin Varlaam din București, dîndu-și fetele la Sibiiu, la mănăstirea catolică de acolo, la „cloașter“. „Matera“ cutare era plătită pentru a le învăța, cît mai răpede, buna cuviință saŭ fățarnicia socială, limba francesă, limba germană (cîte una mai învăța, de voie, de nevoie, și ungurește și vorbea, spune o scrisoare, așa, încît amesteca în fiecare clipă toate limbile pe care le auzise), apoi pianul și danțul. Se trimeteau „materiei“ pocloane scumpe răsăritene, odată cu dulciurile de acasă pentru fetiță, și era o mare bucurie pentru părintele depărtat cînd afla că odrasla lui știe să se îmbrace, să se poarte, să vorbească întocmai ca o „Evropeancă“. Fetele noastre, istețe, prindeau iute aceste datini nouă,

De la un timp însă, Romîniî pierdură încrederea în „cloașter“, despre care se zvonise tot mai mult că e în decadență. Noroc pentru dînșii că numărul institutoarelor ce prisosiau în Apus se făcea tot mai mare. Până pe la 1830—40, ele nu începură a deschide pensioane la noi. La școlile franțuzești din Rusia nu mergea nimeni, acea graniță de la Răsărit fiind tot așa de moartă atuncî ca și astăzi. Dar încă de pe la 1800, cu ajutorul Guvernului austriac, își făceau o mare reclamă la noi școlile „fundațiilor“ și mănăstirilor din Galiția. La 1804 încă, și Cistercienii din Koprzywnica cereau școlari de la noi. Fete din Moldova se duseră deci tot mai multe la Lemberg, unde le așteptau bunele măicuțe de la Sacré-Coeur, de la „sfînta inimă“ a „dulcelui Isus“ catolic. Acestea aduseră acasă încă ceva: graiul străin, de care nu se puteau desbăra, jargonul franco-polon, pe care-l colorau puțin mol-

dovenește, și, pentru lucrurile țerii, o nepăsare aproape deplină.

VI.

Femei traducătoare.

Cetitoarele de romane și poezii din veacul al XVIII-lea nu se gîndiaŭ să traducă. Fiicele lor, îndemnate de noul curent de traduceri început de bărbați, înainte și după îndemnul, din 1830, lui Eliad, avură ambiția de a colabora la această inițiere a publicului nostru în lumea de idei a Apusului.

Pe vremea cînd Ralù, inteligenta fiică a lui Vodă Caragea, organiza o societate de teatru grecesc dintre fiii și fetele celor mai bune familii din București și cînd din Iași îi răspundea inițiativa lui Asachi, care făcea pe domnișorii și domnișoarele din aceeași clasă să joace în românește prelucrarea sa de idilă, *Mirtil și Chloe*, — Ruxanda, fiica doctorului Samurcaș, traducea, în 1819, la 13 ani, din nemțește în grecește *Erastul* lui Gessner. La 1821, din grecește îl preface în românește Zoita, fiica lui Adamachi Ioanu și soția boierinașului Costachi Grigoriu, pe cînd se afla în carantină la Sculenă. Ruxanda Samurcaș a avut o înaintașă în chiar Domnița Ralù, care traduse cartea de educație a doamnei Lambert și în Ecaterina Rastî, care încă de la 1816 dădea la Viena traducerea unui „joc de cărți geografic“ pentru învățatura copiilor.

În marea operă de traduceri de după 1821, principatul muntean nu dă niciun nume de femeie. În Moldova se deosebește fiica, deosebit de bine crescută, a lui Asachi însuși, Ermiona, care fu mai târziu doamna Mavrocordat și doamna Edgar Quinet. Avem de la Ermiona Asachi o *Istorie sfântă* din 1840 și *Istorie morale*.

Din aceeași familie, Catinca Asachi, născută Țintă, dă *Istoria Greciei*, a lui Goldsmith, și chiar Elena, soția, de origine germană, a scriitorului talmăcește o „Ențiclopedie începătoare pentru tinerimea românească care învață limba franțeză”. Elena Asachi a scris și musica pentru „Dragoș”, operă a bărbatului ei. Încă din 1834, Ermiona jucase într-o piesă de ocazie, cu musica iarăși de Elena, pentru Generalul Chiselev, presidentul Divanurilor Principatelor, împreună cu Aristia Ghica și cu Maria Cantacuzino sau Marieta, a cărei bibliotecă de cărți franceze o cunoaștem și care poate fi doamna din dedicație „Mărioarei Florioarei” a lui Alecsandri. Mai târziu, bunica mea, Elena, fiica Marelui-Vornic Iordachi Drăghici, dă o versiune a lui „Adolphe” de Benjamin Constant; alte traduceri ale ei s’au pierdut în manuscris. O d-șoară Crisianovschi publică „Adelida” lui Augustin Thierry. Maria Buradă, „născută Isăceasca”, tipăria la 1849 o traducere după Bouchardy, *Clopotarul de la Sft. Pavel*, piesa care se jucase la Iași în anul trecut. Iar Catinca Vogoridi, soția Caimacamului dușman al Unirii, dădea lui Nicolae Ionescu spre editare poeziile lui Conachi, tatăl ei.

Dintre femeile muntene, cea d’întăiū traducă-

toare pare a fi o Sîmboteancă; ea publică în românește *Dracul Șchiop* al lui Lesage. Peste cîțiva ani, o doamnă Ipătescu are curajul de a demonstra în revoluția bucureșteană din 1848. Iar, în Moldova, peste puțin, o femeie, Sofia Coce, apare colaborînd la foile tineretului, cu articole despre morala publică și patriotism. Actrițe mari, ca Nini Valéry, se ridicară dintre elevele celor d'întăiu școli de artă dramatică. Aceiași generație va da curajul în a juca rolurile cele mai grele și talentul de organizare al Faniî Tardini, moartă dăunăzi la Galați. Doamna Maria Rosetti, Englesă de naștere, din familia Grant, începuse a edita o foaie pentru tineret: Michelet a consacrat pagini frumoase acestei femei de o extraordinară energie.

VII.

Învățămîntul fetelor în epoca Regulamentului Organic: Pensioanele.

Regulamentul Organic din 1832 deschide o eră nouă: cu el se poate zice că începe în adevăr învățămîntul fetelor în Principatele românești.

Înnainte de a vedea însă cum se alcătuieste pe încetul școala de fete a Statului său pensionul cu „program de Stat“, să vedem puțin pe cele întemeiate la noi de străini și de străine în aceleași condiții cum se făceau și conduceau școlile la ei acasă.

Încă de la 1830, cumintele, patriotul și cetitul mare boier Dinicu Golescu, care călătorise

prin Ardeal și până în Bavaria, în Svițera, culegînd multă învățătură pe cale, se gîndise a deschide în casa lui de la Belvedere, în marginea Bucureștilor, o școală de fete pentru 20 de eleve care, în șese ani, ar fi învățat, cu „moral“, *românește*, *francezește*, *italienește*, *nemțește*, precum și aritmetică, geografie, istorie sfîntă ca și istorie a lumii, retorică și poezie, cu ajutoarele lor, mitologia; se prevedea, pe lîngă arte „de agrement“, ca musica, pictura, dăntul, învățături practice de croitorie, cusătorie și economia casnică. Toate acestea pentru 100 de galbeni pe an. Așezămîntul era să aibă în fruntea sa și pe pastorul calvin din București, Sarai, supt eforia unui boier.

Dar Golescu nu trăi să vadă această minunată alcătuire, al cărui gînd singur îi face cea mai mare cinste.

Cea d'întăiū școală pentru fete în Țara-Romănescă fu înființată de Francesul J. A. Vaillant, de pe urma căruia aū folosit și învățămîntul și literatura noastră. O conducea soția lui Vaillant, care a scris prin 1850 și niște principii asupra educației, ce aū rămas netipărite. Nu era numai un pensionat cu școlărițe interne, care să plătească, ci, măcar în 1844, și o „școală de fete gratuită“. Vaillant putea să însemne în acest an în cartea sa despre „România“, pe care prevedea, — *la Romanie* —, 48 de școlărițe cu plată în „pension“, iar în „școala gratuită anexată“ 158(?) de eleve externe. La aceasta se întîmpină numai trei profesori, pe cînd cea d'întăiū avea șese.

Pensionatul Vaillant era amenințat a se închide



Boierii din neamul Băsărabeștilor: David, tatăl lui Preda Brîncoveanu și Stanca, mama lui Constantin-Vodă Brîncoveanu.

la 1836, iar în același an mergea binișor pensionatul rival: de Comble-Bonnet (60 de galbeni pe an), la care se învăța și mitologie și geografie și „lucrul cu acul“, ba chiar nemțește, grecește, până și românește. Între eleve se întâlnește și numele aristocratic al Elenei Mavrocordat.

La 1839, fetele învățau la București numai în două pensionate străine, dintre care unul, cu 8 eleve, era în mahalaua Cișmegiului, iar altul, cu 20, lângă Biserica Ieni. Nu era încă al Anei Iacobson, soție de polcovnic rus, intrat în rîndurile noii oștiri pămîntene. „Directrițele“ de atunci sînt „dama de Comble“ și soția lui Vaillant. În 1840 subvenția ce li se dădea lor trecu asupra unei concurente, Carolina Buvelot.

Toate aceste școli se închiseră până la Revoluție, și după 1848 nu mai întîlnim decît pensionul Iacobson, apoi al contesei de Grandpré și al d-nei Malanotti. Școala de Stat a Elencăi Vercereasa era mai târziu și ea, un simplu pension. Nu știu cine va fi fost „Marie Tepeaghioasa“ din 1852, dar o doritoare de a ținea pension era pe același timp și doamna Elisa Blarenberg, care primi chiar o subvenție în acest scop.

Cel d'întăiū pension de fete din Moldova, și cel d'întăiū din toată Romînimea pe care să-l fi întemeiat boieri romîni cu gîndul de a da în același timp o creștere aleasă și deplină și o creștere morală, e acela care se deschidea în August 1831 la Iași, supt conducerea Slugerului Teodor Buradà, și e soției sale, „nepoata Serdarului Chiriac“. Buradà, tatăl d-lui Buradà, cercetătorul teatrului și muziceii noastre mai vechi și fostul

profesor la Conservatoriul din Iași, dădea pensionului chiar locuința sa din Sărărie, lângă Biserica Vulpii, „pe muchea dealului“. N'avea loc, spune chiar în prospectul său, decît pentru cinsprezece școlărițe, de la care cerea 60 de galbeni pe an. Firește că nu puteau fi primite decît fete de boieri, nici măcar de boierinași, căci școala era „o pansione de nobile dimoazele“, cum se intitula și altele în străinătate. Se făgăduia, pe lângă disciplină și îngrijire: „bune reguli orînduite“ și „îndemănări cuviincioase“, „o deplină educație în moral“, cursuri de știință și de musică și învățarea suptirilor limbii de convorbire de prin saioane: greceasca întăiū, iar, în rîndul al doilea, franțuzeasca; Buradă însuși era profesor de piano și de gitară. Cele d'întăiū care au fost înscrise sînt următoarele: o fată a Vornicului Sandu Crupenschi, două nepoate ale Vornicesei Casandra Negel (poate și ale Vornicului, răposat, Șerban Negel, fratele Mitropolitului Veniamin, în care casele erau fetele unui alt frate dintre Costăchești, Mateiū, cel ce se pricepea la hotărnicia moșiilor), două fete ale Agăi Mihaï Veisa, apoi fiica văduvei Ruxanda a Spătarului Mălaiū.

Nu știū cît a ținut școala soților Buradă. Peste cîtva timp însă, Francese sau Francesi, chiar și altfel de străini, veniră să întemeieze în Moldova alte pensionate, în care greceasca nu mai avea niciun fel de chemare. La 1844, erau trei școli de acestea, cu limbă de propunere numai francesă, și 92 de școlărițe urmau la 11 profesori și profesoare. Ce se propunea, se poate înțelege: conversație francesă, danț, musică—adecă piano—, prea puțină geografie și istorie, în sfîrșit ce tre-

buia pentru a face dintr'o „mică sălbatecă“ o păpușă de lume, o podoabă de salon.

Nu era una din aceste școli care să n'aibă un ajutor de la Cîrmuire. La 1834, Vaillant, căruia i se făgăduiseră 3.000 de lei, primia de două ori pe atîta, pe cînd, în Moldova, se dădea directoarelor de pensionate o subvenție anuală de cîte o mie de lei. Totuși numărul elevelor nu se menținea: în 1833 erau 83, în 1838 abia 23, peste șese ani iarăși el atingea aproape suta.

Dăscălițe străine mergeau și acum pe la casele boierilor, unde, pe de altă parte, dascălii de pe la biserici învățau pe fete cetirea cu slove „românești“ pe „ceaslov“ pentru a-și putea face singure rugăciunile cele mai grele. O listă de profesori din 1829 înseamnă la Bacău pe Mme Moser, la Bîrlad pe Mme Ana Bourguilon. În Iași chiar aveau pensioane trei străine: d-na Sacchetti, a profesorului de franțuzește de la Stat, d-na Chambonnaud și d-na Garé; tot pe atunci era — sau se închisese de curînd numai, pensionul Joye, unde se învăța și nemțește. Profesorul de la Academia Mihăileană, coleg cu Sacchetti, Costinescu se întorsese din Paris căsătorit cu o Francesă, și se dădea voie, în același an, și d-nei Ana Costinescu a deschide un nou „pension de fiice de boieri“.

La 1845-6 aflăm pe aceleași directoare ca mai de mult, dar, pe lîngă ele, pe Eleonora Asan, Amelie Webel, Smaranda Bacinschi.

VIII.

Învățământul public al fetelor în epoca Regulamentului Organic.

Regulamentul Organic prevede și „școli începătoare“ sau „primare“ de fete și un institut mai înalt, „o casă de creștere pentru cincizeci fice sărmane ale slujbașilor Statului, care își vor avea acolo locuința, hrana și creșterea după un chip cuviincios“. Rînduiala școlilor publice muntene, alcătuită prin îngrijirea viitorului Vodă Știrbei, prevede ca patron o „persoană din cele mai însemnate“, închirierea unui local, plata de 65 de galbeni pe trimestru. Va fi o „directoriță“, o „suptdirectoriță“, două „dăscălițe“, un econom și un casier. „Muierî șezătoare în lăuntru în pensionat“ vor da, în afară de personalul obișnuit, lecții de „învățaturile de petrecere de vreme, precum sînt musica și jocul“ (danțul). Școlărițele, a căror vîrstă va fi între șapte și doisprezece ani, vor urmî un curs de cinci ani. Regulamentul cuprinde numai cetire, scriere, lucru de mînă; rînduiala înalță scrierea la rangul de „caligrafie“, păstrează lucrul de mînă, care merge pînă la ultima clasă, ca un articol însemnat al programului, și începe cu gramatica și aritmetica. Pînă la anul al III-lea, se predă numai în franțuzește. În acesta de-al III-lea, urmîndu-se cu aritmetica, pornindu-se cu geografia și studiindu-se ortografia francesă, se întroduc „cetirea și scrierea în limba românească“ și catehismul predat în aceeași limbă a țerii. În anul al IV-lea se scrie, în al V-lea se

compune în românește, dar studiul istoriei din cel d'întăiū, al aritmeticii aplicate, ca și al istoriei naturale, al moralei, supt formă de învățături, al contabilității („ținerea reghistrelor“) se fac în franțuzește: anul al IV-lea are în program și compoziții în această limbă.

Altfel, în acest program, pătat de neînțelegerea pentru folosul studiilor privitoare la limba, la neamul, la trecutul nostru, — tristă maimuțarie a programelor de pensionate ale străinilor —, se vede cu mulțămire o nouă practică, de mult pierdută, spre paguba economiei casnice și a tuturor lucrurilor de pace și de mulțămire, de fericire familiară ce pleacă dintr'însa. Azi nu se mai învață nicăiri, ca un studiu deosebit, contabilitatea, azi nu se mai dă o luare-aminte specială compunerilor, azi „învățăturile morale“ se fac mai ales de formă; dacă se păstrează „deseniul“, i se dă mai mult un rost de lux și de paradă, decît unul ajutător la atîtea nevoi și greutăți ale vieții oamenilor cu o situație mai modestă (căci învățămîntul public saū privat al fetelor nu trebuie să le pregătească a fi soții de milionari). Regulamentul din anii 1830 prevede, cu o înțelepciune prosaică, ce nu trebuie desprețuită, în anul al V-lea, în clasa cea mai înaltă, și un foarte însemnat articol de program, cu totul părăsit astăzi și ajuns un articol de specialitate: „meșteșugul culniei“. Și e bine să reproducem în întregime ce se spune mai departe pentru anul complementar ce s'ar petrece în institut: „După acest curs de cinci ani, fetele ce vor rămînea mai multă vreme în pensionat se vor îndeletnici a învăța cele mai bune mijloace ce se cuvin a

se întrebuița la creșterea fizică și morală a copiilor și economia casei pentru orice privește la îndatoririle unor soții, unor mume și unor stăpîne de casă“.

Se prevedea și primirea de bursiere, dintre fetele funcționarilor cu purtări deosebit de bune, dar ele nu se vor ținea din banii Statului, ci din aceia cari vor prisosi de la plățile solventelor ajunse la un anumit număr.

Plata personalului nu era mare: directoarea primia 500 de galbeni pe an, ajutoarea sa 250, iar „dascălițele“ cite 200.

Până după revoluția de la 1848 nu se înființaseră încă școlile de fete ale Statului în București. În Iași însă, Mihaiu-Vodă Sturdza, care avea multe însușiri de bună gospodărie pe lângă păcatele lui foarte bine cunoscute, făcuse, încă din anii 1834-5, o școală de fete, care avea, în 1836-7, 72, iar în 1839-40; 81 de eleve în patru clase. Asachi, care era inspiratorul și sfătuitorul Domnului în tot ceia ce privia școala, avea de gând să pregătească și învățătoare pentru școlile primare de fete, și pentru aceia el lăsă ca patru școlărițe să urmeze la școala normală a învățătorilor pe socoteala Statului.

Școala din Iași era potrivită pe trei ani, pentru „fetele orășenilor“, nu pentru cele de boierii. Limba de predare era numai cea românească; materiile erau cele elementare: cetit (și cu litere latine), scris, socoteală, catehism, „întîiele cunoștinții“, —totul după „metodul lui Pestalozzi“—, „ținerea izvoadelor de cheltuială casnică“ și „deo-

sebite învățătură a' economiei și a' industriei casnice". Urmarea la biserică era neapărată, dar mai ales „facerea călțunilor, cusutul de cămeși, de straie, cusutul la gherghef, tapiseria și alte lucruri folositoare pentru căsnicia economică". Anii de studiu trebuiau să fie de la 8 la 15. Corpul profesoral era alcătuit din dăscălițe de lucru de mână, — una străină, „madam Elisabeta", — avînd în fruntea lor o maică, și din doi profesori pentru studii. Se dăduseră două rînduri de case în curtea bisericii St. Ilie. Se prevedea însă mutarea la Dancu, unde se lucra două săli pentru a primi până la 200 de școlărițe și a da și locuințe pentru „dăscălițe". Cele trei mai bune absolvente erau să primească un fel de zestre, în sumă de cîte o mie de lei.

Încă din 1835 se dădea un mare examen, cu venirea Domnului și Doamnei-patrone, cu „ghirlande de flori", „eșarfe cu vopsele naționale" și un mic discurs de „Zoița, fiică de 10 ani a răposatului econom Eftimie", după sfaturile dascălilor de studii: părintele Ion și Samoil Botezatu.

După acest examen se tocmea însă forțe nouă: un *politehnic* străin, special în lucrări de ceară, în văpsitul panglicilor, în spălatul fin, în scosul petelor, „curățitul și încreșitul penelor", ba chiar în „lucrul figurilor în solzi și tot lucrul de carton", pe cînd vrednica sa soție se pricepea la croitul și cusutul de „capele, bonete, tocure, pălării, frese și... baiadere".

Pentru această școală de fete din Iași alcătui prin 1838 acel îndoit manual de „Istorie sfință" și „Istorie morale" Ermiona Asachi. Direcția școlii o avea pe atunci „madam Elisabeta",

Elisaveta Alexandrescu, care muri tocmai în acel an și la mormîntul căreia vorbi eleva Profira Tomșa. Și urmașa Elisabetei, „madam Fotinò“, fu o femeie vrednică, și la examenul din 1839 se lua în primire nu mai puțin de 449 de bucăți de „felurite cusături, tapiserii, flori, capele și straie“. O parte din aceste lucrări fu dusă Domnului acasă, „la Belveder de Socola“, de o deputație a școlii. Botezatu, înălțat la rangul de Serdar, era conducător de studii, părintele Ion fusese înlocuit, pentru „începuturi“, cu diaconul Bucur, iar politehnicul Stavschi urmă și mai departe cu al său „deseniū de flori și peisajuri“.

Nici școlile primare, de mult timp făgăduite, nu se aduseră întru îndeplinire la București. Unii părinți cerură, aducîndu-și aminte de ceia ce se obișnuia pe la 1830, cînd băieții de 6-20 de ani se aflaū la lecțiile dascălului de la mănăstirea Colței lingă fetițe de 6-10 ani, ca fetele lor să poată urmă la un loc cu școlarii, dar Cîrmuirea crezu că așa ceva nu se poate, și răspinse cererea.

La 1840 întăiū, Eforia Școlilor muntene găsi de cuviință să se gîndească și la școlile de fete. „Cunoscînd că acum este vremea a se lua măsuri și pentru învățătura sexului femeiesc“, ea propune a se înființa „școli de întăia învățatură“, și anume în niște încăperi ce se aflaū goale din casele bisericii Sf. Spiridon Noū. Era vorba deocamdată numai de „o școală de fete externe, unde să se învețe, după metoda lancasterian, cam ceia ce se învăța în școala similară de la Iași. Aici era să fie însă un singur

învățător român“, plătit cu 150 de lei pe lună și „o femeie care să știe carte și să aibă știința de feluri de lucruri de mînă“, locuind, ca și dincolo, chiar în școală.

Dar nu se găsiră bani, și acest întăiū proiect, ca și altele care-l urma, rămase zădarnic.

Dacă a fost aici o școală de fete pentru sărace, cu program practic, simplu și folositor, aceasta se datorește Doamnei lui Știrbeiū, Elisaveta. La 1843 ea întemeia un institut de educație, pe care-l punea supt conducerea Germanului Limburg. Vre-o sută de eleve se adunară la școala ei. Abia la 1850, a doua școală fu așezată într'o casă din coloarea de Negru. Și într'una și în cealaltă, se primiau fete între 9 și 12 ani. Cum se vede, slujise exemplul școlii ieșene de la Sf. Ilie, pe care o cunoștea de sigur Doamna Știrbeiū, o Moldoveancă.

Legea din 1847 a lui Bibescu prevedea întemeierea pensionului oficial, pentru 12 bursiere, pe socoteala Eforiei ca și a bisericii Sf. Spiridon, pomenind și gîndul de a se mai face astfel de așezăminte și în alte părți ale Principatului.

Anul 1848 apucă însă școli de fete numai în Craiova, Slatina și Ploiești, și nu se pare că s'ar fi întemeiat altele după restabilirea liniștii. Dorința revoluționarilor de a mai face în București cîte o școală de fiecare coloare, afară de școala „Doamnei cetățenei Știrbeiū“, și de a da cîte o școală de fete fiecărui județ rămase zădarnică. Mai tărziū, singură Primăria din Buzăū face o școală de fete românească. În Brăila era numai

cea grecească, întemeiată de binefăcătorii Peneti și Zurmali, prin anii 1840. Abia în 1859, din fondurile brîncovenești se fac cinci școli de fete în trei orașe oltene (Cerneți, Tîrgu-Jiiului, Rîmnicu-Vilcii), precum și în Pitești și Tîrgoviște.

Supt Vodă-Știrbeiū se alcătuiuse un proiect pentru întemeierea școlii de fete a Cîrmuirii, clădindu-se și un local pentru douăzeci de eleve, parte cu banii Eforiei Școlilor, parte din venitul, închinat și fetelor sărace, al mănăstirii Sf. Spiridon Nou. Deocamdată însă, se închirie o casă a vestitului bogătaș Manuc, pe strada cea mare a Tîrgului-de-afară. În 1852 se făcuse și lista pensionarelor, fete de ofițeri și funcționari, în vîrstă de 5 până la 14 ani. 9 externe se adăuseră la bursiere. Dar, aducîndu-se din străinătate „institutrițe“, direcția se dădu d-nei Iacobson, contopindu-se deci pensionul Statului cu pensionul ei cel vechiū. De și se alesese lîngă Cișmegiū un loc pentru școala cea nouă, ea nu se întemeie niciodată.

La Craiova era mai de mult școala numită Lazaro-Oteteleșanu, după cei doi ctitori ai ei. Pentru conducere se adusesese Wilhelmina Dahlen. Aceasta plecă însă de acolo, și veni la București. Numindu-se o directoare nouă, programul școlii craiovene fu unificat atunci cu al celei din București. D-na Dahlen fusese înlocuită cu o d-nă Massenza, foastă profesoară la școala catolică din București, apoi cu d-ra de Villeneuve.

La 1843 școala din Iași căpătase atîta dezvoltare, încît avea, pe lîngă cursul „lancastric“,

al clasei I (cu 43 de eleve), un „curs normal I“ (cu 33) și un „curs normal II“ (cu 17). Erau acum patru dăscălițe de lucru de mîină (și o Elencu Boian, o Anica Poni, o Catinca Fabian) și un nou profesor în locul preotului.

Supt Caimacamul Vogoridi, urmară întemeierile de școli de fete (cu 2 și 3 clase), până și la Ocna, la Ismail, la Bolgrad, saū la Tîrgu-Frumos, cu puteri date de școala centrală. Școala avea acum și o clasă a VI-a și „un curs de pedagogie înaltă în limba francesă“: elevele, menite să fie „profesorese saū crescătoare“ într'un sens mai înalt, făceau practică și în școală. Directoare era Francesa Élise Barbe Andrée, cu trei profesoare, între care recunoaștem pe d-na Boian; preotul Poienaru, de la vechea școală sturdzească, preda încă religia și aritmetica; d-na Clara Dolnisch Stavschi păstra desemnul și se adăogiseră încă trei profesori.

Și Domnia nouă a lui Grigore Alexandru Ghica veni cu un nou program pentru întemeierea de școli de fete. Potrivit cu dorințele reformiștilor de la 1848, se hotăria așezarea de școli primare în fiecare reședință de județ, începînd cu cele șese centre mai mari ale Moldovei, afară de Iași, unde erau să mai fie două școli, pe lîngă a lui Mihaî Sturza. Una din aceste școli era să se numească: Școala Centrală, și acolo se adăugia, pe lîngă materiile elementare (între altele, pentru întăiași dată: „geografia și istoria patriei“), pe lîngă canto și lucru de mîină, pe lîngă contabilitate, și o „limbă străină“, care rămîne a se alege după nevoile timpului. La aceeași școală

va fi un internat mai mare, unde vor sta eleve care, după cursul obișnuit, acum de *cinci* ani, vor mai urmà, timp de alți doi ani, pedagogie și, după câteva luni de practică, vor fi și ele învățătoare.

Școala Centrală a trăit încă multă vreme în vechea clădire din marea grădină, cum te urci la Sărărie, și profesoarele din vechea generație moldovenească au plecat toate de aici.

IX.

Femeile în literatura romantică.

Nici la cei d'întăiū romantici, figura clară, luminată de un curat sentiment, a iubitei nu apare. Poesia de iubire a lui Grigore Alexandrescu se ține între nelămurite rîvniri către vedenii ce nu se coboară niciodată, și complimente în ton prosaic. Cîrlova, de și ofițer, are în vedere mai mult ruine de trecut și steaguri de viitor. La Rosetti tînăr e însă, supt înrîurirea demonismului byronian, o ură pornită din iubirea batjocurită și strașnice blestemuri pe urma necredincioasei. „O singură cunună ne-ar fi încununat“, strigă el acelaia pentru care uitase o clipă cele „trei blonde“ și „cinci oacheșe“ necesare permanent vieții sale sentimentale. Boliac nu înseamnă nimic în lirica de iubire. Iar la Bolintineanu în fiecare bucată de dragoste e același chip de o frumuseță și o frăgezime ca a figurilor ce împodobesc cutiile de săpun.

Numai prin cîntecul de iubire, pe rînd sfios,

plin de nădejde, triumfător, zguduit de temere, desnădăjduit, înseninat pe încetul după pierdere, al lui Vasile Alecsandri către Elena Negri, prietena, iubita și cea „pierdută în neagra veșnicie“, lirica românească a dobândit o superioară valoare morală. Sora lui Costachi Negri, crescută la Iași și la moșia părintească Mînjina, într'un mediu stăpînit de poetica prietenie a lui Conachi, avea însușiri sufletești care o făceau vrednică de o astfel de simțire a unui astfel de om. Se stîNSE la Constantinopol, în 1846, lăsînd amintirea pe care poetul iubit a făcut-o neuitată. De acum înnainte, afară de legătura, pe care nu o va putea mărturisi, cu Mărgărita, soția altuia, Alecsandri nu va mai face, ajuns poet de salon, decît di-bace complimente înnaintea aceloră care încap cu tot sufletul lor în saloane.

Fiicele lui Doxachi Hurmuzachi, ca d-na Elisa Sturza de la Dulcești și Eufrosina, mama poetului Petrinò, aŭ înnriurare asupra scriitorilor erei nouă, iar peste Milcov Anicuța Manu, născută Ghica, soția lui Ioan Manu, a fost ocrotitoarea statornică a literaturii românești: ei i-a dedicat Eliad cea mai frumoasă poesie a sa, *Zburătorul*. În familia Mavrocordat din Iași, iubirea pentru carte și artă era o mîndrie a tuturor membrilor ei.

X.

Școli nouă și partea nouă a femeilor în viața neamului.

Legea din 1864 crea școli de fete în orașele de reședință, cu o directoare și o singură profesoară, avînd apoi profesori de canto și catehism; satele cele mari singure erau să aibă o școală de fete deosebită. În reședințele cu licee vor fi și „școli secundare de fete“ cu directoare, „superioare de clasă“ și profesoare sau profesori. O singură limbă modernă, „după alegere“, va fi obligatoare; pedagogia se va preda în anul din urmă, pentru viitoarele profesoare numai. Toate aceste școli vor fi internate, cu stipendii și plăți. Scopul de căpetenie e mărturisit a fi acela de-a da „institutrice“ „școlii secundare“.

Era, cum se vede, o lege cu totul greșită, care mărgenia cunoștința de carte mai înaltă la fetele care puteau plăti sau la un număr restrîns de bursiere. Ea amesteca școlile normale ale profesoarelor și învățătoarelor cu școlile pentru căpătarea unei culturi mai deosebite, fără scop practic, și silia oarecum pe toate fetele a concura la slujbe.

Se uita necesitatea unui pension de lux pentru fetele bogate. Se lăsa pe planul al doilea învățarea limbilor pentru cetirea în original a mai multor literaturi. Se desprețuia „artele de agrement“: danțul, canto, pictura. Gospodăria, vechea „cuhnie“, cusăturile dispăreau.

În sfîrșit, un program greșit înrăi lucrurile, impunînd fetelor aceleași materii ca și băieților.

Era un singur câștig: această școală înaltă păstra caracterul românesc în toată deplinătatea lui. Din lupta între sistemul muntean frances și cel moldovenesc național, — acesta învinsese.

În această vreme, a doua jnmătate a veacului trecut, nu școala formează scriitoare, ci ele dătoresc îndemnul lor de a se manifesta literar unor împrejurări exterioare. Astfel d-șoara Matilda Cugler (născut în 1853), imitatoarea fericită a lui Heine, crește într'o familie germană, iar Veronica Micle (născută la 1850, din părinți ardeleni, Cîmpeanu), înălțată prin iubirea pentru Eminescu, creatorul poeziei lirice cu puternică pasiune și înțeles mistic, răspunde cîntărilor lui, fără care de bună seamă sufletul ei superior ar fi rămas mut. Iulia Hasdeu, spirit de o uimitoare bogăție pentru vrîsta ei, Elena Văcărescu, stăpînitore pe deplin a retoriceii poetice franceze, dătoresc scrisul lor creșterii în Paris, căruia-i și aparțin literar. Tot astfel, cu mult înainte de ele, Dora d'Istria, fiica Banului Mihai Ghica și a unei Facă și soție, separată de fapt, a unui prinț rus, femeie cu un superior talent de asimilare și de compilație, care a scris istorie, călătorii, considerații filosofice, sociale, morale¹, în limbile francesă și italiană, nu aparține nației noastre, fiind un produs al cosmopolitismului liberal și romantic de la 1840.

Școala dădea doar institutoare ambițioase, care îmbrăcau banalității în versuri și prosă fără adevărată frumusețe și energie, puind totdeauna pe planul întâi revindicările, destul de ridicule în

¹ Despre femeile în Orient, despre Svițera, despre călugăria răsăriteană, despre Albanesi în România, etc.

starea noastră culturală, socială și politică, ale „femeii române”¹. Întrîurirea acestor idei în straturile de jos ale societății se poate vedea în eroinele-cetățene ale lui Caragiale.

În sfîrșit predicarea ideilor socialiste de *Contemporanul* din Iași aduce cu sine și apărarea drepturilor „femeii” în genere, fără deosebire națională, după formula acestei școli de cugetare. Doamne și domnișoare scriu cu îndrăzneală în paginile revistei ieșene, mai mult polemică, uitînd mai cu totul reserva cuvenită sexului lor. În stil popular, cam neîngrijit, a publicat multe povestiri, dintre care unele nu fără interes, d-na Sofia Nădejde, o autodidactă stăruitoare.

În Ardeal și Ungaria, exemplul Sașilor îndeamnă la scris femeii de o cultură deosebită, ca d-na Constanța Dunca, autoare de articole morale, în generația veche, și, în cea de acum, altele, de un talent literar real, ca d-șoarele Lucreția Suciș, Maria Cunțan, Maria Cioban și Ecaterina Pitiș. Povestirile doamnei Constanța Hodoș nu sînt inspirate de mediul femeiesc de la noi. Un întreg șir de poete au astăzi locul lor în literatura românească din Regat.

Măiestria neîntrecută a dicțiunii, mlădierea jocului, arta înfățișării fac, în teatrul nou, gloria d-nei Aristița Romanescu.

¹ Maria Flechtenmacher, Eufrosina Homriceanu, etc.

XI.

Încheiere.

Vechea stare de lucruri, dăunătoare pentru rolul pe care femeile ar trebui să-l joace în viața socială, morală și culturală a nației, înrîurește însă și până astăzi învățămîntul fetelor la noi; relele de atunci aū urmări până astăzi; cultura femeiască ce se dobîndește prin școli nu poate scăpa din acele vechi cătușe.

Căci e vădit că școlile de fete nu pot fi decît de patru feluri, *care nu trebuie a se amesteca*:

Școli de lux, pentru bogați, ale căror fete *n'aū dreptul* de a se înstrăina, în chipul, cu adevărat scandalos, care revoltă astăzi, precum ele *n'aū dreptul* de a primi o cultură religioasă străină de legea familiei și a țerii lor¹.

Școli de carieră pentru ca să ajungă cineva la un loc în învățămînt.

Școli de meserii, pentru a putea înlocui pe străini și în meseriile exercitate de femei.

Școli de cultură în adevăr femeiască: cultură a inimii, cultură a sufletului îmbogățit și făcut mai fin, mai ales prin literatură și artă, cultură practică, din acea veche cultură, desprețuită azi, a anilor 1830, prin care femeia poate fi în adevăr mîngîietoarea bărbatului obosit de lupte, mama unor copii pe cari e chemată a-i pregăti pentru viață, stăpîna adevărată între cele patru ziduri ale casei sale.

¹ Seriam așa în 1907.

Astăzi n'avem, în învățămîntul de Stat ca și în cel particular, niciunul din aceste tipuri, care-și aŭ fiecare rostul lor, *curat*, desfăcut de amestecuri.

De aici rezultă că:

a) Școlile de lux le caută bogății, cum am spus, în străinătate sau la călugărițele franceze și germane de la noi.

b) Școlile de meserii sînt încă mai mult o formă zădarnică, fiind copleșite de carte teoretică.

c) Școlile de cultură nu există, și o societate întregă se resimte de aceasta.

d) Iar școlile de carieră, dacă pregătesc în aceiași măsură ca școlile de băieți pentru cariera urmărită, năpădesc fără dreptate și distrug ramuri cu mult mai folositoare ale învățămîntului femeiesc. Ele strică în mare parte viața acelor care le-aŭ urmat fără a-și face apoi o carieră, prin aceea că, fără cunoștințele plăcute sau cele folositoare, dau un balast științific de care e legată totdeauna trufia.

*

În desfacerea deplină a acestor tipuri de școli pe care se cuvine să le lege numai respectul pentru sufletul femeiesc, pe de o parte, iar, pe de alta, cultul a tot ce este românesc —, în această desfacere stă viitorul învățămîntului femeilor în România și viitorul femeilor noastre în cultura națională, menită să se afirme și să se întărească din ce în ce mai mult, ajungînd temeiul însuși al ființei noastre ca popor.

VI.

MĂNĂSTIRILE DE MAICE.

Nu-mi amintesc să fi găsit vre-o călugăriță în Moldova în vremurile cele mai vechi. Cea d'întăi călugăriță munteană pe care am întîlnit-o e soția, pomenită și mai sus, a unui bărbat fost călugăr, Vlad-Vodă cel evlavios, ctitorul de mănăstiri.

Pe atunci însă niciuna din ele nu era păstrată pentru femeile ce ar fi vrut, de durere pentru mari pierderi, de desgust pentru neașteptate și hotărîtoare desiluzii, de rîvnă pentru neîntrerupta rugăciune către Dumnezeu, ori măcar din sărăcie, din lipsă de ajutor, din suferință fizică fără leac, să-și caute locul de adăpost unde simțiri de o potrivă să se poată ascunde înaintea lumii curioase sau indiferente și, într'o mare liniște, întreruptă numai de zvonul armonios al cîntărilor, de tristele șoapte ferite, de mărturisirea ușurătoare de suflet, gîndurile să se înșenineze și inimile să se potolească, fără așteptarea altei bucurii sau altei fericiri.

Vor fi mers unele din călugărițele de la noi în lăcașurile care peste hotare erau deschise pentru astfel de fugare înaintea lumii aspre sau neînțeleghătoare. Atîtea însă vor fi trăit după

norme monahale pe moșiile lor, în singurateca viață de pustnicie.

Așa va fi fost și situația Doamnei lui Neagoe, cînd ea ajunsese călugărița Platonida, — dacă supt acest nume, ce se cetește pe piatra unui mormînt de la Argeș, se ascunde chiar soția ctitorului d'întăiū și ea însăși jertfitoare pentru acest strălucit lăcaș. Oricum, nu pentru cineva de rînd s'ar fi dus Mitropolitul Anania să-î aducă oasele din Ardeal.

Acolo în Ardeal se duse Doamna Zamfira, fiica lui Moise-Vodă, cel mort în tinereță, la Viișoara, pentru a face mănăstire la Prislop. Dar ea nu se așeză în chili, ci luă pe rînd doi bărbați și pe amîndoi dintre nobilii de altă lege ai provinciei: Ștefan Keserü și Stanislav Nizowski; ba era să ieie și pe Paul Markházy, care rîvni la stăpînirea Ardealului, ajutat de averea acestei prietene. La 1580, în Mart, avînd abia 44 de ani, Doamna, care făcuse, din pietre romane de la Grădiște, din rămășițele Sarmisagetuzei, biserica de sat din Dănsuș, se stîngea. Mormîntul Zamfirei, împodobit cu o inscripție latină, e acolo, la Prislop, și dăunăzi, la facerea reparațiilor, s'au găsit și cîteva bucăți dintr'o mai veche inscripție slavă. Totuși această ctitoră de mănăstire n'a isprăvit în veșmîntul de pocăință al maicelor, și călugărițe nici nu vor fi fost adăpostite acolo.

Încă din veacul al XV-lea Domniî Moldovei dădură țerii și o mănăstire de călugărițe, și anume

chiar lângă Suceava, la Ițcani, satul lui Iațco. Ea trebuie să dateze din vremea lui Alexandru-cel-Bun, și nepotul său de fiu cu același nume dăruia la 1453 privilegiu stariței, maica Fevronia.

La 1597, la 1755 alte hrisoave vădesc ființa mai departe a mănăstirii, care e astăzi o simplă biserică, întunecoasă și puțin cercetată. Ca înnoitoare se pomenesc la 1639 călugărița Nazaria și sora ei Anghelina.

Cea d'întăiu adevărată mănăstire de maice în țările noastre, — o clădire întinsă, frumoasă, bine înzestrată, de sigur, cu venituri mari, dar pe care n'o avemastăzi, după o reparație, modernisatoare; a Mitropolitului Veniamin Costachi, în forma ei de la început, — a fost însă Socola. Domnița Sultana a ridicat-o lângă acea nouă reședință a Iașului unde tatălui ei, Alexandru Lăpușneanul, și fratelui ei, Bogdan, li plăcea să steie mai mult.

Mama lui Mihai Viteazul, Teodora, ajunse călugărița Teofana. Pe aceasta o știm unde s'a adăpostit, și anume, după chiar mărturisirea ei, în plîngerea-i supusă pentru pierderea fiului celui mare. Nefiind încă un lăcaș anume pentru maice, ea se duse, „la neputința bătrînețelor ei și la slăbiciunea ei, în svânta mănăstire în Cozia, la lăcuirea Sfintei Troițe și la răpausul răposatului Mircei Voevoda“ și, adauge ea, după un timp de viață singuratecă în apropierea chiliilor locuite de călugări, „ajunși (= am ajuns) de luaiu și svîntul cin călugăresc, drept plîngerea păcatelor mele“. Ea află, după această mărturisire, „pace, răpaus și căutare“ de la egumen, și ca multă-

mită dădu acolo, după ce trecuse ceasul plîngerilor singuratece, „cu mult foc de moartea fiului ei”, apoi a împărtășirilor triste cu nora și nepoții fugari, o parte din averea ei de sate pentru sufletul lui Mihaiu însuși și pentru sănătatea pribeagului său fiu.

Pentru o neobișnuită lovitură a sortii trecea la călugărie, în mănăstirea Snagovului, bătrîna ju-păneasă Eufrosina, ai cării copii cu Postelnicul Dragomir, Barbușă, Cracea, Radul, fură toți tăiați de Alexandru-Vodă, la 1569. La picioarele lor era o cărămidă, de curînd sfărmată sau pierdută în reparații cum se fac astăzi, cu acest cuprins de nemîngăiată durere: „A răposat roaba lui Dumnezeu călugărița Efrosina, după moartea a patru feciori, cari au fost tăiați; veșnica ei pomenire: prea întristata mamă până la moarte.”

Melania călugărița fu ultimul nume și ultima stare a răsbunătoarei și războinicei Doamne Marghita a lui Simion Movilă, dar nu știm în ce loc a trăit ea acești din urmă ani grei de părerii de rău. Și ruda ei, mama lui Vodă Barnovschi, cel omorît de Turci în zilele cînd aștepta la Constantinopol recunoașterea lui ca Domn, isprăvi tot în shima monahală, a tuturor înfrîngerilor și a nenorocirilor celor mai fără putință de îndreptare.

Încă din 1631, cînd Leon-Vodă Tomșa și soția lui Victoria, o Levantină, închinau o prea-frumoasă icoană îmbrăcată cu argint mănăstirii Viforîta, se pare că ea adăpostia călugărițe. În temeiilor ei însă nu se cunosc. Nu putem ști

iarăși dacă Mănăstirea dintr'un lemn, dincolo de Olt, clădită de Matei Basarab și înnoită la începutul veacului al XVIII-lea supt supravegherea egumenului Ioan de Hurez, de Ștefan-Vodă Cantacuzino, a fost de la început deschisă femeilor.

Supt acest de-al doilea Domn dintre Cantacuzini vedem însă pe Doamna lui, Păuna, mergînd la hramul acestei mănăstiri, în ziua chiar cînd la Constantinopol cădea capetele Brîncovenilor pîrîți de soțul ei, și, fiind cuprinsă de furie: „o aũ ajuns la mănăstire o nevoie mare, de făcea toate grozăviile“. Vina fu dată, scrie un cronicar dușman, asupra mătușei Păunei, soră cu mama ei, călugărița Olimpiada, din neamul Grecenilor, care „ar fi făcut farmece cu alte muieri de o aũ ajuns nevoia“, și această bătrînă nevinovată ar fi fost trimeasă „la altă mănăstire de călugărițe, de o aũ zidit într'o chilie“, — pedeapsă unică, de o înfiorătoare grozăvie. Peste cîtiva ani aici se înmormînta Doamna Maria a lui Șerban Cantacuzino (1725), fiul ei, Banul și generalul-maior Gheorghe Cantacuzino și urmașii lui Șerban, fiii Balașei, fata lui, și ai lui Grigore Vlastò. Mai tîrziu însă Efimia Brătășanu stă la călugării din Brîncoveni, o altă călugăriță la Ocnele-Mari, — deci nu în chilii păstrate anume pentru maice. Samaria, foasta Smaranda Bălăceanu, nu se întîmpină nici ea la vre-o mănăstire.

În Moldova încă la 1694 — pe lîngă Agapia, ctitoria din 1642-7 a lui Gavril, fratele lui Vasile Lupu, și a soției lui, Liliana, — era la Gîrcina Neamțului, cu un metoh la Topolița, o mănăstire de maice, dar, de toate, se pare că erau

vre-o două, trei, cu starița Eufrosina împreună, și ele rătăciau în lume, „bejenărite“ din pricina războiului, înstrăinându-și un Țigan, poate singurul pe care-l aveau, ca să li se ție cele o sută „de vite de oi“, „neavînd pe ce cumpăra nutreț, temîndu-se că or peri“.

Și în Ardeal ici și colo se adunau cîteva femei bătrîne făcînd schitul lor lîngă vre-o biserică de sat. Dintre acestea trebuie să fi fost o călugăriță Nimfodora din Sad, care muria la Sibiiu în 1752, lă-sînd, pe lîngă „zăbunul mueresc negru de bogaciū“ al shimei sale, meși și „cizme vechi și nouă muerești“ pe lîngă „cameașa de lînă călugărească și propoielnicul negru călugăresc“, pe lîngă mătănii, „icoane de lemn“ și două Molitfelnice românești. Fu îngropată la Bungard ca orice mireancă, în cimitirul bisericii, cheltuindu-se moștenirea ei de „banî ungurești“ și „banî turcești“ pe cele „două cară care aū dus-o“, pe „lumini de ceară, îngrupători, copîrșeu și cruce“.

Marea reformă, hotărîtoare pentru viața călugărească la noi, a lui Paisie venit din Rusia, nu atinse deocamdată dintre mănăstirile de femei decît Văratecul. Ele trăiau umile ca și până acuma—lîngă marile mănăstiri de bărbați, pline de locuitori cu pregătire bisericească și împodobite cu multe danii, — mai mult ca biete schituri pierdute prin marginea orașelor sau în mijlocul satelor de munte, precum: Pătrăuții în preajma Sucevei, Gircina și Vinători de lîngă Piatra. Se făcea „scandal mult în norod“ cu neconținutele rătăcirii după pomană ale bietelor femei, care-și luaū,

pentru a fi sigure de mai bună primire, și cele mai vechi și vestite icoane cu dînsele. Așa trăiau și maicele de la schitul din Iași, al Sfintei Paraschiva, dacă nu și acelea ce mai dănuiau la Socola, fără „cuvința“ datorită — crede Mitropolitul Veniamin, — „fiind aicea aproape de oraș“.

În 1803, mănăstirea mai încăpătoare a acestora din urmă fu prefăcută și luată pentru Seminariu. Călugărițele meraseră la Agapia, în aceleași păduri de la munte ca Văratecul. Trebuia să fie o mare mănăstire, menită să ajute și nevoile părinților împovărați cu copii mulți, dintre cari fetele, prin zestrea cuvenită pentru cinstea casei lor boierești, ar fi îngustat moștenirea și ar fi împiedecat viitorul fraților lor. Astfel Mitropolitul Veniamin, luînd aceste măsuri, înțelegea, nu numai să dea un lăcaș potrivit celor ce „din multe pricini s'ar îndemna la o singuratecă petrecere pentru mîntuirea sufletului“, mai ales dintre rudele boierilor, dar să și fie la îndămină în anumite cazuri, „născîndu-se la unii mai cu gloată, și nedîndu-li mîna, nu numai a le căsători pe toate, ce nici cu hrana și îmbrăcămintea a le cuprinde, orî că unele se nasc cu natura grozavă, altele betejindu-se de vre-o patimă de boală și nu sînt vrednice a se căsători“, — cele cu „rîvna de a petrece întru această shimă“ rămîind în ultima linie. După „ponturile“ alcătuite cu acest prilej, maicele trebuiau să nu părăsească decît în anume forme mănăstirea lor. „Un dascăl bătrîn procopsit la învățătură“ era să le învețe și carte grecească, făcînd din cele mai sîrguicioase viitorii „dascăli“ ai celorlalte, ba chiar a școlărițelor mirence, care pot veni fără frică de

călugărire silnică și înainte de vreme; în sfârșit călugărițele erau să lucreze „lucruri de mînă, adevărate cusături și hramuri, chilimuri și cusături de veșminte arhieresti și alte iscusite lucruri, care acelea sînt pentru cinstea și folosul lor și pentru podoaba patriei“,

Pe aceleași baze ca Văratecul și Agapia, pe care le ajunse îndată munificența văduvei Banului Grigore Brîncoveanu, o Moldoveancă din familia Balș, retrasă la Văratec¹, se făcurea mănăstirile de regim paisian din Țara-Românească, la Țigănești și Paserea (1813) de lîngă București, la Răteștii Buzăului (1784), cu vremea la Colintina și Ciorogîrla. În Moldova, la mănăstirea lui Adam în Tutova, la Agafton lîngă Botoșani, se alcătuiseră, după 1750, alte obști mănăstirești. Le crescurea apoi numai măsurile Statului de a da maicelor unele mănăstiri făcute pentru călugări, ca Hurezul.

Întru cît însă „ponturile“ lui Veniamin și pozele lui Paisie au avut vre-un efect practic, poate judeca oricine. Moldova avea încă de pe la 1840—50 adevărate colecții de vile pentru fete de boier fără zestre, trăind cu cărțile lor de poezii franceze, cu romanele lor, cu portretele și fotografiile lor, cu obiceiurile lor de visite și cu buna lor gospodărie materială, care păstrează încă tradițiile de țesut și de făcut dulceți ale caselor boierești de odinioară; în sfârșit, cu mulțimea slugilor, îmbrăcate aici în veșminte de surori. Și în Țara-Românească se afla în 1825 la

¹ Ea dă satul Preajba călugărițelor de la Zăgănești în Iifov.

Țigănești o călugăriță care „știa bine franțuzește“, care avea legături cu d-ra Fleischhackel de Hakenau, fiica Agentului austriac, și căpăta de la dînsa, după cerere, o ediție francesă, „frumos legată“, din vestita carte de spovedanie a sufletului către Dumnezeu, *Imitatio Christi*.

Iar mai târziu, cînd, ca în Țara-Românească, nici în Moldova fetele boierilor nu mai merseră la mănăstiri, până și aceste tradiții, totuși protivnice vieții monahale, dispărură, lăsînd loc vieții de tot simple a fugarelor înaintea sărăciei și a bătrînelor doritoare de odihnă.

O reformă se impune, dar nu în sensul, esențial deosebit, al Apusului, ci în sensul unor tradiții care n'ar fi trebuit părăsite niciodată.

ILUSTRĂȚILE.

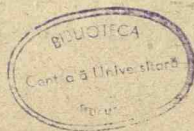
	<u>La pagina.</u>
Doamna Maria a lui Radu-cel-Frumos, soția lui Ștefan-cel-Mare (perdea la Putna)	10
Neagoe-Vodă (Basarab), Doamna Milița și copiii lor (pictură la Argeș)	20
Femeie din familia lui Vasile Lupu (poate Doamna Ecaterina), (tapițerie în Palatul metropolitan din Iași)	34
Constantin Brîncoveanu și Doamna Maria (pictură la Hurez)	38
Smaranda, soția lui Scarlat-Vodă Callimachi.	42
Doamna Elisaveta Movilă	60
Doamna Evdochia a lui Ștefan-cel-Mare (zugrăveală de părete la Sf. Nicolae Domnesc din Iași)	94
Doamna Maria din Mangup, soția lui Ștefan-cel-Mare (perdea de mormînt la Putna)	96
Preda Brîncoveanu cu soția, Păuna, fiica, Ancuța, și fiul, Papa.	98
Port din veacul al XVIII-lea (jupănese din familia Coțofeanu)	101
Doamna lui Duca-Vodă, Anastasia, cu soțul și fetele ei, (la Cetățuia, lângă Iași).	112
Port din veacul al XVII-lea (jupăneasă din familia Cantacuzino)	114
Îmbrăcămintea femeiască pe jumătate după moda apuseană, pe la 1800.	118
Fiica lui Ioan Sandu Sturdza, întâia soție a lui Grigore Ghica	128
Maria, fiica lui Vasile Lupu, măritată cu cneazul Ianus Radziwill.	132
Boieri din neamul Băsărăbeștilor: David, tatăl lui Preda Brîncoveanu, și Stanca, mama lui Constantin-Vodă Brîncoveanu	144

TABLA CUPRINSULUI.

	Pag.
Prefață	3
 I. — Doamnele Romînilor.	
I. Generalități	7
II. Doamnele muntene până la Neagoe (Basarab.)	10
III. Doamnele catolice în Țara-Românească	12
IV. Cele d'întăiu Doamne ale Moldovei	13
V. Doamnele lui Alexandru-cel-Bun și ale urmașilor lui	15
VI. Doamnele lui Ștefan-cel-Mare	16
VII. Doamna Milița a lui Neagoe-Vodă	18
VIII. Doamna lui Petru Rareș și fetele ei: Chiajna lui Mircea Ciobanul și Ruxanda lui Alexandru Lăpușneanu	21
IX. Doamna lui Mihaiu Viteazul	24
X. Doamne muntene după Mihaiu Viteazul	26
XI. «Doamna lui Ieremia»	27
XII. Doamne străine în amîndouă țerile	30
XIII. Doamna lui Mateiu Basarab	33
XIV. Doamne din veacul al XVII-lea după ale lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu	36
XV. Doamna lui Constantin Brîncoveanu	39
XVI. Doamnele din epoca fanariotă	41
 II. — Cîteva chipuri de Doamne.	
I. Fetele Lăpușneanului	47
II. Fiicele Chiajnei și ale lui Mircea Ciobanul	48

	Pag.
III. Doamna Ecaterina a lui Alexandru Vodă Ciobanul	50
IV. Doamna Velica, iubita lui Mihaiu Viteazul și stăpina Ardealului	55
V. Doamna lui Ieremia-Vodă.	60
III. Îmbrăcămintea femeilor în trecutul nostru.	89
IV. — Femeile în viața socială a trecutului .	103
V.— Femeile în cultura și literatura românească	
I. Generalități. Doamne cu învățătură până la 1600	125
II. Scrisorile grecești ale Doamnei Ecaterina (1576—1587)	128
III. Cultura femeilor în viața românească din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea	131
IV. Femeile ca inspiratoare ale vechii noastre poezii	135
V. Învățământul fetelor la începutul veacului al XIX-lea	138
VI. Femei traducătoare	141
VII. Învățământul fetelor în epoca Regulamentului Organic: Pensioanele	143
VIII. Învățământul public al fetelor în epoca Regulamentului Organic	148
IX. Femeile în literatura romantică	156
X. Școli nouă și partea nouă a femeilor în viața neamului	158
XI. Încheiere	161
VI. — Mănăstirile de maice.	163

VERIFICAT
2017



VERIFICAT
1987

VERIFICAT
2007